

vzhledem k jejich pohyblivosti a často sezónnímu stěhování. Při popisu areálů rozšíření živočichů na Zemi se vydělují tzv. **zoogeografické oblasti**, v nichž se současně zobrazují i zákonitosti vývoje světové fauny (obr. II.14). Nejbohatší živočišstvo je na území jihovýchodní Asie (oblast indomalajská) a Jižní Ameriky, nejhudší v oblasti tundry v Eurasii a Severní Americe. Zcela jedinečná fauna s vysokým zastoupením původních druhů se vyskytuje v australské zoogeografické oblasti díky dlouhodobému izolovanému vývoji. Ve většině zoogeografických oblastí však již zvířena nemá původní druhové složení.

II.3 VERTIKÁLNÍ DIFERENCIACE ZEMĚ

Vertikální diference (členitost) zemského povrchu lze nejlépe vyjádřit pomocí *hypsografické křivky*, která znázor-

ňuje zastoupení hloubkových a výškových stupňů na povrchu Země (obr. II.15). Asi 25 % plochy souše zaujímají nížiny (do 200 m n. m.), v rozmezí výšek 200–1 000 m n. m. leží 46,2 % plochy, ve středohorské oblasti v rozmezí 1 000–2 000 m n. m. se nachází 15,2 % a na velehory nad 2 000 m n. m. připadá 13,2 % z celkové rozlohy souše. *Střední nadmořská výška* pevniny je 875 m. Nejvyšší hodnotu má v Antarktidě (zaledněný povrch kontinentu 2 020 m), následuje Asie s 960 m n. m. a střední nadmořská výška Evropy činí 340 m n. m.

Výrazně vyšší je rozmezí hloubek ve světovém oceánu. *Střední hloubka oceánu* (3 790 m) přesahuje více než čtyřikrát střední výšku pevniny. Pobřežní vody šelfových moří (do hloubky 200 m) zaujímají kolem 7,5 %, hloubkový stupeň 0,2–3 km asi 17,3 %. Dominantní zastoupení mají hloubky v rozmezí 3–6 km, kde leží 73,8 % oceánského dna. Pouze 0,15 % plochy oceánského dna leží v hloubce pod 7 km.

1/ Evropský makroregion

1.1 HLAVNÍ ZNAKY

Tab. 1.1 Základní data o Evropském makroregionu (2016)

Rozloha		Obyvatelstvo		Hustota zalidnění	HDP		HDP na obyvatele	Gramotnost	Střední délka života
mil. km ²	%	mil.	%	obyv./ km ²	bil. USD	%	tis. USD	%	roky M/Ž
5,1	3,7	541	7,3	106	19,4	25,6	38	100	78/83

Zdroj: CIA 2016, United Nations 2016, World Bank 2016

- Evropa náleží podle plochy k třem *nejmenším makroregionům* – pouze na 4 % rozlohy světové souše (5,1 mil. km²), vyšší je *relativní podíl obyvatel* – 7,3 % (540 mil. obyvatel v roce 2016), má však *nejvyšší ekonomický potenciál* (25 % HDP z celosvětové produkce).
- Výhodná geografická poloha zaručuje *efektivní kontakty* s ostatním světem.
- Prvořadá *role moře* při propojení jednotlivých částí Evropy a spojení se světem; polovina makroregionu leží na poloostrovech a ostrovech; velká horizontální členitost (délka pobřežní linie je srovnatelná s několikanásobně rozsáhlejší Afrikou).
- Relativně bohaté *přírodní zdroje* – agroklimatické a hydrologické – vhodné pro zemědělské aktivity a rozvoj sídel; nyní již poměrně *vyčerpané surovinové zdroje* stály při rozvoji řady průmyslových oblastí (střední Anglie či Porúří); vysoká míra ovlivnění *přírodního prostředí* člověkem.
- *Ohnisko lidského pokroku* – místo vzniku průmyslové a demografické revoluce (Anglie, Nizozemsko a Francie).
- *Jádro západní (technické) civilizace* současného světa – proces, který se vyznačuje šířením inovací z Evropy do ostatních částí světa: kulturní vlivy (jazyk, náboženství), ekonomické a politické vlivy (organizace státu, justice); prvořadá role Evropy až do poloviny 20. století.
- Velký *ekonomický potenciál* – po Angloamerickém makroregionu nejvyšší HDP na obyvatele (tři a půlkrát více než je světový průměr), dominance terciérního ekonomického sektoru; vysoká *produktivita práce*.
- Kvalitativně příznivé demografické charakteristiky – nízká mortalita a kojenecká úmrtnost (10 ‰), *nejvyšší střední délka života* mezi makroregiony; završen urbanizační proces.

- *Vysoká životní úroveň* obyvatelstva – vysoká míra vzdělanosti, kvalifikovaná pracovní síla, vysoká míra demokracie a tolerance.
- Problémem se v posledních letech stala mimořádně vysoká imigrace uprchlíků z válkou postižených oblastí (Sýrie, Afghánistán, Libye aj.) a také ekonomická migrace obyvatel Afriky a Blízkého východu za kvalitnějším životem a sociálními dávkami vyspělých evropských států.
- Kvalitní a *hustá komunikační síť* (relativně krátké dopravní vzdálenosti) – pozitivně ovlivňuje ekonomický vývoj, zahraniční obchod a *cestovní ruch* (50 % zisku ze světového cestovního ruchu).
- *Evropská unie* – makroregion, kde dosáhla integrace států nejvyššího stupně.

1.2 VYMEZENÍ A PŘÍRODNÍ POMĚRY

Evropa je jedním z nejmenších makroregionů, rozprostírajícím se na ploše 5,1 mil. km². Na jeho území se nachází 41 států a závislé území Gibraltar; součástí makroregionu jsou i ostrovy v Atlantském oceánu – portugalské Azory s Madeirou a španělské Kanárské ostrovy. Na východě sousedí s Ruským makroregionem a na jihovýchodě má krátkou hranici s „evropským“ Tureckem, náležejícím do Islámského makroregionu (jihozápadní Asie a severní Afrika). Počtem obyvatel (541 mil. v roce 2015) se řadí k průměrným makroregionům a hustotou zalidnění (106 obyvatel na km²) naopak na 3. místo. Obdobně jako u Angloamerického makroregionu výrazně kontrastuje počet obyvatel (7,3 % světové populace) s *ekonomickou produkcí* (1. místo mezi makroregiony). Vynikají rovněž sociální a demografické indikátory – téměř 100% gramotnost, velmi vysoká střední délka života –

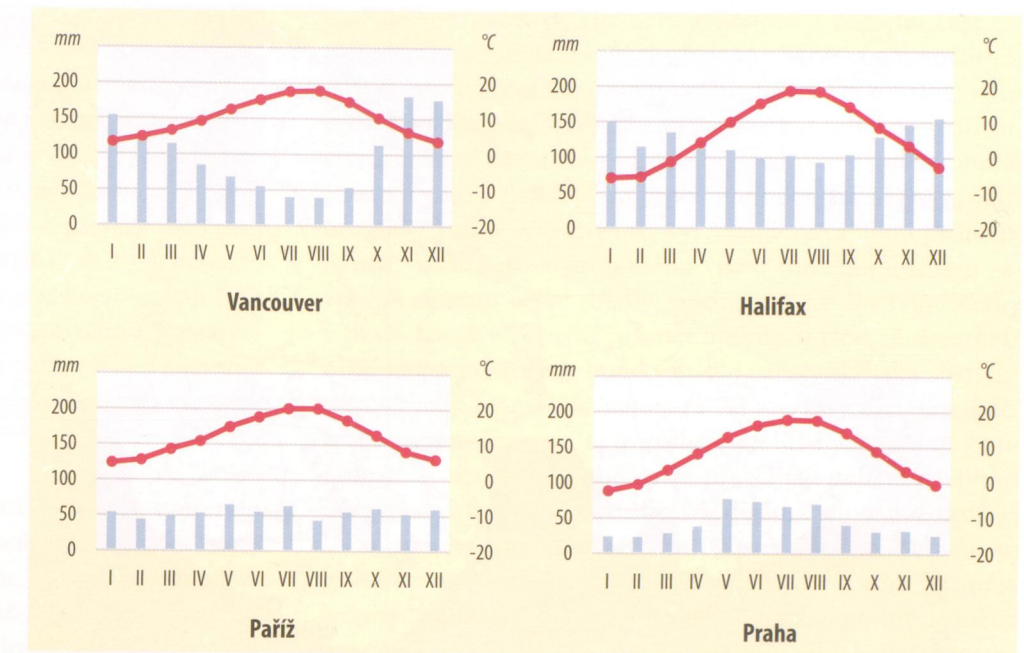

Obr. 1.1 Evropský makroregion

78 let u mužů a 83 let u žen (obr. 1.8–1.9). Přestože se jedná o plošně malý makroregion, existují zde velké ekonomické a kulturní diferenciace, vznikající specifickými fyzikogeografickými podmínkami a odlišným historickým vývojem. Tyto rozdíly jsou patrné i přes to, že převážnou část makroregionu řadíme do západní, evropské či technické civilizace.

Evropská krajina se vyznačuje velkou pestrostí a nenalezeme zde monotónní krajiny jako v jiných oblastech světa, jako jsou americké prairie, ruské stepi, tajga či africké pouště

a polopouště. Horizontálně je makroregion velmi členitý a téměř polovina jeho území leží na poloostrovech a ostrovech. Většina území makroregionu leží v nadmořské výšce do 200 m. Nejvyšší horská pásma jsou vázána na oblasti, které byly v nedávné geologické době aktivní; geologicky nejmladší pohoří tvoří tzv. alpský systém (Pyreneje, Alpy, Karpaty aj.). Podnebí Evropy určuje převážná poloha v mírném klimatickém pásmu, pouze oblast Středomoří má subtropické a nejsevernější části makroregionu subpolární či polární

Obr. 1.2 Srovnání klimagramů měst Vancouver, Halifax, Paříž a Praha ležících na podobné zeměpisné šířce

Obr. 1.3 Fyzikogeografická regionalizace Evropy
Zdroj podkladu: Kartografie Praha 2015

Obr. 1.4 Krajinný pokryv v pleistocénu a současná velká sídla v Evropě

klima. Rostlinný pokryv do značné míry sleduje podnebné pásy. Na uzounký pás tundry na nejzazším severu navazují jehličnaté lesy (tajga) a jižněji pás smíšených a listnatých lesů, který člověk z velké části přeměnil v tzv. kulturní krajinu. Na jihu převládá mediteránní vegetace (macchie aj.).

Zdroje surovin stály v Evropě při vzniku průmyslové revoluce (střední Anglie, Belgie, Německo), ale nyní až na výjimky se postupně vyčerpávají. Hlavním regionem povrchové těžby a spalování sirnatého hnědého uhlí ve světovém měřítku zůstávají středoevropské pánve (Německo, Polsko a Česko), s podílem na světové těžbě 60 %. Ropa i zemní plyn se těží na šelfu Severního moře a těžba se pohybuje okolo 5 % světové produkce (Británie, Norsko, Nizozemsko a Dánsko). Tradiční kvalitní ložiska železné rudy jsou loka-

lizována na severu Švédska. Význam má těžba mědi a stříbra v Polsku (5 % produkce světa). Ostatní suroviny mají spíše lokální význam.

Hlavní přírodní celky

Na území Evropy vymezuje Král (1999) *osm relativně homogenních fyzickogeografických regionů* (obr. 1.3). Členění vychází z hledisek geomorfologických a přihlíží se i k rostlinnému krytu či zastoupení vodních ploch v daném regionu.

I. Fennoskandie – Skandinávská oblast je největším fyzickogeografickým regionem a rozprostírá se na území Finska, Švédska, Norska a Islandu, který vytváří samostatnou

BOX 1.1 ZALEDNĚNÍ EVROPY

Doba ledová (glaciál) představuje chladné a poměrně suché období, ve kterém dochází k vývoji silného ledovcového příkrovu na souši. Uvádí se, že teplota v té době na území Česka poklesla asi o 15 °C oproti dnešnímu průměru. Téměř celou severní Evropu pokrýval souvislý kontinentální ledovec, jehož čelo sahalo až k Berlínu a Visle. Během kulminace zalednění pronikl až k hranicím dnešního Česka a silně ovlivnil horské zalednění i v našich horách. Pronikl do oblasti Frýdlantského a Šluknovského výběžku a na část severní Moravy. Na Šumavě, v Krkonoších a Hrubém Jeseníku vznikly malé horské ledovce (obr. 1.4).

podoblast. Jedná se o nejstarší součást Evropy tvořenou Baltským štítem a Skandinávským pohořím, formovaným v prvohorách kaledonským vrásněním. Fennoskandie představuje pevninskou kru jednostranně vyzdvíženou na severozápadě, lemovanou příkrým fjordovým pobřežím. Celá oblast byla v minulosti silně ovlivněna působením ledovce (zarovnaný reliéf, fjordy, jezera). Střed Švédska a Finska pokrývají nížiny, kde se ledovcovou činností vytvořily jezerní plošiny (ve Finské jezerní plošině vodní plochy zaujímají až 45 % plochy). Podnebí je ovlivněno zejména polohou na rozhraní subpolárního a mírného pásma, je drsné s nadbytkem srážek (až 3 500 mm). Západní Skandinávii ovlivňuje Severoatlantský proud (větev Gofského proudu). Díky tomuto teplému proudu se zde teplota vzduchu zvyšuje v průměru až o 6 °C oproti teplotě v jiných oblastech stejné zeměpisné šířky. Převládají jehličnaté lesy (lesnatost Finska 65 % a Švédska 50 %), vrchní partie Skandinávských hor pokrývá horská tundra. Oblast je protkána soustavou velkoplošných chráněných území a přírodních rezervací. Příkladem je NP Jotunheimen („Domov obrů“) zahrnující nejvyšší štít Skandinávie pokryté více než 60 ledovci. Známý je i NP Abisko s glaciálními tvary a vzácnou subalpínskou vegetací. Z evropských regionů jsou přírodní faktory patrně nejintenzivněji provázány se sociogeografickou sférou. Významně ovlivňují rozložení obyvatel (v jižní části s příznivějším klimatem) a ekonomické aktivity (hydroenergetika, zpracování dřeva, průmysl vázaný na suroviny aj.).

Island představuje podoblast se specifickými rysy fyzickogeografických podmínek. Oceánský ostrov vznikl mladými sopečnými výlevy na Středoatlantském hřbetu a prochází jím rift na hranici Eurasijské a Severoamerické litosférické desky. Nachází se zde 150 sopek, z toho 26 činných. S vulkanickou činností souvisí horké prameny sloužící k vytápění domů či skleníků a k výrobě elektrické energie. Rozsáhlé ledovce zaujímají 12 % plochy ostrova. Islandská krajina je často bez rostlinného krytu, neboť převážně březové lesy byly zničeny pastvou ovcí a mýcením.

II. Britské ostrovy představují výrazně vymezený fyzickogeografický region, tvořený Velkou Británií, Irskem

a přilehlými ostrovy. Hornatá je severní a západní část ostrova Velká Británie, tvořená převážně Skotskou vysočinou; páteří Anglie bývá nazýván protáhlý hřbet Penninského pohoří. S výjimkou jihovýchodní Anglie byl reliéf modelován čtvrtohorním zaledněním a činností ledovce vznikla mnohá jezera a zálivy fjordového typu. Podnebí má nejvýraznější oceánské rysy v celé Evropě, vyznačující se velkou proměnlivostí. V důsledku protáhlého tvaru oblasti ve směru sever–jih existují velké rozdíly podnebí a rostlinstva. Srážky v okolí Londýna (roční průměr 500 mm) jsou až desetkrát nižší než v některých horských oblastech Skotska. Britské ostrovy mají nejnižší lesnatost (5 %) mezi fyzickogeografickými regiony Evropy; ta je výsledkem lidských aktivit v minulosti. V současné době spíše převládají zelené pastviny. Specifikem Irsku jsou rašeliniště, jejichž plocha dosahuje 15 % rozlohy ostrova. Přírodní faktory výrazně ovlivňovaly lidské aktivity. Rozsáhlá ložiska černého uhlí přispěla k dynamickému rozvoji průmyslové výroby, podobně těžba ropy v Severním moři je důležitým ekonomickým faktorem současnosti. Významným surovinovým zdrojem Irsku je i těžba rašeliny, využívána jako palivo pro elektrárny či jako hnojivo. Důležitým faktorem rozvoje byly řeky, propojené kanály, využívané pro dopravu a pro budování námořních přístavů v jejich ústí do moře.

III. Atlantská Francie zaujímá převážnou část Francie, s výjimkou velehorských oblastí. Východní hranice probíhá podél řek Saóny a Rhóny a odtud na sever až k Ardenám. Reliéf je tvořen čtyřmi základními morfologickými jednotkami – Armorickým a Centrálním masivem, Pařížskou a Akvitánskou pánví. Podnebí podmiňuje poloha při Atlantickém oceánu a ovlivňuje jej i tvar reliéfu; na jihu převládá mediteránní typ počasí i rostlinného krytu. Krajina Atlantské Francie je výrazně proměněna činností člověka. Odlesňování bylo realizováno již v době keltské a pokračovalo až do 18. století, kdy se začalo se zalesňováním v horských oblastech. Kulturní zemědělská krajina se uplatňuje ve velké části této oblasti. Ochrana přírody se ve Francii začíná prosazovat již v 19. století a v roce 1927 vzniká první velkoplošné chráněné území v deltě řeky Rhóny. Oblast vyniká vysokým zemědělským potenciálem, v minulosti se v uhelných pánvích formoval francouzský průmysl v Lotrinsku a při hranici s Belgií. Těžba uranových rud stála na počátku budování jaderných elektráren.

IV. Hercynská střední Evropa představuje území, na jehož formování se v rozhodující míře podílelo hercynské vrásnění. Poměrně dobře je jednotka vymezena na jihu, kde sousedí s Alpsko-karpatským fyzickogeografickým regionem. Na severu je vyplněna Středoevropskou nížinou a na jihu podoblastí Středoevropských vysočin. Vývojově nejstarší částí je zde Český masiv, zejména jeho jižní polovina označovaná jako *molданubikum*, sahající až k Dunaji. Středoevropská nížina představuje pokleslé území, kde je starý horninový podklad překryt mladšími sedimenty a formo-

ván skandinávským ledovcem. Jeho vlivem se zde vytvořily rozsáhlé jezerní plošiny. Díky protáhlému rovnoběžkovému tvaru má podnebí přechodný ráz mezi oceánským a kontinentálním podnebím. Převážná část území náleží k úmoří Baltského a Severního moře, řeky s výjimkou Rýna mají tzv. středoevropský režim. Na vývoj rostlinstva mělo rozhodující vliv čtvrtohorní zalednění, které destrukovalo třetihorní teplomilnou flóru. Člověk ovlivnil druhové složení i rozložení lesních porostů. Větší zásahy jsou zaznamenány zejména v době středověké kolonizace. Obnova lesů začíná již od 18. století a projevuje se výsadbou smrkové a borovicové monokultury. Rozsáhlou část Středoevropské nížiny představuje nyní kulturní zemědělská krajina, která v kotlinách a pánvích proniká i do Středoevropských vysočin. Přírodní podmínky byly v minulosti velmi silným faktorem pro formování sídelní struktury a pro rozvoj ekonomických aktivit. Velká část plochy byla přeměněna na obdělávanou půdu, nacházejí se zde rozsáhlé devastované plochy související s lomovou těžbou uhlí. Suroviny podminily rozvoj rozsáhlých průmyslových areálů – Porúří, Dolnorýnská pánev, Hornoslezská pánev či oblast Podkrušnohoří. Důležitou roli hrály řeky, podél kterých se utvářela sídelní struktura a které jsou důležitými dopravními koridory. Rýn náleží k řekám s největším objemem přepravy zboží a Duisburg bývá označován za největší říční přístav světa.

V. Alpsko-karpatská oblast tvoří velká pásemná pohoří, ze všech ostatních evropských základních jednotek je nejvíce rozčleněna vertikálně i horizontálně. Alpy tvoří

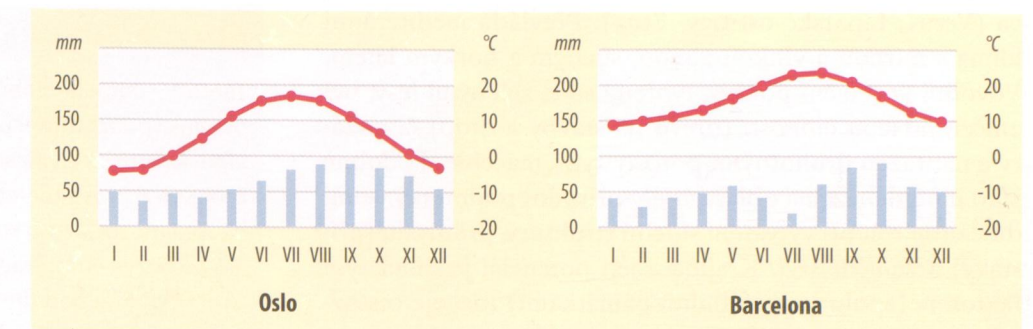
BOX 1.2 DUNAJ

Dunaj je největší, nejdelší a nejvýznamnější řeka Evropského makroregionu. Délka toku činí přes 2 800 km (s nejdelší zdrojnicí Breg 2 857 km). Povodí má rozlohu 800 tis. km² a zasahuje na území 20 států (tj. největší počet na světě, což dokumentuje největší politickou rozdrobenost Evropského makroregionu). Dunaj má mezi světovými řekami i další prvenství – leží na něm nejvíce hlavních měst, konkrétně čtyři (Vídeň, Bratislava, Budapešť a Bělehrad). Řeka vzniká soutokem zdrojnic Breg a Brigach v městě Donaueschingen v pohoří Schwarzwald. V době Římského impéria tvořila velká část řeky pod latinským názvem Danubius jeho severní hranici. Podle legendy vyslal římský vojevůdce své vojáky hledat prameny řeky, ale ti na úpatí Schwarzwaldu narazili na silný pramen (v místě dnešního Donaueschingenu). Protože se jim nechtělo se prodírat neproniknutelným lesem, na který později narazili, označili toto místo za pramen Dunaje. Prý proto řeka nese své jméno až od města Donaueschingenu. Svým průtokem při ústí do moře 6 500 m³/s je nejmohutnější řekou makroregionu. Pro srovnání v Budapešti dosahuje průtoky 2 350 m³/s, Bratislavě 2 025 m³/s a ve Vídni 1 900 m³/s. Největšími přítoky jsou řeky Tisa (1 026 km), Sáva (990 km) a rumunská řeka Prut (950 km).

horský oblouk od italského města Savona po Vídeň v délce 1 200 km a Karpaty oblouk v délce téměř 1 500 km (od Bratislavy po srbskou Niš). Součástí oblasti jsou i přilehlé nížiny (Pádská a Panonská pánev), kotliny a pahorkatiny, které jsou s oblastí spjaty společným vznikem i vývojem. Jedná se o jednu z nejmladších částí Evropy, která se vytvářela koncem třetihor, kdy došlo k ústupu moře z nížin a pánví, obklopujících vyzdvížená horská pásma. Velehorský reliéf se dotvářel ve čtvrtohorách a vedle vyzdvihování pohoří se na něm podílelo zejména čtvrtohorní zalednění (box 1.1).

Téměř celá oblast náleží do povodí Černého moře, kam jsou vody odváděny prostřednictvím Dunaje (box 1.2). Alpy tvoří klimatické rozhraní mezi mírným a mediteránním typem. Změny horského klimatu v závislosti na nadmořské výšce jsou místně modifikovány expozicí svahů a orientací horských hřbetů. Často se stává, že po projetí tunelu v Alpách ze severu na jih se můžete octnout z deštivého počasí uprostřed středomořské vegetace ozářené sluncem. Karpaty mají podnebí více kontinentální, což se projevuje menšími srážkami a většími teplotními amplitudami. Podobně jako u klimatu sledujeme výrazné rozdíly i v rostlinném pokryvu. V Alpách lze rámcově rozlišit šest výškových vegetačních stupňů: 1. stupeň kulturní je zpravidla ohraničen horní hranicí pěstování vinné révy, 2. stupeň submontánní je vymezen horní hranicí lesnatých lesů, 3. stupeň montánní (horský) vymezuje horní hranice lesa, 4. stupeň subalpínský tvoří porosty keřů a bylin, 5. stupeň alpínský charakterizují nesouvislé porosty a kamenné sutě a 6. stupeň nivální je nad hranicí sněžné čáry. Podobné stupně lze vymezit v Karpattech, kde však stupeň alpínský je zastoupen jen v nejvyšších polohách. Ochrana krajiny a přírody má v oblasti velkou tradici. Jeden z nejstarších národních parků v Evropě vznikl v roce 1914 ve Švýcarsku. V Alpách je nyní chráněno 10 % celkové rozlohy, přestože patří k nejhustěji osídleným pohořím již od nejstarších dob; hlavním zdrojem obživy je v současné době cestovní ruch, a to na úkor alpského zemědělství. Význam má zemědělská činnost v přilehlých nížinách a pánvích. Řeky jsou intenzivně využívány pro výrobu elektrické energie.

VI. Iberská oblast vyplňuje Iberský (Pyrenejský) poloostrov a zahrnujeme do ní i Pyreneje s přilehlým územím ve Francii. Má relativně složitou stavbu a geologický vývoj. Rozhodující roli ve střední a západní části hrálo hercynské vrásnění, zatímco alpínské formovalo severovýchodní (Pyreneje) a jihovýchodní prostory (Betická kordillera). Centrální část poloostrova vyplňují náhorní plošiny, označované souborně jako Meseta. Rozlišují se zde dvě klimatické oblasti, na severu s mírným a převážně oceánským podnebím, na jihu s klimatem mediteránním. Srážek ubývá od západu k východu a od severu k jihu. Lokalita okolí města Almería patří k nejsušším v Evropě (219 mm srážek v průměru za rok). Nachází se zde i lokality s nejdelším trváním slunečního svitu v Evropě – v okolí města Cádiz přes 3 200 ho-

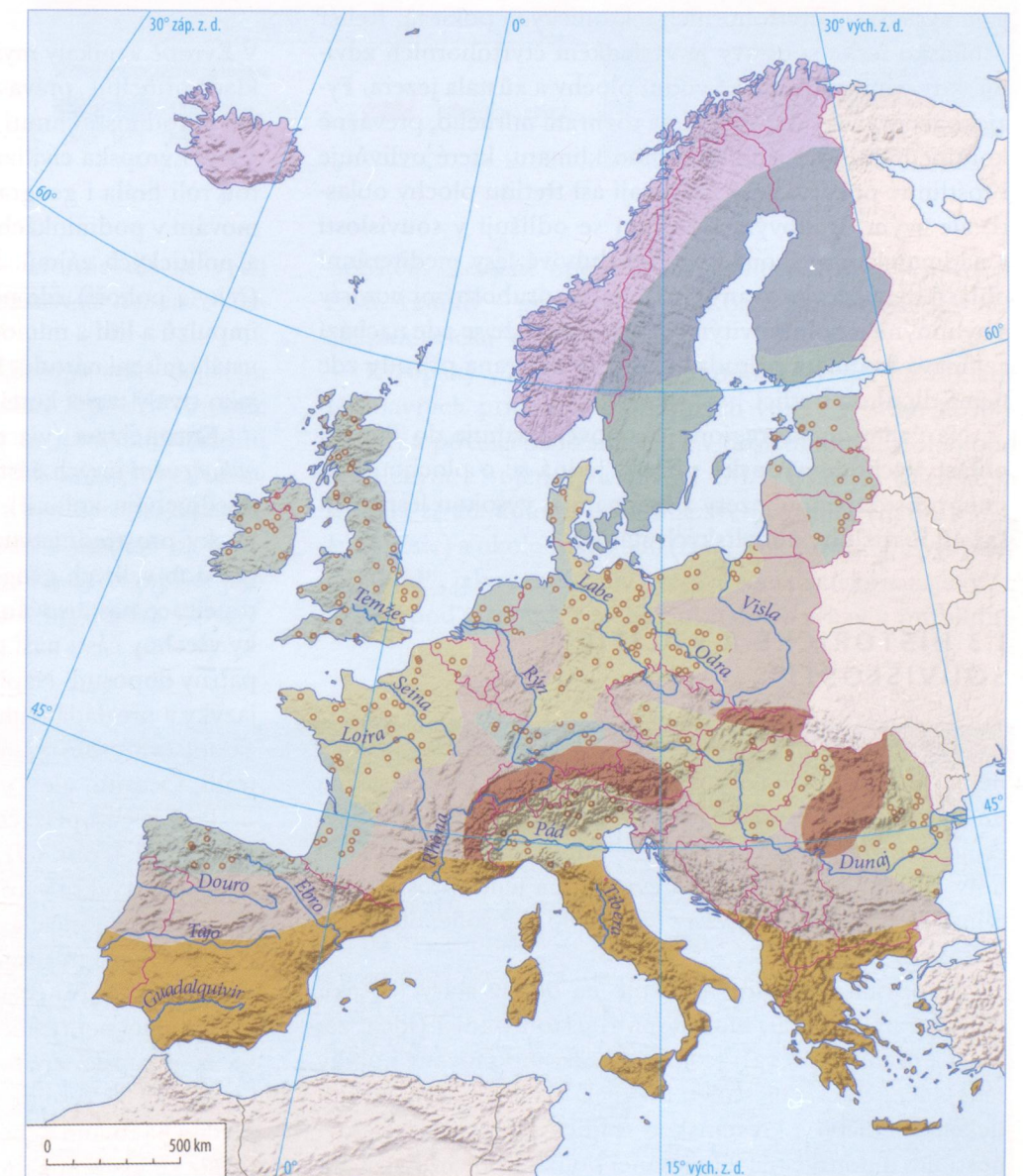

Obr. 1.5 Klimagramy měst Oslo a Barcelona

din svitu v průměru za rok. Flóra Iberského poloostrova je nejbohatší v Evropě. V souladu s klimatickými oblastmi lze Iberský poloostrov rozdělit rovněž do dvou částí – severní s původními porosty opadavých lesů a jižní s mediteránním typem (macchie, garriga). Velkým problémem současnosti jsou lesní požáry a eroze půdy, kterou je postiženo 25–40 % území Španělska. Přírodní podmínky ovlivňují rozložení

obyvatel a ekonomické aktivity. Význam mají řeky využívané pro závlahu a hydroenergetiku.

VII. Apeninská oblast zahrnuje území Apeninského poloostrova jižně od Pádské nížiny a přilehlé ostrovy (Sicílie, Sardinie a Korsika). Náleží do alpsko-himálajské vrásné soustavy a tvoří jednu z jejích nejmladších částí. Čtvrtohorní vulkanismus je soustředěn v jihozápadní části poloostro-

Obr. 1.6 Krajinný pokryv Evropského makroregionu

va (Vesuv, Liparské ostrovy, Etna). Převládá mediteránní klima s mírnou a vlhkou zimou, suchým a horkým létem. Původní vegetační pokryv, tvořený stále zelenými lesy, byl zničen lidskou činností (dřevo na stavby a otop) či požáry a nahrazen druhotnými porosty typu macchie. Podobně jako u předcházející oblasti hrály přírodní podmínky velmi důležitou roli při vytváření sídelní struktury, průmyslu (přístavy) a zemědělství. Krajina a její potenciál je důležitým faktorem (spolu se stavebními památkami) rozvoje cestovního ruchu.

VIII. Balkánská oblast se rozprostírá na stejnojmenném poloostrově, který je nejméně zřetelně vymezeným celkem. Severní hranice poloostrova se často klade na řeku Sávu a dolní Dunaj. Součástí jednotky je ostrovní říše v Egejském moři a Kréta. Oblast náleží k nejmladším částem Evropy a je součástí třetihorní alpsko-himálajské vrásné zóny. Převládají hory; roviny a nížiny tvoří ani 20 % z celkové rozlohy. Dinárská horská soustava, táhnoucí se podél Jaderského moře v délce 700 km, je lemována ostrovy, které jsou výsledkem čtvrtohorních tektonických poklesů. Reliéf Albánsko-řecké soustavy je výsledkem čtvrtohorních zdvihů, kdy vymizely mořské vodní plochy a zůstala jezera. Fyzikogeografický region leží na rozhraní mírného, převážně kontinentálního a mediteránního klimatu, které ovlivňuje i rostlinný pokryv. Lesy zaujímají asi třetinu plochy oblasti, ale svým druhovým složením se odlišují v souvislosti s nadmořskou výškou. Původní dubové lesy mediteránní oblasti byly zdevastovány a nahrazeny druhotnými porosty s bylinnými a polokřovíty druhy. Přestože se zde nachází zajímavá krajina a přírodní památky, ochrana přírody zde nemá dlouhou tradici.

Na území makroregionu okrajově zasahuje do Pobaltí **oblast Východoevropské nížiny**. Jedná se o plochou krajinu, prostoupenou jezery a bažinami a vysokou lesnatostí (až 40 % rozlohy pobaltských států).

1.3 HISTORICKÉ A POLITICKÉ SOUVISLOSTI

Evropa vložila *mimořádný duchovní vklad* do historie lidstva, nelze opomenout její obrovské kulturní hodnoty ani slavná jména velkých Evropanů. Její národy navazují na civilizace, jejichž kořeny sahají do dávné minulosti. Kulturní hodnoty antiky vytvořily základ evropské a jejím prostřednictvím do značné míry i *světové vzdělanosti* (filosofie, literatura a umění).

Evropská civilizace navazuje na odkaz starých Řeků (demokratický ideál, filosofie) a římskou tradici (ideál zákona a psaného práva). Jsou do ní zakomponovány i prvky renesance, která v 15. století rozvíjela myšlenku syntézy antického dědictví s křesťanskou tradicí. Byl ctěn ideál rovnosti lidí a poprvé byl v renesanci použit i pojem Evropan.

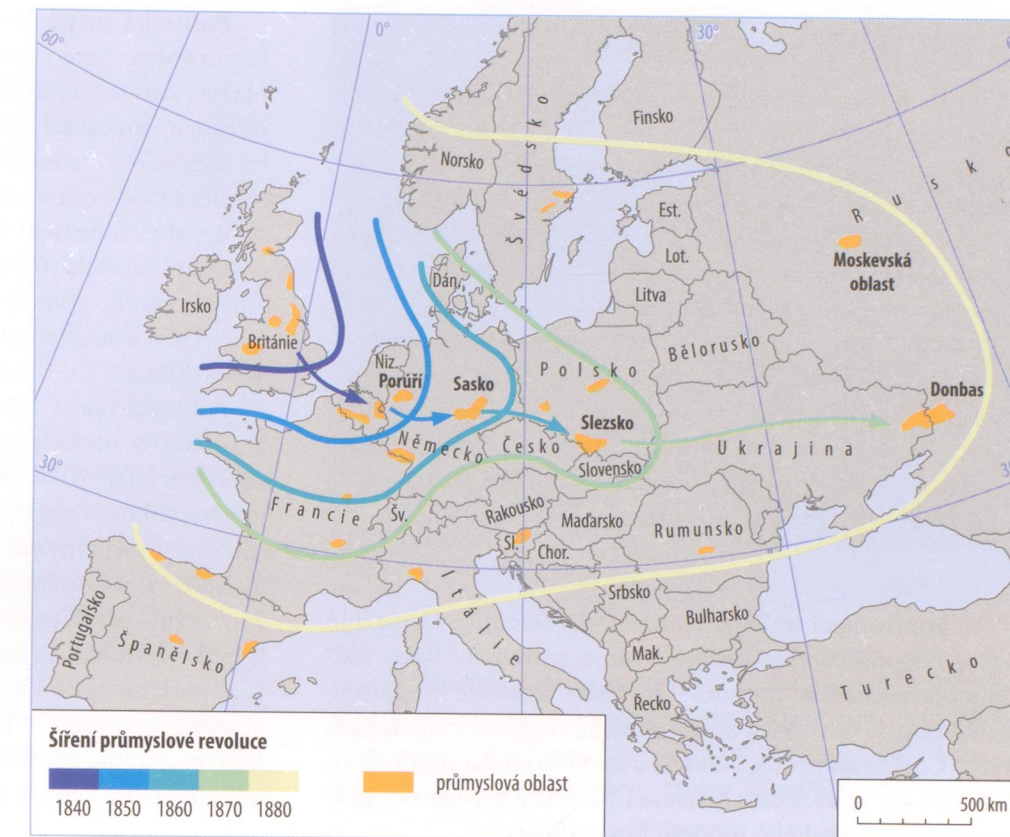
BOX 1.3 EUROPEIZACE

Tento, v současné době poměrně frekventovaný termín v této učebnici používáme v původním slova smyslu, to je **rozšiřování vlivu evropské civilizace do jiných oblastí světa**. Tento vliv se projevoval prostřednictvím inovací v oblasti ekonomické, právní, správní, sociální či kulturní (jazyk či náboženství). Termín kolísá od názvu europizace, evropeizace až po europeizaci. V současné době se pod tímto termínem spíše rozumí vztah nikoliv k evropské civilizaci (jak jej chápeme my), ale vztah k Evropské unii. Jedná se o následující okruhy: (1) změna a expanze vnějších teritoriálních hranic Evropské unie, (2) rozvoj institucí EU a posilování jejich pravomocí a (3) vývoz politické organizace a hodnot za hranice Evropy. Tento poslední bod je chápán zcela odlišně od pojetí uváděném v úvodu této poznámky. Podle politologů Evropská unie nemá sílu exportovat svůj model demokracie či ekonomiky do zámoří ani jinam mimo Evropu – na rozdíl od doby před cca 500 lety.

V Evropě vznikaly myšlenky demokracie a svobody. Na základě principu „práva národů na svůj osud“ zde začalo vznikat národnostní hnutí a později se formovaly i národnostní státy. Evropská civilizace krystalizovala po staletí a důležitou roli hrála i geografická poloha, která ovlivnila její formování v podmínkách různých, kulturních, ekonomických a politických zájmů. Hraniční fyzikogeografické bariéry (řeky a pohoří) zde nehrály podstatnou roli při pronikání impulzů a lidí z mimoevropských oblastí, což přivedilo neustálé mísení národů, kultur a myšlenek. Evropa se utvářela jako trvalý tavicí kotol kultur a etnik.

Europeizaci (viz také box 1.3) světa nazýváme *proces ovlivňování* jiných částí světa Evropou, a to primárně (prostřednictvím kolonií), tak sekundárně (politicky a ekonomicky prostřednictvím myšlenek, technologií či inovací). Od dob velkých geografických objevů, kdy byl proces europeizace nastartován, zasáhla evropská civilizace prakticky všechny části naší planety a stopy tohoto ovlivnění jsou patrné doposud. Například v Americe se mluví evropskými jazyky a převládajícím náboženstvím je katolictví, platí zde zásady evropské organizace a práva. Podobně je tomu v Austrálii, Oceánii, ale i v některých oblastech Afriky či Asie.

Proces europeizace zintenzivnil v době *průmyslové revoluce* (box 1.4, obr. 1.7). Její počátky jsou kladeny do střední Anglie, odkud se výrobní inovace šířily do západní Evropy (Nizozemí, Francie a Německo) a později i za oceán. Inovovala se úroveň řízení, lékařské péče, ale i dopravních sítí a prostředků. Na přelomu 19. a 20. století se Evropa stala rozhodující politickou a ekonomickou silou planety. Uvádí se, že evropská civilizace v té době ovládala ekonomicky i politicky 85 % souše Země a pojem evropská civilizace byl kladen na rovinu s civilizací světovou. V průběhu 20. století došlo ke zvýšení ekonomického a politického vlivu USA,

Obr. 1.7 Šíření průmyslové revoluce v Evropě (1840–1880)

kde europeizace dále postoupila – zformovala se vyšší forma propojení v podobě tzv. *euroamerické technické civilizace*.

V první polovině 20. století se Evropa stala dějištěm *soupeření evropských velmocí* (Německo, Francie, Británie a Ruska) o právo určovat charakter uspořádání světadílu (box 1.5). Evropa zároveň prožila dvě nejničivější války lidské historie. Zvláště ta druhá měla pro Evropu katastrofální následky. K materiálním škodám a ztrátám na životech (50 mil. obětí) je třeba přičíst rozpad evropské jednoty a podrobení se supervelmocem – **bipolarita Evropy**.

BOX 1.4 PRŮMYSLOVÁ REVOLUCE

Průmyslová revoluce představovala proces přechodu od řemeslné a manufakturní výroby k výrobě **továrni** za použití pracovních strojů a nových technologií. V Anglii začíná průmyslová revoluce v šedesátých letech 18. století, poté inovace směřují přes kanál La Manche do Belgie a svého dovršení průmyslová revoluce dosahuje kolem roku 1870 ve většině evropských zemí. Významnou roli hrály **nové vědecké a technologické objevy**. Nové stroje a nástroje se uplatňovaly zpočátku zejména v textilní výrobě (spřádací stroje, mechanický tkalcovský stav). Na kvalitu strojů byly čím dál vyšší požadavky, a tak se neustále rozvíjel i nový obor – strojírenství. Protože jsou součástky strojů vyrobené z kovu, pokrok

Spuštění „železné opony“ znamenalo odlišný vývoj jejich částí. Vznikly – podle tehdejšího označení – dvě soustavy: „kapitalistická“ a „socialistická“.

Evropský „Západ“ se dlouhodobě vyvíjel na základě tří hlavních principů: svobodných voleb, tržního hospodářství a poválečného smíření a v posledním půlstoletí pod politickým a vojenským vlivem USA. Určitým dilematem se stala ztráta kolonií po druhé světové válce (např. Indie, Indonésie) a okolo roku 1960 (tzv. „Rok Afriky“). **Evropský „Východ“**, jako součást tzv. světové socialistické soustavy, se vyvíjel pod vlivem bývalého Sovětského svazu v prohlubu-

se musel projevit i v hutnictví. Poptávka po železné rudě a uhlí vedla k rozvoji těžebního průmyslu, a protože tyto suroviny bylo nutné do továren dopravit, muselo nutně dojít k velkým změnám v dopravě (parní lokomotiva, parník). Staví se nové silnice, železnice, průplavy a kanály. Proces průmyslové revoluce je doprovázen zásadními společenskými, kulturními a politickými změnami. Obyvatelé ve velkém opouštějí venkov a **stěhují se do měst**, kde se z nich stávají dělníci v hutích, dolech, železárnách či textilních továrnách. Vzniká tak zcela nové rozdělení společnosti na **dělníky a buržoazii** (továrníci, obchodníci, bankéři). Snižuje se úmrtnost díky zdokonalení hygieny, lékařské péči a lepší výživě.

BOX 1.5 EVROPSKÉ VELMOCI

Termín velmoc se začal používat po Vídeňském kongresu původně pro pět evropských států – Británii, Francii, Prusko, Rakousko a Rusko. V té době tyto státy byly určujícími silami v evropském systému. Záhy po svém vzniku byla do této „pětičky“ zařazena Itálie. Většina z těchto států si udržela velmocenské ambice až do současné doby – Británie, Francie, Německo, Itálie a Rusko (to řadíme mimo evropský systém podobně jako USA a Čínu). Význam velmocí po druhé světové válce se odrazil i v Radě bezpečnosti OSN, kde se jejími stálými členy staly Británie, Francie, Sovětský svaz, USA a Čína (v době zakládání reprezentovaná vládou na Taiwanu). Všechny tyto státy zároveň označujeme jako jaderné velmoci, neboť disponují jadernými zbraněmi a jsou schopné je vyrábět.

jíci se konfrontaci se Západem a USA (box 1.6). Centrálně řízené hospodářství a obchod v rámci seskupení Rady vzájemné hospodářské pomoci – to vedlo ke ztrátě konkurenceschopnosti výrobců a k ekonomické stagnaci vyspělejších států (Československo, Německá demokratická republika). Prosazovala se výroba s orientací na těžký a vojenský průmysl podle sovětského modelu hospodářství.

BOX 1.6 ŽELEZNÁ OPONA

Železná opona je označení pro „hermeticky uzavřenou“ hranici mezi západním a východním blokem v době studené války, která procházela na západní hranici NDR, Československa, Maďarska a Jugoslávie. Tento pojem použil Winston Churchill v roce 1946 na univerzitě v americkém Fultonu (stát Missouri). Železná opona se na české západní hranici začala vytvářet již od roku 1948, ovšem skutečně neprostupnou se stala až v letech 1952 a 1953, jako reakce na útoky lidí přes hranici. V Německé demokratické republice proběhlo budování železné opony o něco později a poslední fází byla výstavba Berlínské zdi (1961). V Česku bylo vytvořeno hraniční pásmo (šířka 4–10 km), do nějž byl povolen vstup pouze na speciální propustku. Většina vesnic v hraničním pásmu byla postupně vysídlena, jejich zbytky byly v letech 1953 až 1959 postupně zničeny. Státy východně od „železné opony“ byly nuceny změnit svou převážně západoevropskou orientaci a stát se tzv. „sovětským sateitem“.

V devadesátých letech 20. století, po rozpadu „socialistické soustavy“, dělící čára mezi „Západem“ a „Východem“ postupně mizí. V roce 1990 dochází ke sjednocení Německa, které bylo rozděleno po druhé světové válce. Tím poválečné období definitivně skončilo. Makroregion se vrátil po přerušení do svého přirozeného historického vývoje a nastoupil cestu k vytvoření jednotné Evropy.

Politická mapa se po druhé světové válce proměňovala pozvolna. Samostatnost získaly Island (1944) a později Malta (1964). Na podzim 1949 se na německém území, okupovaném západními spojenci, vytvořila Spolková republika Německo; v sovětské zóně byla vzápětí nato vyhlášena Německá demokratická republika. Oba německé státy se sjednotily v roce 1990. Od roku 1991 se postupně začaly **rozpadat tzv. etnické federace**, vytvořené převážně na základě národnostního principu. Sílicí centrifugální síly členů federací vedly k rozštěpení Jugoslávie, ve stejném roce zanikl Sovětský svaz a k 1. lednu 1993 také Československo.

Politická mapa světadílu tvoří *pestrou mozaikou států*. Na zhruba 3 % rozlohy světové souše se nachází 41 samostatných států (tj. 20 % zemí světa). Výrazně diferencovaná je jejich velikost i počty obyvatel. Rozloha se pohybuje od 0,4 km² (Vatikán) po 547 tis. km² (Francie) a od zhruba 800 obyvatel (Vatikán) do 82 mil. obyvatel (Německo). Většina zemí má přímořskou polohu, pouze dvanáct přístup k moři postrádá. Převládají parlamentní republiky, 11 států jsou parlamentními monarchiemi (mezi nimi i jediné velkovévodství na světě – Lucembursko) a Vatikán je teokratickou monarchií. Ministáty v Evropě upomínají na rozdrobenost feudální Evropy (box 1.7).

BOX 1.7 EVROPSKÉ MINISTÁTY

V Evropě je šest ministátů – Lichtenštejnsko, Andorra, Monako, Vatikán, San Marino a Malta, kde na rozloze 1 tis. km² žije 850 tis. obyvatel. Ministáty vyprodukují vyšší absolutní HDP, než má např. Estonsko, Bolívie či Kamerun. Vedle malých rozměrů státního území (do 500 km²), se vyznačují některými obdobnými geopolohovými, historickými a ekonomickými rysy. Patří k ekonomicky nejúspěšnějším státům světa, čerpajících z cestovního ruchu a nízkých daní. Hrubý domácí produkt na obyvatele, podobně jako index hustoty zalidnění, dosahují velmi vysokých hodnot. Zajímavý a diferencovaný vztah mají ministáty k Evropské unii. Členem je pouze Malta. Andorra je v celní unii s EU od roku 1991, není však součástí Schengenského prostoru, ale občané zemí EU obvykle mohou vstoupit na její území bez větších problémů. Andorra je jediný z ministátů, který používá euro na základě dohod přímo s Evropskou unií. Lichtenštejnsko je členem Evropského sdružení volného obchodu (EFTA) a je součástí Schengenského prostoru. Monako přijímá politiku Evropské unie prostřednictvím zvláštního vztahu s Francií. Je plnohodnotným členem celní unie a je de facto i členem Schengenského prostoru a eurozóny (razí své vlastní euromince). San Marino je od roku 2002 v celní unii s Evropskou unií. Také je členem eurozóny (od roku 2002 razí vlastní euromince) a má otevřené hranice s Itálií a tím i s EU. Vatikán není s EU v celní unii a ani není součástí Schengenského prostoru, ale má otevřené hranice. Stejně jako San Marino razí Vatikán od roku 2002 své vlastní euromince.

1.4 OBYVATELSTVO A OSÍDLENÍ

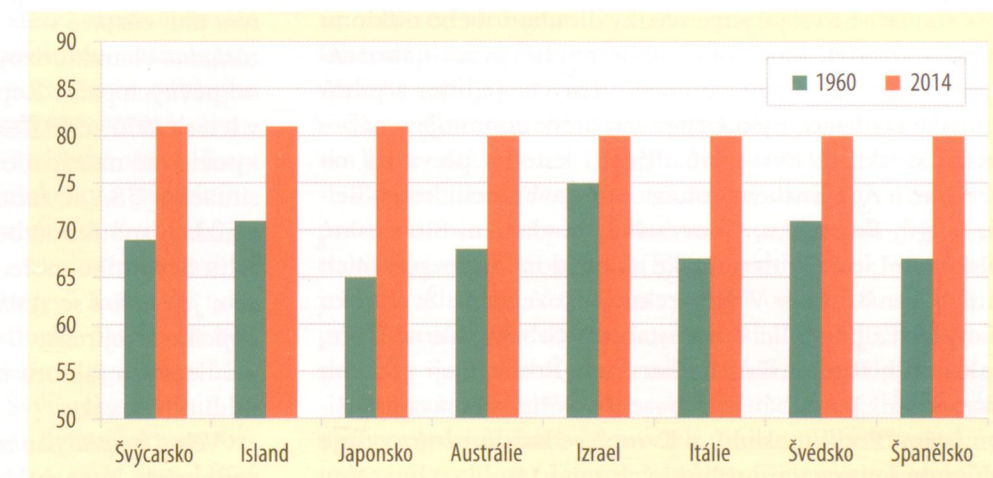
Počet evropského obyvatelstva se během posledních let příliš neměnil a pohybuje se okolo 540 mil. (2015). Nejlidnatější je Německo (přes 82 mil. obyvatel), následované Francií (67 mil. obyvatel) a Británií (65 mil. obyvatel). Hustota zalidnění (106 obyvatel na km²), která náleží k nejvyšším mezi makroregiony světa, kopíruje hlavní rozvojové osy – tzv. Modrý banán, Středomoří od Janova po Valencii a Slezsko. Hustotou zalidnění již od středověku vynikají Nizozemsko (405 obyvatel na km²), Belgie (360 obyvatel na km²), Británie (260 obyvatel na km²) a Německo (230 obyvatel na km²). Přes 70 % populace se soustřeďuje ve městech, nejvíce v Belgii – přes 90 %. K největším *městským aglomeracím* patří pařížská, londýnská (přes 10 mil. obyvatel) a porúrská (7 mil. obyvatel). Rozvoj sídel výrazně předurčují přírodní poměry, řada sídel vznikla na pobřeží, v úrodných nížinách a podél řek. Nejstarší evropská města se mohou chlubit zachovaným historickým jádrem, převážně středověkým.

Evropská populace se vyznačuje *nízkou natalitou i mortalitou* a minimálními přirozenými přírůstky. Počet obyvatel se proto zvyšuje především v důsledku imigrace – hlavně z Afriky a Asie (box 1.8). Do jaké míry tyto *imigrační vlny* ovlivní

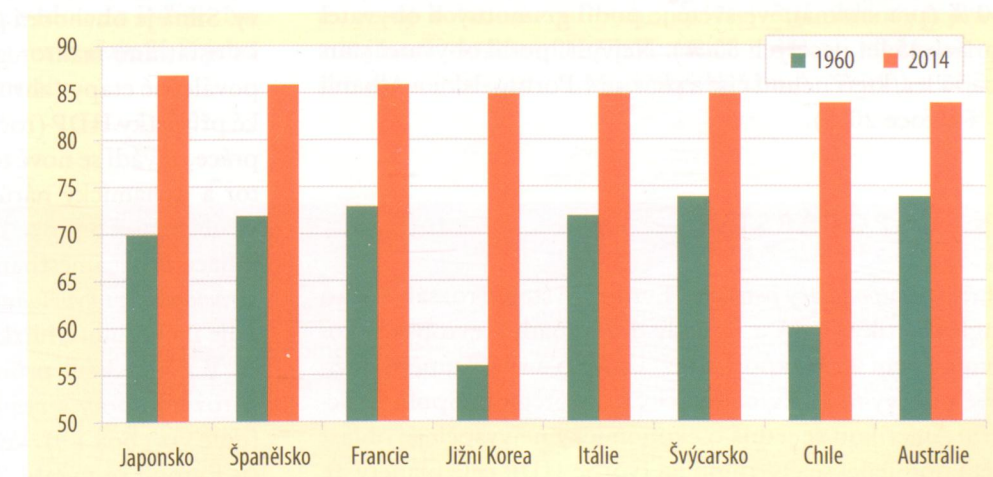
BOX 1.8 EVROPSKÁ MIGRAČNÍ KRIZE

Evropská migrační krize je od roku 2015 probíhající mezinárodní politická krize v Evropské unii, způsobená velkým počtem imigrantů; jedná se jak o ekonomické migranty, tak o uprchlíky z válečných oblastí. Imigrační vlna zintenzivnila v souvislosti s tzv. „Arabským jarem“ – v roce 2011 byla překročena hranice 300 tisíc žadatelů o azyl v rámci zemí EU. V roce 2014 jejich počet překročil hranici 600 tisíc a o rok později se jejich počet zdvojnásobil. V letech 2008–2016 tak požádalo o azyl více než 5 milionů osob. Imigranti se do zemí EU dostávají po dvou trasách, a to Balkánskou (z Turecka přes Egejské moře) a Středomořskou (ze severní Afriky přes Středozemní moře do Itálie). Nejčastějším cílem imigrantů jsou Německo, Švédsko, Rakousko, Francie a státy Beneluxu. Jedná se zejména o emigranty ze zemí Blízkého a Středního východu (Sýrie, Afghánistán, Irák) a Subsaharské Afriky (Somálsko, Nigérie).

populační růst a sociální vývoj v budoucnosti, je otázkou. Roste obava, aby se imigranti místo vítané pracovní síly nestali pouze příjemcem sociálních dávek (jak tomu v mnoha případech je) a zárodkem etnických revolt v případě ne-

Obr. 1.8 Státy s nejvyšší střední délkou života mužů (1960 a 2014)

Obr. 1.9 Státy s nejvyšší střední délkou života žen (1960 a 2014)

úspěšné integrace imigrantů z jiných civilizačních oblastí. Tato vlna imigrace jednak rozdělila státy EU, jednak vytvořila silná opoziční hnutí ve většině států a také ukázala, že koncept multikulturalismu, zastávaný vedením EU do počátku 21. století, příliš nefunguje. Evropská populace se vyznačuje vysokou střední délkou života (obr. 1.8–1.9) a velmi nízkou kojeneckou úmrtností (méně než 8 ‰; pro srovnání v Africe je střední délka života téměř dvakrát nižší a kojenecká úmrtnost desetkrát vyšší).

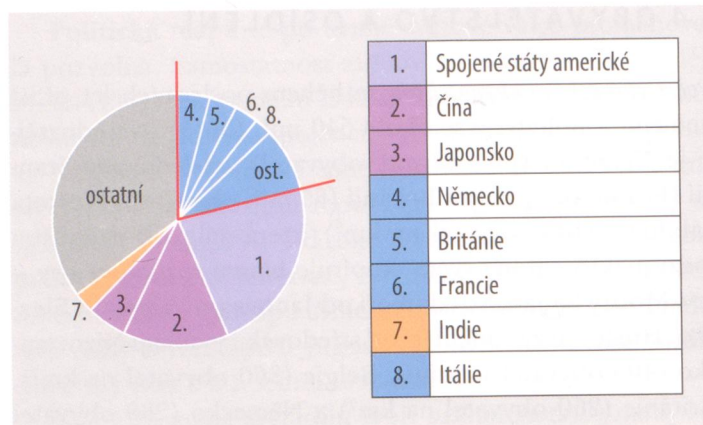
Obyvatelstvo náleží převážně do tří větví **indoevropské jazykové rodiny**: germánské (180 mil. příslušníků, nejvíce v Německu, Británii a Nizozemsku), románské (180 mil., nejvíce ve Francii, Itálii a Španělsku) a slovanské (75 mil., nejvíce v Polsku, Česku a Srbsku). Existují zde více či méně otevřené národnostní problémy (například mezi Angličany a Iry, zejména však mezi autochtonním obyvatelstvem a přistěhovalci, hlavně z muslimských zemí). V Evropě převažují *národnostní státy*. Národnostně nejvíce homogenní je Portugalsko či Řecko (přes 98 % majoritního etnika). Mimo svůj „mateřský“ stát žije nejvíce Irů (55 %, zejména v Británii a USA). Mnohonárodnostním státem je Británie a Španělsko s významnými národnostními menšinami. Jedinou etnickou federací po rozpadu Jugoslávie a Československa zůstala v makroregionu Belgie.

V současné Evropě jsme svědky dlouhodobého odklonu od **náboženství**, klesá pravidelné navštěvování náboženských obřadů a snižuje se počet věřících. Jedním z pilířů evropské civilizace bylo *křesťanství*, které dominuje v náboženské struktuře Evropanů. Římský katolíci převažují na Iberském a Apeninském poloostrově, ve Francii, Irsku, Belgii, Belgii, Rakousku, Chorvatsku, Maďarsku, Slovensku, Polsku a v Litvě. Protestantské církve dominují v severních zemích a v Británii. V Německu, Nizozemsku, Švýcarsku a Lotyšsku žijí katolíci i protestanti. V Srbsku, Černé Hoře, Makedonii, Rumunsku, Bulharsku a Řecku mají převahu pravoslavní. Jen albánští a bosenský věřící vyznávají většinou islám. Podíl muslimů v Evropě se každoročně zvyšuje z důvodu imigrace z muslimských zemí.

Gramotnost evropského obyvatelstva dosahuje téměř 100 % (pro srovnání ve světě je podíl gramotných obyvatel starších 15 let necelých 85 %). Nejvyšší podíl obyvatel starších 15 let, kteří neumí číst a psát, je v Portugalsku a Albánii (4 % v roce 2015).

1.5 HOSPODÁŘSTVÍ

Úhrnný *hospodářský potenciál* Evropy je stejně rozsáhlý jako Angloameriky (USA a Kanady dohromady), evropské ekonomiky mají větší export zboží i služeb a významnější devizové rezervy než Angloamerický makroregion. Spolu se Severní Amerikou se jedná o ekonomicky nejvyspělejší oblast světa podílející se čtvrtinou na tvorbě HDP celé planety. Je

Obr. 1.10 Státy s největším HDP (2015)

součástí tzv. průmyslové zóny severní hemisféry, kam počítáme i východní Čínu, Japonsko a USA.

Industrializace probíhala v minulosti hlavně v místech těžby černého uhlí, na níž navazovala výroba koksu, železa, oceli a těžké strojírenství. Tato území nyní označujeme jako *staré průmyslové oblasti* – střední Anglie, Wales, severní Francie, jižní Belgie, Porúří, Sársko a Hornoslezská pánev. V současné době jsou uhelné sloje buď vyčerpány, či je těžba utlumena z důvodu nerentability. Významným producentem uhlí zůstává stále Německo a Polsko. *Palivoenergetickou základnu* charakterizuje vysoký podíl ropy a plynu a odklon od pevných paliv. Ropná krize, při které cena ropy vzrostla v letech 1970–1979 desetinásobně, působila do značné míry i pozitivně na západoevropskou ekonomiku. Na rozdíl od situace v USA se začalo s ropou šetřit (výroba automobilů s nízkou spotřebou benzínu) a rozvíjela se vlastní těžba ze šelfu Severního moře. Ložiska železné rudy proslulo Švédsko; její těžba se stala základem rozvoje hutnictví a navazujícího strojírenství. Podobně *draselné soli* se staly jedním z důležitých faktorů rozvoje chemického průmyslu v centrálním Německu.

Velmi *vyspělé jsou všechny sféry hospodářství* – vysoká úroveň služeb, intenzivní zemědělství, tradici mají všechna průmyslová odvětví a rozvinuty jsou progresivní druhy dopravy. Silná je obchodní propojenost mezi zeměmi Evropy, ale i s ostatními makroregiony světa. Ekonomický vývoj první poválečné etapy (zhruba do roku 1972) charakterizují vysoké přírůstky HDP (ročně okolo 5 %), kdy roste produktivita práce, zavádí se nové technologie, prosazuje se terciérní sektor a dynamický nárůst zaznamenává zahraniční obchod. Druhá etapa po roce 1973 *reaguje na ropnou krizi* (roste míra inflace a nezaměstnanosti) snahou po *ekonomické integraci a racionálním využíváním surovin*. Ekonomický růst se zmiňuje na hodnotu blízkou 2 % ročně.

V evropském průmyslu zaznamenávají nejdynamičtější rozvoj obory s *vysokým podílem kvalifikované pracovní síly* (dále viz i box 1.9). Ve strojírenství dominuje automobilový (v Evropě se vyrábí 20 % osobních automobilů), letecký

Tab. 1.2 Největší evropské koncerny (2015)

Pořadí	Pořadí		Název	Stát	Sídlo	Specializace	Obrat ml. USD	Zaměstnanci tis.
	Evropa	Svět						
1.	1.	3.	Royal Dutch Shell	Nizozemsko, Británie	Haag	ropa	265	95
2.	2.	4.	Volkswagen	Německo	Wolfsburg	auta	245	610
3.	3.	8.	BP	Británie	Londýn	ropa	220	85
4.	4.	10.	Glencore	Švýcarsko	Baar	těžba	170	155
5.	5.	11.	Daimler	Německo	Stuttgart	auta	165	285
6.	6.	14.	Total	Francie	Courbevoie	ropa	145	95

Zdroj: Chen 2015

(Airbus je jediným konkurentem amerického Boeingu), elektrotechnický a elektronický průmysl. V chemii vedou obory organické syntézy: výroba plastů, vláken, kaučuku atd. Evropa vyrábí elektrickou energii ve všech typech elektráren. Polovina připadá na tepelné (spalující pevná či kapalná paliva i zemní plyn), třetina na jaderné (Francie a Belgie 75 %) a osmina na hydroelektrárny (hydropotenciál je v makroregionu prakticky již vyčerpán). Roste podíl tzv. alternativních zdrojů (větrné elektrárny, spalování biomasy).

Německo, Francie, Itálie a Británie zabezpečují téměř 60 % úhrnného hrubého národního produktu makroregionu. Vlivem rozmanitých přírodních podmínek, odlišným historickým a politickým vývojem došlo k výrazné *ekonomické diferenciaci*. Postupně se formují *jádrové oblasti* či *osy* s koncentrací rozhodujícího ekonomického a sociálního potenciálu a enormně hustou dopravní sítí. Evropské jádrové oblasti leží na hlavní evropské rozvojové ose, známé jako „**Modrý banán**“ (název podle „barvy“ Evropské unie a podle tvaru osy). Oblouk 1 500 km dlouhý patří mezi největší „megapole“ světa. Začíná ve střední Anglii, prochází Beneluxem a podél Rýna směřuje do Švýcarska a odtud na sever Itálie. Odtud se „štěpí“ do dvou dynamicky se rozvíjejících větví podél Středomoří – jedna směřuje na Řím a druhá na Barcelonu a dále na Valencii. V Marseille se střetává s francouzskou národnostní osou, vedoucí z Paříže. Na 5 % území evropského systému se tak soustřeďuje 25 % jeho populace a 50 % ekonomického potenciálu.

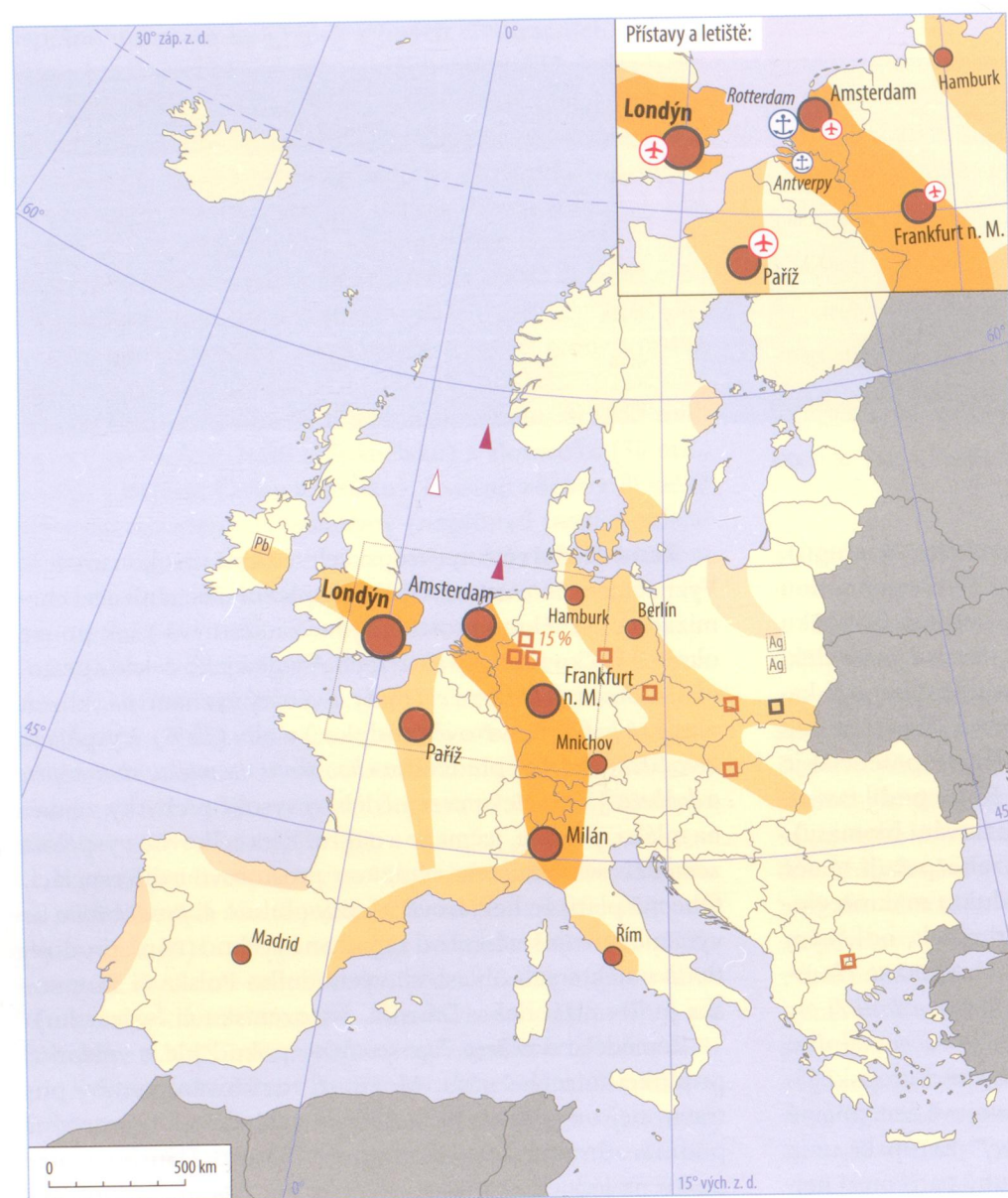
Zemědělství většiny evropských zemí má vysokou úroveň. Vyznačuje se *intenzitou*, téměř komplexní mechanizací i chemizací a vyspělou agrotechnikou; zaměstnává však pouze okolo 3 % ekonomicky aktivních. Vyniká jako celek v pěstování *obilovin, brambor a cukrovky*. Světový význam má sklizeň vinné révy (70 % světové produkce) a oliv (75 %). Vyspělá je živočišná výroba, především *chov skotu na mléko, chov vepřů a drůbeže*. Jako celek má zemědělství vysoké přebytky, zejména mléka, pšenice, ječmene a cukru. Přes celkovou vyspělost zemědělství sledujeme výraznou prostorovou diferenciaci. Obecně platí, že hektarové výnosy obilnin či *produktivita* se výrazně snižuje směrem od západu na východ (např. produktivita v některých oblastech východního Polska či Rumunska je 10× nižší než v Dánsku, Nizozemsku či Švýcarsku).

Zemědělství *zabezpečuje spotřebu*, pokud jde o základní produkci mírného pásu. Možnosti rozšiřování výroby potravin nejsou příliš velké – hlavně vzhledem k omezeným půdním zdrojům. V *rybolovu* vyniká Norsko, Dánsko, v přepočtu na jednoho obyvatele především Island. Skandinávské státy mají přední postavení v *těžbě i zpracování dřeva*.

Doprava zaznamenává rychlejší rozvoj než hospodářství evropských států jako celek. Moderní trendy dopravy prosazují rychlost (dálnice, rychlostní železnice, letecká doprava), snižování přepravních cen (kontejnerová doprava) a rozvoj komunikační techniky. Největší objem přepravy a nejhustší dopravní síť nalezneme v oblasti hlavní evropské rozvojové osy – „Modrého banánu“. Nejdůležitějším

BOX 1.9 LOKALIZAČNÍ FAKTORY EVROPSKÉHO PRŮMYSLU

Faktor	Regiony	Obory
suroviny (uhelné pánve)	Midlands, Porúří, Horní Slezsko	hutní, chemická a strojírenská výroba
přístavy (import surovin)	Rotterdam, Glasgow, Hamburk, Marseille	petrochemie, ocelárny,
metropole (infrastruktura, kvalifikovaná pracovní síla)	Londýn, Paříž, Barcelona, Frankfurt nad Mohanem	výroba luxusního zboží, polygrafický průmysl
technopolis (v Evropě přes 200)	Sophia Antipolis v Nice, Bari, Isar, Lulea	mikroelektronika, biotechnologie

Obr. 1.11 Ekonomický potenciál Evropského makroregionu

druhem je *silniční doprava*, která zabezpečuje téměř polovinu přepravy zboží i osob. Vyznačuje se velkou flexibilitou a transportem na kratší vzdálenosti. Pro evropskou moderní dopravu je důležitý systém dálnic. Rychle se rozvíjí systém *rychlostních železnic*, v okrajových oblastech se naopak tratě ruší. Dynamicky se rozvíjí *letecká doprava*. Londýnské letiště Heathrow (75 mil. přepravených osob) patří mezi tři největší letiště světa a do světové desítky se řadí ještě pařížské letiště Charlese de Gaulla a letiště ve Frankfurtu (přes 60 mil. přepravených osob). Největší evropskou leteckou společností jsou německá Lufthansa (5. místo na světě), irská Ryanair a Air France. Podíl přepravy *námořní dopravy* ve srovnání se světem se snižuje a evropské přístavy se s výjimkou Rotterdamu propadají v žebříčku největších přístavů (zejména na úkor čínských).

V Evropě se realizuje i díky tomu, že je zde velké množství malých států (například na rozdíl od Angloameriky), více jak třetina **mezinárodního obchodu světa**. Do mezi-

národní dělby práce se intenzivněji zapojují také menší země s nevelkým vnitřním trhem (Nizozemsko a Belgie). Největšími exportéry jsou Německo (spolu s USA zaujímá 2. místo na světě za Čínou), Nizozemsko, Francie, Británie a Itálie. Evropské země vyvážejí hlavně kvalitní strojírenské výrobky (osobní automobily – Německo je největším exportérem na světě a ovládá 25 % trhu), letadla, elektroniku, chemické výrobky, kapitál, ale i potraviny (maso, cukr). Většina evropských zemí dováží hlavně paliva, suroviny a některé zemědělské plodiny (rýži, jižní ovoce atd.), v poslední době pak spotřební zboží z rozvojových zemí Východní a Jihovýchodní Asie.

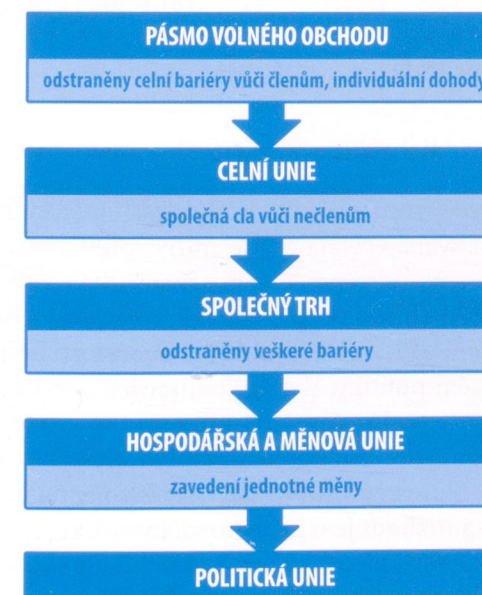
Vysokou úroveň má **cestovní ruch**, který má pro rozvoj v řadě zemí velmi dobré přírodní podmínky, kulturní památky a výbornou infrastrukturu. Za kolébku cestovního ruchu bývají označovány švýcarské Alpy. *Středomoří* se stalo nejnavštěvovanější rekreační oblastí na světě. V návštěvnosti měst dominují *evropské metropole* – Londýn, Paříž a Řím

(s více než 10 mil. zahraničními návštěvníky za rok). Francii navštěvuje nejvíce turistů na světě (každoročně přes 85 milionů), kteří směřují nejen do Paříže, ale také do francouzských Alp, do Provence a na Riviéru.

1.6 EVROPSKÁ UNIE

Myšlenka integrace evropských zemí není nová. Již od středověku byly pokusy sjednotit Evropu silou (římscí císaři, Napoleon) či myšlenkově (náboženství, ideologie komunismu), ale skončily nezdarem. Zásadní změny přinesla až druhá světová válka. Z té Evropa vyšla velice oslabena – vojensky, politicky i ekonomicky. K obrovským materiálním škodám je třeba připočítat i 50 milionů obětí války. Svě mocenské postavení ztratilo nejen Německo, ale i Francie s Británií ve prospěch geopolitické pozice SSSR a USA. Evropa byla rozdělena železnou oponou do dvou politických bloků, které se začaly vyvíjet odlišně. Překonání oslabení Evropy viděli politici v její *ekonomické a později politické integraci*, s vizí, že se na šachovnici světových mocenských sil objeví nový silný hráč, který by dokázal konkurovat tehdejšímu supervelmocím – Sovětskému svazu a USA.

Předobrazem dnešní **Evropské unie (EU)** byl vznik Beneluxu, sdružujícího Belgie, Nizozemsko a Lucembursko. V roce 1950 předložil francouzský ministr zahraničních věcí Robert Schuman svoji vizi o sjednocené Evropě. První zárodek moderní evropské integrace vykristalizoval roku 1951, kdy se Německo, Francie, Itálie a země Beneluxu spojily do Evropského sdružení uhlí a oceli (do tzv. Montánní unie). Římské dohody v roce 1957 stvrdily vznik Evropského hospodářského společenství (EHS). Integrace pokračovala i v dalších letech (obr. 1.12).

Obr. 1.12 Schéma utváření Evropské unie

BOX 1.10 JINÁ INTEGRAČNÍ SESKUPENÍ

V Evropě vznikala i jiná integrační seskupení. Roku 1960 se zformovalo Evropské sdružení volného obchodu (EFTA), kam patřily i některé státy, které později vstoupily do EU (např. Británie, Dánsko či Portugalsko). Toto sdružení dodnes existuje s menším počtem členských států (Švýcarsko, Norsko, Island a Lichtenštejnsko) a spolu s EU vytváří tzv. Evropský hospodářský prostor. Roku 1993 vznikla Středoevropská dohoda o volném obchodu (CEFTA), jejímž členem je i Česko. Podobně jako ve světě (např. NAFTA – Severoamerická zóna volného obchodu) zůstávají tato integrační seskupení na daleko nižší úrovni integrace, než je dnešní EU.

Poprvé se volilo do Evropského parlamentu roku 1979 a v devadesátých letech 20. století již byl umožněn volný pohyb osob, peněz a zboží v rámci členských zemí. Zásadní změnou byla *Smlouva o Evropské unii*, podepsaná v Maastrichtu (1991), kde byla stanovena tzv. konvergenční kritéria pro vstup do eurozóny, a obyvatelům členských států je udělováno „evropské občanství“. V březnu 1995 vstoupily v platnost *Schengenská dohoda* (1985, 1990) o volném pohybu osob mezi signatářskými zeměmi, o postupném rušení kontrol na společných hranicích a usnadnění dopravy i oběhu zboží. V roce 1999 začal přechod k závěrečné fázi hospodářské a měnové unie ve dvanácti členských zemích EU, které začaly používat „euro“ jako společnou měnu od 1. ledna 2002. Odpovědnost za peněžní politiku přechází na Evropskou ústřední banku (*ECB – European Central Bank*) ve Frankfurtu nad Mohanem.

BOX 1.11 BREXIT

Výraz Brexit představuje označení pro vystoupení Británie z Evropské unie, o němž rozhodli britští voliči v referendu, konaném v červnu 2016. Ukončení členství bylo předmětem debat již od roku 1973, kdy se Británie stala členem Evropského hospodářského společenství (EHS), předchůdce Evropské unie (EU). K tomuto tématu se konalo referendu již v roce 1975, kdy voliči hlasovali většinou 67,2 % pro zachování členství v EHS. Premiér David Cameron v kampani před parlamentními volbami v roce 2015 slíbil, že v případě svého vítězství vyhlásí do konce roku 2017 referendum o pokračování nebo ukončení členství jeho země v EU. V referendu poměrně těsně zvítězilo ziskem 51,9 % hlasů stanovisko „odejít“. Premiér David Cameron, jenž podporoval setrvání Británie v EU, následně oznámil svou rezignaci. Referendum má de iure pouze poradní váhu, podle rozhodnutí britského nejvyššího soudu musí o vystoupení z Unie rozhodnout parlament. Poté o ně musí Británie požádat Evropskou unii na základě článku 50 Maastrichtské smlouvy.

Obr. 1.13 Regionalizace Evropského makroregionu a rozšiřování Evropské unie

- Západní vlnu (1973) tvořily státy na poloostrovech a ostrovech – Dánsko, Británie a Irsko.
- Jižní vlna (1981 a 1986) zahrnovala poloostrovní státy, vyznačující se ekonomickou zastořalostí – Řecko, Portugalsko a Španělsko.
- Severní vlna (1995) znamenala integraci pro severní Švédsko s Finskem a středoevropské Rakousko.
- Východní vlna (2004) byla nejproblematičtější – představovala nesourodý soubor deseti států odlišné velikosti, minulosti, s dědictvím totality a ekonomickými problémy; pro ostatní členy EU vyvolávala obavy o zachování soudržnosti unie.
- Balkánská vlna (2007 a 2013) čítá tři státy obdobného historického a politického vývoje – Bulharsko, Rumunsko a Chorvatsko; rovněž v jejich případě se objevují představy, že integrace těchto méně rozvinutých zemí představuje pro EU velkou ekonomickou zátěž.
- Bývalá Německá demokratická republika (NDR) se stala součástí EU ve chvíli, kdy došlo ke sjednocení Německa (1990), Kypr (mimo výřez mapy) se stal součástí EU v roce 2004.

V počátcích se spolupráce zaměřovala převážně na ekonomické cíle, ale později i na otázky týkající se *každodenního života* (dobré životní podmínky, svoboda, bezpečnost a právo, udržitelný rozvoj, evropské kulturní dědictví aj.). Státy EU se členstvím zavázaly spolupracovat v zájmu míru a prosperity. Aby mohly společně řešit otázky evropského významu, byly přeneseny určité pravomoci ze státu na evropskou úroveň.

Vrcholným orgánem Evropské unie je **Evropská rada** – shromáždění hlav států nebo vlád všech členských zemí, které činí (zpravidla na zásadě jednomyslnosti) zásadní rozhodnutí, stanoví všeobecné směrnice (politiky, legislativy). Schází se aspoň dvakrát ročně; předkládá Evropskému par-

lamentu zprávy o stavu Unie. V zásadních otázkách rozhoduje kvalifikovaná většina podle „váhy“ přiřazené jednotlivým státům na konferenci v Nice v roce 2003.

Evropskou komisi lze přirovnat k evropské vládě. Tvoří ji tým 28 komisařů, z nichž každý má na starosti určitou oblast evropské politiky. V čele komise stojí předseda, jeho sedm místopředsedů včetně prvního místopředsedy a dále vysoký představitel Unie pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku. Tento evropský orgán například spravuje evropské finance a rozhoduje o jejich rozdělování.

Evropský parlament je zákonodárným orgánem EU a je jedinou institucí volenou přímo občany členských států. Tvoří jej 751 poslanců a sídlí ve Štrasburku; Česko repre-

BOX 1.12 SYMBOLY EU

Evropská vlajka symbolizuje jednotu. Kruh dvanácti zlatých hvězd představuje solidaritu a harmonii. Počet hvězd již nesouvisí s počtem členů, ale je symbolem dokonalosti a jednoty. Zároveň vychází z křesťanské symboliky. Za evropskou hymnu byla vybrána závěrečná část Deváté symfonie Ludwiga van Beethovena. Tvoří ji zhudebněná Óda na radost od německého básníka Friedricha Schillera. Báseň představuje idealistickou vizi o bratrství celého lidstva. Den Evropy – 9. květen je dnem, kdy v roce 1950 francouzský ministr zahraničí Robert Schuman přednesl plán na vytvoření jednotné Evropy.

zentuje 24 zástupců. Parlament schvaluje zákony, spolupracuje s Radou EU, jmenuje a odvolává Evropskou komisi. Poslanci jsou voleni na pět let a zasedají nikoliv podle národnosti, ale podle politické příslušnosti.

Evropský soudní dvůr má své sídlo v Lucemburku a *Evropská centrální banka* ve Frankfurtu nad Mohanem. Provádí měnovou politiku devatenácti zemí eurozóny a společně se všemi národními centrálními bankami EU tvoří Evropský systém centrálních bank.

Evropská unie představuje unikátní projekt, který nemá v historii Země obdoby. Zajišťuje kolektivní rozhodování o klíčových cílech celého území. Tím jsou dobré životní podmínky, svoboda, bezpečnost a právo pro všechny obyvatele.

Pro lepší geografické zhodnocení diferencujeme evropský systém do *pěti mezoregionů* na základě vnitřní homogeneity povahy kulturní, sociální, ekonomické, popř. i fyzicko-geografické. Důležitý je zejména i historický kontext, který spočívá v relativně intenzivnějších vztazích uvnitř daných mezoregionů (obr. 1.13).

1.7 STŘEDNÍ EVROPA

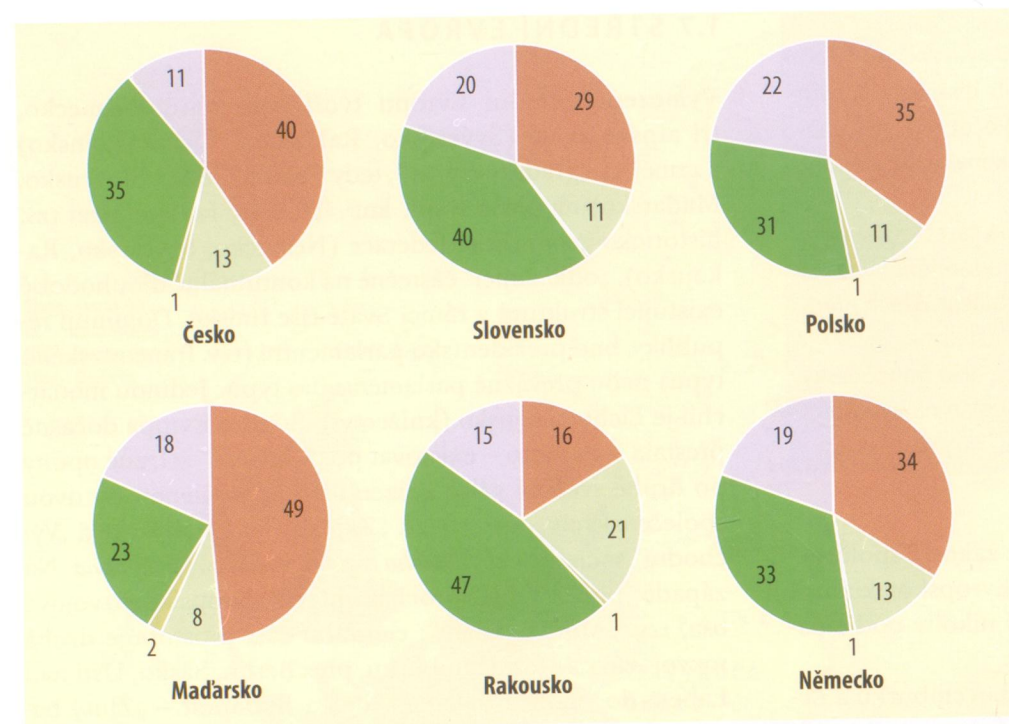
Vymezení. Střední Evropu tvoří osm států: Německo, tři alpské země (Švýcarsko, Rakousko, Lichtenštejnsko) a země „visegrádské čtyřky“, tedy Polsko, Česko, Slovensko, Maďarsko) na ploše 1 mil. km². Tři státy řadíme mezi tzv. historicko-geografické federace (Německo, Švýcarsko, Rakousko), „odkazující“ částečně na kontinuálně dlouhodobě existující struktury v rámci Svaté říše římské. Dominují republiky, buď prezidentsko-parlamentní (tzv. francouzského typu) nebo převážně parlamentního typu. Jedinou monarchií je Lichtenštejnsko (knížectví). Střední Evropa dočasně přestala – de facto – existovat po „spuštění“ železné opony po druhé světové válce a území bylo rozděleno do dvou společenských soustav (tzv. „Západní“ kapitalistické a „Východní“ socialistické). *Poloha regionu je velmi exponovaná.* Na západě, podél Rýna, prochází hlavní evropská rozvojová osa, tzv. „Modrý banán“; centrální část prostupuje druhá rozvojová osa – od Hamburku, přes Berlín, Sasko, Ústí nad Labem do Prahy a dále na Vídeň a Budapešť – „Žlutý banán“. V rovnoběžkovém směru tudy vede i „politická“ osa: Paříž – Berlín – Varšava – Moskva. O exponovanosti vypovídá zájem mocností o tento prostor a množství válek, jež se zde odehrály. Tvarově jde o *kompaktní celek* vnitřní části evropského trupu, spojující Západ s Východem. Východní hranice není ostrá, jih prochází částečně alpským obloukem, západ podél Rýna, sever ohraničuje pobřeží Severního a Baltského moře. Ekonomické aktivity jsou koncentrovány do vnitrozemí (6 vnitrozemských států); platí to však i pro přímořské státy – Polsko a Německo.

Fyzickogeografické předpoklady byly důležitými činiteli při formování sídelní struktury i prostorové diferenciace ekonomických aktivit. Na území Střední Evropy lze rozlišit dva fyzickogeografické regiony. Většinu vyplňuje *Hercynská střední Evropa* a jižní část pak *Alpsko-karpatská ob-*

Tab.1.3 Základní údaje o evropských mezoregionech

Region (počet států)	Rozloha	Počet obyvatel	Hustota zalidnění	Populační růst	Střední délka života	Nezaměstnanost	Růst HDP	HDP na obyvatele
	tis. km ²	mil. 2016	obyv./km ² 2016	% 2011–2015	roky M/Ž 2016	% 2016	% 2011–2015	tis. USD 2016
Střední (8)	1 020	164	160	-0,1	77/83	5,5	2,0	40
Severní (8)	1 500	33	25	0,5	78/83	7,0	1,8	47
Západní (7)	935	164	175	0,5	79/84	7,5	1,3	43
Jižní (8)	1 030	130	125	0,5	80/85	15,0	-0,9	34
Jihovýchodní (10)	635	50	80	-0,5	73/79	18,0	1,0	19
Celkem (41)	4 500	541	120	0,1	78/83	9,5	1,2	38

Zdroj: CIA 2016, United Nations 2016, World Bank 2016

Obr. 1.14 Využití území ve vybraných zemích Střední Evropy (2015)

last. Přebývá mírné klima, směrem na východ roste kontinentalita. Říční síť je hustá a v minulosti formovala *sídelní strukturu* a částečně i komunikační směry. Vyniká množství ledovcových jezer – v Alpách a na severu Středoevropské nížiny, kde vzniklo několik jezerních plošin. Původní vegetační kryt pásma listnatých a smíšených lesů byl přeměněn v krajinu využívanou pro *zemědělství*; lesy zůstaly zachovány zhruba na třetině plochy států (obr. 1.14).

Historické souvislosti. Střední Evropa byla vždy křižovatkou různých kulturních vlivů a terčem nájzdů východních kmenů. Neexistovala přirozená hranice, která by dokázala území ochránit či nájzdy „utlumit“. Po tisíciletí byl region v *neustálém pohybu*, jak lze usuzovat z častých proměn hranic. Díky exponovanosti se tu odehrály nejvýznamnější a *nejkrvavější evropské konflikty* – třicetiletá válka, napoleonské války, obě války světové. Mocenskou roli zde hrálo vždy Německo, později Rakousko, nakonec i Rusko. Většina dnešních států se formovala již v 10. století. Následoval proces většinou násilné integrace v rámci Svaté říše římské, později pod mocenskými ambicemi Habsburků. S výjimkou Švýcarska se celé území dostalo od sedmdesátých let 19. století, kdy integrační tendence dosáhly vrcholu, pod svrchovanost tří císařů. Od první světové války jsou patrné dezintegrační tendence a „*atomizace*“ prostoru. Po druhé světové válce bylo celé území pod *vlivem supervelmocí* – středozápadní část pod „*patronací*“ USA a středovýchodní jako satelit SSSR. V roce 1990 došlo ke sjednocení Německa a v roce 1993 k rozpadu Československa.

Obyvatelstvo má některé společné znaky: sídelní strukturu charakterizuje velký počet malých měst, *vysokou hustotu zalidnění* (průměrně 160 obyvatel na km²), zejména podél

hlavních rozvojových os, a vysokou *urbanizaci* (75 % obyvatel ve městech). Přebývají depopulační trendy, způsobené výrazným poklesem natality. Ve státech Středozápadu jsou tyto trendy zmírňovány silnou imigrací. Střední délka života se snižuje směrem na východ (průměrná hodnota – okolo 80 let). Mezo-regionem prochází *hranice mezi Slovany a Germány*; kdysi etnická heterogenita směřovala postupně k vytvoření převážně národnostních států. Sjednocujícím prvkem bylo v minulosti křesťanství a „západní“ kulturní orientace.

Ekonomika. Hospodářským gigantem, dominujícím Střední Evropě, je Německo. A ekonomická orientace všech středoevropských států směřuje k němu. Ekonomické problémy středovýchodních států v období centrálně řízeného hospodářství vedly k posílení *ekonomického „gradientu“* – směrem na východ klesá hodnota HDP. V devadesátých letech 20. století nebyl ekonomický vývoj příliš úspěšný. Ve středovýchodních zemích probíhala transformace; středozápadní země ekonomicky spíše stagnovaly; vzrostla míra nezaměstnanosti. Středoevropské země se z důvodu souběžného historického vývoje vyznačují obdobnou strukturou hospodářství, s dominujícím terciérem, kvalitním sekundérem, intenzivním primérem.

Průmysl se tradičně soustřeďuje na hutní a strojírenskou výrobu (osobní a užitková vozidla), vyniká chemická produkce. Hutní, energetické a chemické základny se formovaly převážně v *místech těžby surovin* (uhlí, železné rudy, soli). Přebývající živočišná výroba se orientuje na produkci masa a mléka. Sklízí se především obilí, cukrovka, brambory. Hustá dopravní síť propojuje celý region; doprava se vyznačuje výkonností a vysokými frekvencemi. Důležitý podíl má

Tab. 1.4 Základní údaje o hlavních státech Střední Evropy

Stát	Rozloha	Počet obyvatel	Hustota zalidnění	Populační růst	Střední délka života	Nezaměstnanost	Růst HDP	HDP na obyvatele
	tis. km ² 2016	mil. 2016	obyv./km ² 2016	% 2011–2015	roky M/Ž 2016	% 2016	% 2011–2015	tis. USD 2016
Česko	80	10,5	135	0,2	76/82	6,0	1,0	31
Slovensko	50	5,5	110	0,0	73/80	10,0	2,6	30
Polsko	312	38,0	125	-0,1	74/82	6,0	3,1	25
Maďarsko	95	10,0	105	-0,2	72/79	10,0	1,2	25
Rakousko	85	8,5	100	0,0	79/84	9,0	1,3	48
Švýcarsko	40	8,0	200	0,8	81/85	3,5	2,0	60
Německo	357	81,5	225	-0,2	79/83	4,5	2,0	46

Zdroj: CIA 2016, United Nations 2016, World Bank 2016

doprava tranzitní. Středozápadní státy vynikají v zapojení do světového obchodu; Německo je druhým největším exportérem zboží na světě.

1.7.1 Slovensko

Slovensko je parlamentní republikou s jednokomorovým parlamentem (Národní rada má 150 poslanců) a přímou volbou prezidenta. Nejmenší země středovýchodní Evropy (50 tis. km² a 5,5 mil. obyvatel) má *strategickou polohu*, přestože patří mezi státy nejvíce vzdálené od moře. (Za geografický střed se někdy považují Kremnické Bane.) Vnitrozemskou polohu „*zmírňuje*“ řeka Dunaj, spojující Slovensko s Černým mořem. Po roce 1989 získala poloha Bratislavy (v blízkosti Vídně i Budapešti) *novou kvalitu* jakožto „*vstupní brána a odrazový můstek*“ pro rozvoj ostatních slovenských regionů; v minulosti totiž inklinovala víc k uvedeným dunajským metropolím než ke zbytku Slovenska. Hranice se sousedy, s výjimkou Ukrajiny a částečně Maďarska, tvoří přírodní rozhraní – horské hřebeny (40 %) a řeky (35 %).

Fyzickogeografické předpoklady hrály vždy významnou roli při rozvoji slovenské společnosti. Celé území náleží do *Alpsko-karpatské oblasti* a více než polovinu státního území zaujímá *hornatý reliéf* (55 % rozlohy). Karpaty, dosahující nejvyšší nadmořské výšky ve Vysokých a Nízkých Tatrách, se táhnou ve velkém oblouku od Bratislavy až po státní hranici s Ukrajinou. Jižně od nich jsou sopečná pohoří (např. Poľana, Vtáčnik, Kremnické vrchy) a rozlehlé Slovenské rudohorie. Povrch dotvářejí četné kotliny, například Podtatranská, Žilinská či Hornonitranská. *Klíma* se podobá našemu. Směrem na východ sílí kontinentalita. Léta jsou teplejší a zimy chladnější. Výrazně se uplatňuje výšková stupňovitost a členitost terénu. Příznivé klima nížin a kotlin (jež patří k nejdéle osídleným v Evropě) umožňuje intenzivní rostlinnou výrobu. Většina řek na Slovensku pramení

a „*rychle odtéká*“ do sousedních států a odtud do Černého moře; pouze 4 % území patří k úmoří Baltu (Dunajec, Poprad). Dunaj plní zejména dopravní funkci, Váh vyniká hydroenergetickým potenciálem. Bohaté minerální a termální vody slouží lázeňství. Mnohé vodní nádrže plní funkci rekreační, např. Zemplínská Šírava pod Vihorlatem, napájená kanálem z Laborce. Slovensko patří k *nejzalesnějším* státům světa (40 %). Přebývá buk (30 % dřevin) a smrk (27 %) na severu i ve střední části země. Dub (11 %) převažuje v jižních částech pohoří, porosty borovice (8 %) se soustřeďují na Záhořské nížině. V roce 2002 byl vyhlášen v pořadí devátý národní park Velká Fatra. Nejvýznamnějším a nejstarším (1948) je Tatranský národní park (TANAP).

Tab.1.5 Rozložení obyvatelstva podle geomorfologických celků Slovenska

Geomorfologický celek	Rozloha		Podíl obyvatel	Hustota zalidnění
	tis. km ²	%	%	obyv./km ²
nížiny	13,9	28,4	41,8	150
kotliny	8,1	16,5	36,1	229
pohoří	27,0	55,1	22,1	41
Slovensko	49,0	100,0	100,0	108

Zdroj: Anděl a Mareš 2001, ŠÚ SR 2015

Přírodní zdroje jsou poměrně chudé. Celosvětový význam mají pouze zásoby magnezitu (téměř 10 % celosvětového objemu). Těží se v rozsáhlém prostoru od Lučence po Košice. Důležité jsou zásoby vápence. Zdroje ropy a zemního plynu v Záhoří a na východním Slovensku jsou skromné. Významnější je těžba hnědého uhlí a lignitu. Bohatá ložiska rud železných i neželezných kovů využívaná v minulosti se již prakticky vyčerpala.

Historické souvislosti. Území dnešního Slovenska náleželo podstatnou dobu své historie *silnějším sousedům* – bylo

součástí Velkomoravské říše a v letech 1018–1918 Uherského království. Po roce 1918 vytvořilo spolu s českými zeměmi Československo. V letech 1939–1945 vznikl samostatný stát, který však byl fakticky podřízen třetí říši (plošně byl daleko menší – bez jižní a jihovýchodní části). *Samostatná Slovenská republika vznikla 1. ledna 1993.*

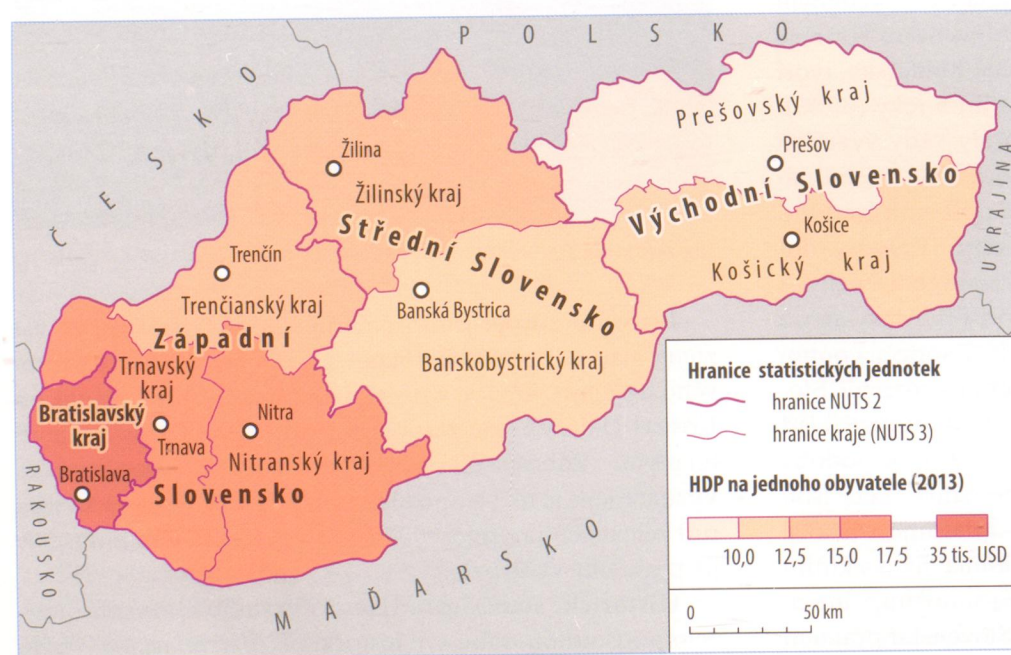
Počet obyvatel (5,5 mil. obyvatel v roce 2015) se v dlouhodobějším horizontu příliš nemění. V minulosti výrazně převládaly *emigrační trendy* – koncem 19. a začátkem 20. století odešlo mnoho lidí za prací do Ameriky, po vzniku Československa směřovalo vystěhovalectví do průmyslových oblastí českých zemí (okolo 150 tis. osob). Průměrná *hustota zalidnění* dosahuje 110 obyvatel na km² a je *silně nerovnoměrná*. Největší soustředění je v nížinách a kotlinách (přes 150 obyvatel na km²), nejmenší v horských oblastech. Ještě v roce 1990 patřilo Slovensko k zemím s nejvyšším přirozeným přírůstkem obyvatel v Evropě (natalita 15 ‰, mortalita 10 ‰). Do konce století však porodnost silně poklesla a republika se zařadila mezi země s *minimálním přirozeným přírůstkem* (pod 1 ‰). *Střední délka života* je na evropské poměry nízká – 73 let pro muže a 80 let pro ženy (2015). Dominují Slováci; početné jsou však *národnostní menšiny* – Maďari (9 %) tvoří na jihu země poměrně kompaktní osídlení (v okrese Dunajská Streda 80 %). Většina Romů se hlásí k slovenské či maďarské národnosti; jejich skutečný počet se odhaduje na 300 tisíc. Mnozí obývají izolované „cigánské osady“, hlavně na východě země. Čechů je 30 tisíc, Rusínů, žijících při hranici s Ukrajinou, 35 tisíc. K *náboženství* se hlásí přes 84 % obyvatel. Nejpočetnější jsou katolíci (70 %), před evangelíky (7 %) a řeckými katolíky (uniaty 4 %). V porovnání s Evropou je na Slovensku *nízká míra urbanizace* – jen okolo 55 % obyvatel žije ve městech. Slovensko má pouze *dvě velkoměsta*: Bratislavu (430 tis.) a Košice

BOX 1.13 SLOVENSKÁ MĚSTA

Slovenská města jsou si (vzhledem k panelové výstavbě) velmi podobná, liší se převážně jen historickými jádry. Nejrozlehlejší je město Vysoké Tatry (398 km², 5 500 lidí), vzniklé přejmenováním Starého Smokovce (1999). Nejmladšími, nově vybudovanými městy jsou Svit (název vznikl ze zkratky „Slovenská viskózná továrna“) a Partizánske (původně Baťovany), založené firmou Baťa (1934, resp. 1938). Čierna nad Tisou vznikla jako sídliště při stejnojmenném železničním přecladišti a na město byla povýšena v roce 1969. Nejmenšími městy podle počtu obyvatel jsou Modrý Kameň a Dudince (okolo 1,5 tis. obyvatel).

(240 tis. obyvatel v roce 2015). Následuje Prešov (90 tis. obyvatel); hranici 75 tis. obyvatel překračují ještě Nitra, Žilina a Banská Bystrica. Nejstarším městem je Trnava, která získala městská privilegia od krále Bély IV. v roce 1238.

Hospodářství. Slovensko je relativně vyspělou zemí; úroveň ekonomiky však patří k nejslabším státům Střední Evropy. Po vzniku ČSR (1918) silně zaostávalo za českými zeměmi (přestože soustředilo téměř veškerou výrobu papíru a tři čtvrtiny hutnické a chemické produkce tehdejšího Uherska). V meziválečném období se rozvíjelo strojírenství (zbrojní výroba v Pováží), chemický i obuvní průmysl (Baťa); polovina obyvatel však pracovala v zemědělství. Po druhé světové válce se na *zprůmyslnění* země nejvíce podílelo hutnictví, *těžké strojírenství a zbrojní výroba*. Přejít na tržní ekonomiku po roce 1989 způsobil nemalé obtíže (narušení ekonomických vazeb s Českem, ztráta východních trhů, zánik neefektivních podniků aj.). Výroba se v letech 1989–1993 snížila o třetinu. Po stagnaci zaznamenala slovenská ekono-

Obr. 1.15 HDP na jednoho obyvatele v krajích na Slovensku (2013)

BOX 1.14 SLOVENSKÉ AUTOMOBILKY

V žebříčku deseti největších firem lokalizovaných na Slovensku se objevují čtyři **automobilky**. Volkswagen, a. s., Bratislava je největší firmou na Slovensku (tržby v roce 2015 překročily 6 mil. euro) a jako v jediném automobilovém závodě se pod jednou střechou vyrábějí vozidla pěti značek (Volkswagen, Škoda, Audi, Porsche a Seat). Výrobce se podílí zhruba 10 % na celkovém exportu Slovenska. Komponenty pro montáž dodávají Malacky, Senica, Martin aj. Druhou největší firmou je Kia Motors Slovakia, další automobilka PCA Slovakia sídlí v Trnavě a moderní závod dodává na trh ročně 250 tis. aut značky Peugeot a Citroën. MOBIS Slovakia v Gbelanech východně od Žiliny je nejvýznamnějším korejským výrobcem modulů a autosoučástí zejména pro firmu Kia Motor Manufacturing Slovakia.

mika na přelomu tisíciletí *kontinuální růst*, trvající s drobnějšími výkyvy až doposud. V letech 2010–2015 rostl HDP v průměru o 3 % ročně, což řadí Slovensko spolu s Polskem a pobaltskými státy mezi nejrychleji hospodářsky rostoucí země Evropy. Co se týče *HDP na jednoho obyvatele*, jsou územní rozdíly mimořádně vysoké (obr. 1.15). Z hlediska exportu je nejvýznamnější produkce strojů, oceli a zejména *dopravních prostředků*. Prosazuje se elektrotechnika, elektronika a výroba optických zařízení.

Energetika se vyznačuje velmi vysokým zastoupením *jaderných elektráren* na výrobě elektrické energie a podílem 55 % se řadí Slovensko spolu s Ukrajinou na 2. místo na světě. Elektrárna v Jaslovských Bohunicích u Trnavy byla uvedena do provozu v roce 1980 a v Mochovcích u Levic po modernizaci technologie v roce 1999. Přibližně 15 % elektrické energie dodává dvacet hydroelektráren, jež reprezentuje zejména tzv. Vážská kaskáda. V roce 1993 zahájila provoz vodní elektrárna v Gabčíkove na Dunaji (instalovaný výkon 720 MW). *Hutnictví* reprezentuje největší závod v Košicích U. S. Steel, který patří mezi pět největších slovenských firem. Ocel a železo zpracovávají zejména Východoslovenské železářny.

Strojírenství je dominujícím průmyslovým odvětvím. Nejdynamičtěji rostoucím odvětvím je výroba automobilů, která řadí Slovensko v produkci na 1 obyvatele na první místo na světě. Ročně opouští výrobní linky Volkswagen Bratislava a Kia v Žiliny okolo 1 mil. aut. Třetí největší firmou je Samsung Electronics Slovakia se sídlem v Galantě, která je zaměřena na výrobu elektroniky. Elektrotechnika se nově rozvíjí v Nitře, Liptovském Hrádku a Námestově. Tradiční obory, zaměřené na těžké strojírenství, se soustřeďují ve středním Pováží (Dubnica nad Váhom a Martin).

Ostatní průmyslová odvětví nyní výrazně ustupují do pozadí. **Chemická výroba** se soustřeďuje zejména na jihozápadě země, kam je situován Slovnaft Bratislava, který zpra-

covává ropu dopravovanou ropovodem Družba na pohonné hmoty. Dalším bratislavským podnikem je Istrochem, vyrábějící chemikálie a hnojiva. Chemická vlákna produkuje Svit a Humenné. Tradici má farmaceutický průmysl v Hlohovci a Nitře. Nejvýznamnější podniky poměrně rozptýleného *potravinařství* jsou ve velkých městech a na úrodných nížinách. Význam má i *dřevozpracující průmysl*, využívající domácí suroviny. Listnáče zpracovává Bučina Zvolen, jehličnany Smrečina v Banské Bystrici. Papírny jsou např. v Žilině, Ružomberoku (největší producent celulózy a papíru) a v Harmanci. *Polygrafický průmysl* mají především velká města – Bratislava, Žilina, Martin a Košice.

Zemědělství. Slovensko je v základních potravinách soběstačné. *Rostlinná výroba* se podílí na celkové zemědělské produkci zhruba polovinou. Na ornou půdu připadá 29 %, na lesy 40 % a louky a pastviny 11 % z celkové rozlohy státu. Nejproduktivnější je *Podunajská a Východoslovenská nížina*. Rozhodující plodiny – *pšenice a kukuřice* (i v Košické a Jihoslovenské kotlině) – tam doplňují ječmen, technické plodiny (cukrovka, olejniny, tabák), zelenina (zelí, cibule, rajčata) a luštěniny (hrách, čočka). Daří se ovoci (broskve). Chmelnice jsou v okolí Trenčína a Topolčan, tabák se sklízí v Jihoslovenské nížině. K nejvýnosnějším druhům patří nyní květiny. Nejvýznamnější oblastí méně náročných plodin (žito, oves, brambory) jsou severnější kotliny, např. Podtatranská, Turčianská či Žilinská, a níže ležící svahy pohorí. Živočišná výroba je těsně vázána na rostlinnou a zkoncentrována do neúrodnějších oblastí. Vepří se chovají ve velkovýkrmnách (750 tis. ks) a stavy skotu klesly pod 500 tisíc. Téměř na celém území státu se chová drůbež, zejména ve velkokapacitních drůbežárnách (13,5 mil. ks). Pasterectví se salašnictvím (350 tis. ovcí) má tradici v horských oblastech. K zajímavostem patří chov polodivokých koní na Muránské planině (až 900 m n. m.).

Doprava. Územím odedávna procházely důležité obchodní cesty (Jantarová stezka z Pobaltí do Řecka). Důležitými spojnicemi byly řeky. V polovině 19. století začaly vznikat železnice. Reliéf brání efektivnímu propojení západu s východem. Slovensko má vzhledem k reliéfu poměrně hustou síť *silnic*, ale dosud méně kvalitních. Intenzivně se buduje páteřní komunikace, tedy dálnice Bratislava–Košice (v provozu dvě třetiny z celkové délky), současnou sítí zatím představuje 440 km dálnic (2015). Železniční doprava (3 700 km tratí, z nich 1 500 km elektrifikovaných) slouží zejména k přepravě nákladů. Nejvýznamnější tratí je Bratislava – Žilina – Poprad – Košice – Čierna nad Tisou; přepravuje se po ní víc než polovina železničních nákladů. Hlavními železničními uzly jsou Bratislava, Žilina, Zvolen, Poprad a Košice. Moderní způsob *vodní dopravy* po Dunaji je spjat s rozvojem paroplavby v 19. století. Délka splavných tras dosahuje 172 km, největším přístavem je Bratislava. *Letecká doprava* se začala rozvíjet až v padesátých letech 20. století; největší letiště M. R. Štefánika na severovýchod-

ním okraji Bratislavy odbaví ročně téměř 1,5 mil. cestujících (2015).

Zahraniční obchod. Slovensko silně závisí na zahraničním obchodě. Musí dovážet většinu surovin, zejména ropu, zemní plyn, černé uhlí, železnou rudu a bauxit. Nejdůležitějšími exportními komoditami jsou *dopravní prostředky* (25 %), především osobní automobily Volkswagen. Vyváží se *elektronika* (televizory a počítače – 10 %), hutní výrobky (železo, ocel, válcovaný materiál), produkty chemie (plasty, vlákna, hnojiva), z nerostných surovin hlavně magnezit. Nejrozáhlejší obchodní svazky jsou s Německem, kam se dodávají osobní automobily a příslušenství, dráty a kabely, hliník, výrobky ze železa a oceli. Na druhém místě je Česko, jež odebírá minerální oleje, umělá hnojiva, potraviny, výrobky ze železa a oceli.

Hlavní oblasti. Na nejvyšší hierarchické úrovni lze území Slovenska členit na čtyři regiony, které sledují krajské hranice: Západ (Bratislavský, Trnavský, Nitrianský, Trenčinský kraj), Severní střed (Žilinský kraj), Jižní střed (Banskobystrický kraj) a Východ (Prešovský a Košický kraj). Slovensko se od roku 1996 administrativně člení na 8 krajů a 79 okresů. Kraje se označují podle hlavních středisek.

Tab. 1.6 Základní údaje o regionech Slovenska

Region	Rozloha	Počet obyvatel	Hustota zalidnění
	tis. km ²	mil.	obyv./km ²
Západ	17,0	2,5	145
Severní střed	6,8	0,7	100
Jižní střed	9,5	0,7	70
Východ	15,7	1,6	100

Zdroj: ŠÚ SR 2015

1. Západní region má výhodnou geografickou polohu v sousedství ekonomicky vyspělých zemí – Rakouska a Česka. Dunaj spojuje území se státy Západní i Jihovýchodní Evropy. Jde o nejdůležitější a hospodářsky nejrozvinutější oblast Slovenska. *Bratislava* (430 tis. obyvatel, 2015) je politickým, kulturním a ekonomickým centrem státu. Její extrémně excentrická poloha je vzhledem k evropským střediskům velmi výhodná. Je sem soustředěna třetina průmyslové výroby, zejména strojírenská (Volkswagen) a chemická výroba (Slovnaft – pohonné látky, Istrochem – chemikálie, Henkel – prací prostředky). Intenzivně se rozvíjí cestovní ruch; ročně do regionu zavítá několik milionů návštěvníků.

Podunajská nížina představuje nejintenzivněji zemědělsky využívané území. Oblast v zázemí hlavního města se specializuje na pěstování teplomilné zeleniny a ovoce (paprika, rajčata, melouny, broskve). Má příležitosti pro letní rekreaci (termální vody, nádrž Gabčíkovo, lázně Piešťany). Nejstarší slovenské město *Trnava* (70 tis. obyvatel) je sídlem arcibiskupa a vysokého školství; průmysl se specializu-

je na zpracování zemědělských produktů úrodného okolí. Druhým největším městem makroregionu je starobylá *Nitra* (80 tis. obyvatel), místo konání zemědělské výstavy Agrokomplex. *Karpaty a kotliny* zaujmají severní třetinu makroregionu. Krajské středisko *Trenčín* je významným ekonomickým a obchodním centrem, bývá označováno jako „město módy“.

2. Severní střed tvoří členité území Žilinského kraje. Jádrem jsou *kotliny*, vyznačující se dobrou dopravní dostupností a hydroenergetickým potenciálem. Perspektivu dokumentuje průmyslový park Liptov. Žilina (80 tis. obyvatel) má širokou škálu průmyslu; vyniká výroba osobních automobilů, celulózy a papíru. *Martin* (60 tis. obyvatel) je střediskem kulturního života Slováků (Matica slovenská). Okolní hory představují velký turistický potenciál (Nízké Tatry, Velká a Malá Fatra). Oravsko se dočkalo průmyslu až po druhé světové válce, ale přírodní potenciál je předpokladem rozvoje cestovního ruchu.

3. Jižní střed se rozprostírá od hřebene Nízkých Tater po maďarské hranice. Hospodářský život se soustřeďuje do kotlin; přirozeným centrem je *Banská Bystrica* (80 tis. obyvatel) v blízkosti geografického středu celého státu. Za svůj rozkvět vděčí hornictví; nyní vyniká zpracováním jehličnanů (Smrečina). Nejvýznamnějším hornickým městem byla *Banská Štiavnica*, která v době rozkvětu v 17. století (těžba zlata, stříbra) byla druhým největším městem na území Slovenska. V roce 1762 ve městě založili nejstarší hornickou vysokou školu v Evropě (Banská akademie). Zlato se těžilo rovněž v okolí *Kremnice*, kde dodnes funguje mincovna. Severněji leží Harmanec, známý svými papírnami.

4. Východní region (kraj Prešovský a Košický) je populačně nejrychleji rostoucí částí země. Jižní polovinu vyplňuje úrodná nížina. Z Maďarska zasahuje na území Zemplinských vrchů tokajská vinařská oblast. Přirozeným kulturním

BOX 1.15 VISEGRÁDSKÁ ČTYŘKA

První iniciativou transformujících se zemí Střední Evropy bylo vytvoření Visegrádské skupiny (»V3«, po rozdělení ČSFR – »V4«). První setkání představitelů Československa, Maďarska a Polska se uskutečnilo v dubnu 1990 v Bratislavě, ve Visegrádu byla v roce 1991 podepsána deklarace o spolupráci ČSFR, Polska a Maďarska v úsilí o integraci do evropských struktur, zejména do Evropské unie a později i do NATO. V témže roce iniciovala zrušení Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). V roce 1999 na setkání v Bratislavě se předsedové vlád dohodli na osmi bodech konkrétní spolupráce (zahraniční politika, vnitřní záležitosti, ekonomika, věda, technika, životní prostředí aj.). Současná Visegrádská čtyřka již není pouze politickou platformou, ale rozvíjí se i kulturní (Mezinárodní Visegrádský fond) a vojenská spolupráce (společná vojenská cvičení, Visegrádská bojová skupina).

a ekonomickým centrem jsou *Košice* (240 tis. obyvatel), jimž v průmyslu dominují hutní kombináty U. S. Steel a Východoslovenské železiarne (VSŽ). Důležitým lokalizačním faktorem je poloha při železnici z Ukrajiny, odkud se dováží železná ruda. Koksovatelné uhlí se dopravuje z Ostravy. Vápenc se těží ve Slovenském krasu. V severněji ležícím *Prešově* (90 tis. obyvatel) vzniklo po válce několik průmyslových podniků (ložiska, elektromotory, oděvy). Závod Solivar dodává kuchyňskou sůl. Popradské kotlině vévodí *Poprad* (55 tis. obyvatel), východisko do Vysokých Tater.

1.7.2 Polsko

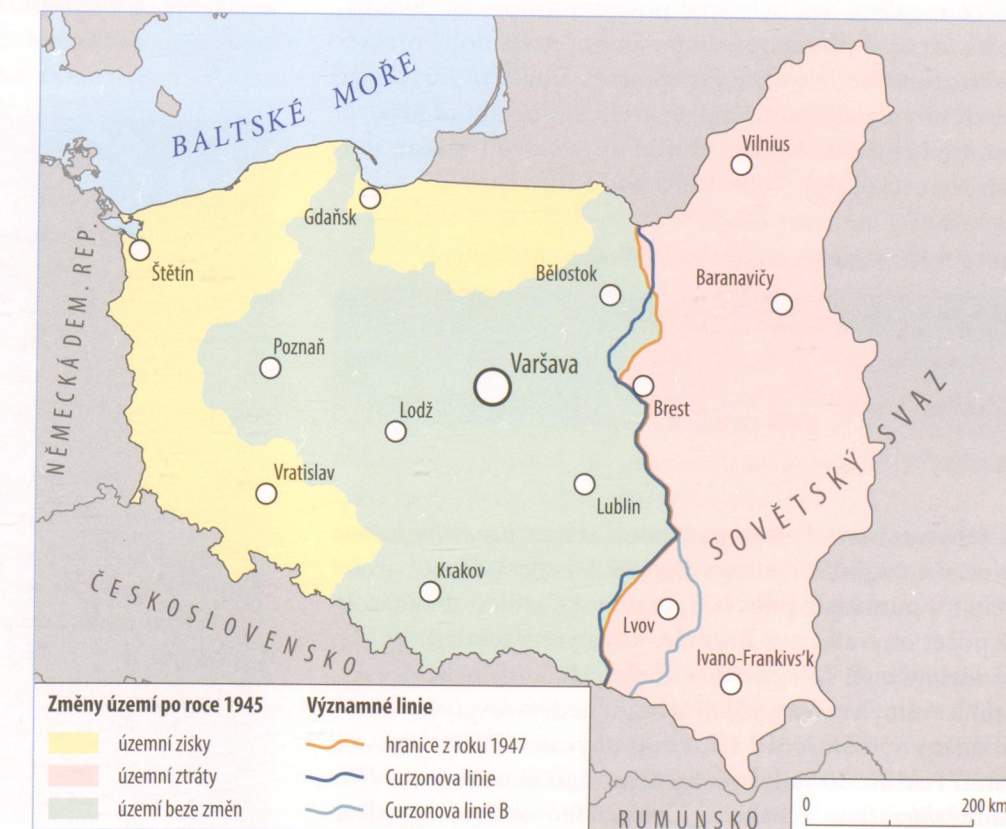
Polská republika (Rzeczpospolita Polska) je po Německu **nejvýznamnějším státem Střední Evropy** (312 tis. km², 38 mil. obyvatel v roce 2015) a svou geografickou polohou propojuje evropský západ a východ. Zvláštnosti historického vývoje jednotlivých částí Polska podminily **specifické rysy** obyvatelstva, vzhled měst a sociálně-ekonomické rozdíly (dopravní síť, ekonomická produktivita, struktura zemědělství aj.).

Přírodní podmínky. S výjimkou pohraničních hor náleží celé území z hlediska fyzikogeografického do *Hercynské střední Evropy*. Více než tři čtvrtiny území zabírají nížiny, převážně rovinato-pahorkaté ve středním pásu země a členité na severu. Povrch byl ve čtvrtohorách výrazně modelován kontinentálním ledovcem. Na severu zanechal rozsáhlé je-

zerní plošiny – Mazurskou a Pomořanskou. Jezera představují velkou zásobu kvalitní vody a navíc mají i silný rekreační potenciál. Ustupující ledovec formoval velká praúdlí, kterými protékají hlavní polské řeky – Odra a Visla. Na jihu a jihovýchodě se rozprostírají vrchoviny: Slezsko-malopolská s nevysokými (do 600 m n. m.) Svatokřížskými horami a relativně plochá Lublinská vrchovina. Od předhůří Karpat je odděluje Sandoměřská kotlina. Horská oblast se táhne při hranici s Českem – *Krkonoše* (Sněžka 1 603 m) a Slovenskem *Tatry* (nejvyšší hora Rysy 2 499 m n. m.).

Klima je mírné, na východě více kontinentální s chladnými zimami (kde se sněhová pokrývka udrží až dva měsíce). Střední pás nezřídka trpí deficitem vláhy pro rostlinnou výrobu; mezi Varšavou a Poznaní spadne necelých 500 mm srážek za rok. *Zalesnění* (31 %) je podstatně menší než v sousedních státech. Přes tři pětiny zalesněné plochy tvoří lesy borové – především na písčinych masívech, prostírajících se jižněji od pásu jezerních plošin i na západě. Lesy pokrývají Sudety (smrk) i Karpaty (borovice, buk, smrk). Velmi rozsáhlá jsou *chráněná území*, jejichž páteří je 23 národních parků např. Tatranský, Krkonošský či Bělověžský (původní prales, zubr a los). *Přírodní zdroje* jsou poměrně bohaté, pokud jde o černé a hnědé uhlí, kuchyňskou sůl, olovnat-zinkové a měděné rudy se stříbrem i přírodní síru, které má Polsko nejvíce v Evropě. V těžbě černého uhlí a mědi zaujímá Polsko první místo v Evropě.

Historie Polska je velmi zajímavá a bohatá. Polský stát měl nevýhodu v existenci dvou mocných sousedů – Němec-

Obr. 1.16 Proměna státního území Polska v letech 1918–1945

BOX 1.16 PROMĚNA STÁTNIHO ÚZEMÍ POLSKA

Dvě třetiny současného území patří Polsku od období obnovy polského státu 1918–1920, třetinu tvoří na západě a na severu území připojené v roce 1945 po porážce Německa, jako náhrada za 1,5 krát větší území ztracené na východě ve prospěch tehdejšího Sovětského svazu. „Staré země“ byly od konce 18. stol. součástí Ruska (62 % území, 45 % obyvatelstva), Rakouska resp. Rakousko-Uherska (18 %, 32 %) a Německa (20 % a 23 %), jejichž hranice se od dob vídeňského kongresu (1815) stýkaly v Hornoslezské pánvi. Před válkou patřilo Polsku jen asi 70 km baltického pobřeží, dnes téměř 500 km. Vybuovali tu nový přístav Gdynia, protože podle Versailleské smlouvy se Gdaňsk (Gdańsk, Danzig) stal „svobodným městem“ (1920–1939) a nepatřil Polsku.

ka a Ruska (SSSR). Nepřátelům vzdoroval svou silou a patřil dokonce mezi evropské velmoci. Byla-li síla nepřátel nad jeho síly, přestal existovat. *První polský stát se formoval v 10. století* a od poloviny 14. století začal zvětšovat své území směrem na jihovýchod (Podolí a Moldavsko). V roce 1386 vznikla *Polsko-litevská unie* a Polsko mění orientaci svého vlivu na východ a severovýchod (poráží řád německých rytířů). Od poloviny 16. století, kdy se jeho území rozšiřuje až k Dněpru, zaujímá *velmocenské postavení*. V roce 1618 jsou připojena obrovská území sahající daleko za Dněpr (Smolensk, Poltava aj.). Existenci státu ukončuje trojí dělení Polska mezi Rusko, Prusko a Rakousko koncem 18. století. Nový polský stát je *obnoven až po 1. světové válce* v rozsahu o něco menším, než byla jeho původní historická podoba, ale na území o plnou polovinu menším než v době rozkvětu. Po druhé světové válce vzniklo zcela nové Polsko (pouze dvě třetiny nynějšího území se krylo s plochou předválečnou, třetina území byla před druhou světovou válkou součástí Německé říše) – obr. 1.16 a box 1.16.

Tab. 1.7 Vývoj rozlohy a počtu obyvatel Polska (1600–2016)

Rok	1600	1700	1750	1918	2016
Rozloha (tis. km ²)	660	660	765	388	313
Počet obyvatel (v mil.)	7	11	15	36	39

Zdroj: Anděl a Mareš 2001

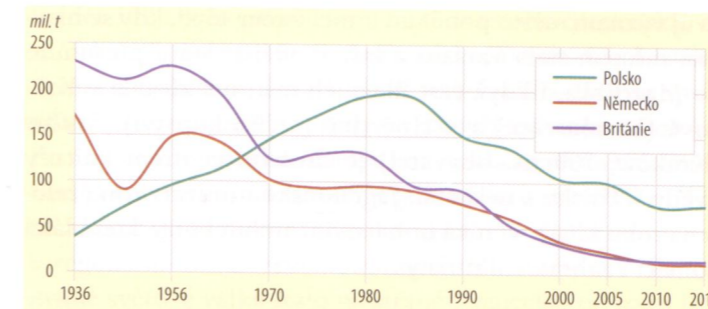
Obyvatelstvo. Polsko patří mezi státy s *největším počtem obyvatel* a zaujímá 5. místo v Evropě. Vysoký počet obyvatel mělo i v minulosti (tab. 1.7), např. v 17. století dvojnásobný počet obyvatel než Británie, kdy ovšem tehdejší Polsko ovládalo území Litvy a části dnešní Ukrajiny a Běloruska. Druhá světová válka a její důsledky představovaly kardinální změny v rozložení i struktuře obyvatel. Zahynulo v ní 6 mil. Poláků, 10 mil. bylo vystěhováno či odsunuto. *Hromadné migrace* válečného a poválečného období v podsta-

tě skončily před rokem 1950. Šlo o stěhování Němců na západ, do Německa (cca 8 mil.) – v souladu s rozhodnutím postupimské konference o odsunu, o imigraci Poláků z východu (asi 2,5 mil.) a o emigraci Ukrajinců na východ (0,5 mil.) – na základě dohod o repatriaci. Podle odhadů žije mimo Polsko okolo 20 milionů Poláků a osob polského původu („*polská diaspora*“): v USA 10 mil. osob, v Německu 3–5 mil. osob, Brazílii 2–3 mil. osob a po jednom milionu osob ve Francii, Británii a Kanadě. Změny polského území, hromadné migrace obyvatel, fyzická likvidace Židů německými okupanty (před válkou jich bylo asi 3,5 mil.) proměnily Polsko v *národnostním* ohledu v téměř *homogenní stát*. Národnostní menšiny (Němci, Ukrajinci, Bělorusové aj.) dnes představují méně než 3 % populace. Polskou populaci označujeme za *stabilní*, neboť se její početní stav v dlouhodobějším časovém horizontu nemění a vyznačuje se spíše podprůměrnými demografickými charakteristikami (relativně vyšší kojeneckou úmrtností a nižší střední délkou života). *Náboženství* má velký vliv na život Poláků i na politiku státu, k římským katolíkům se hlásí 92 % obyvatel (nejvyšší podíl v Evropě). V Polsku je 40 měst s více než 100 tis. obyvateli – největší je Varšava, kde žije 1,75 mil. obyvatel, v Krakově a Lodži 0,75 mil. (2015).

Ekonomika. Málo evropských států disponuje tak *bohatými přírodními zdroji* jako Polsko – kvalitní půda, lesy, velká naleziště nerostných surovin (bohaté Slezsko). Ekonomický vývoj však těmto předpokladům příliš neodpovídá a *HDP na 1 obyvatele zůstává poměrně nízký* – 25 tis. USD na obyvatele (podle kupní síly v roce 2015) –, čímž zaujímá až 28. místo v Evropě. Nicméně v posledních letech zrna-

BOX 1.17 KATOLICTVÍ V POLSKU

Římskokatolická církev v Polsku je největší organizovanou náboženskou skupinou v zemi. Církev hrála a nadále v omezené míře hraje velmi důležitou roli v mnoha oblastech života, od kultury až po politiku. Pro mnoho Poláků se stala jistým symbolem boje proti cizím silám (okupaci) a za křesťanské morální hodnoty. Církev získala postavení bojovníka proti polskému komunistickému režimu. O její síle svědčí mj. i to, že i v komunistickém období se v Polsku stavěly nové kostely a po celou dobu legálně fungovala např. Katolická univerzita v Lublinu. V roce 1978 povzbudilo mnoho věřících Poláků zvolení krakovského arcibiskupa Karola Wojtyły za papeže Jana Pavla II., který se do jisté míry zasloužil o urychlení pádu železné opony v Evropě. Po roce 1989 tento symbol boje proti „nepřítelům“ ztrácí opodstatnění a dochází k odklonu od katolické církve. V Polsku se projevuje i postupující liberalizace ve společnosti. Katolická hierarchie sice například stále tvrdí, že 96 % obyvatel tvoří pokřtění katolíci, jež automaticky považuje za své „věřící ovečky“, běžný život to ale zdaleka nepotvrzuje.

Obr. 1.17 Vývoj těžby černého uhlí v Polsku ve srovnání s Německem a Británií v letech 1936–2015

menává ekonomika *velmi příznivý vývoj*, a to zejména proto, že jako jediný evropský stát neskončilo Polsko v letech 2008–2009 v recesi. Existuje i několik dalších důvodů, jako je silný domácí trh, nízké zadlužení, flexibilní měna a skutečnost, že země není závislá na jedné exportní komoditě. Růst HDP v letech 2010–2015 je jeden z nejvyšších v Evropě (přes 3 % ročně). Výrazně *klesla nezaměstnanost* a nyní se pohybuje pod 12 % (2015).

Průmysl byl před rokem 1990 zaměřen příliš jednostranně na hutnictví, těžké strojírenství a těžbu surovin. V současnosti se orientuje na *dopravní strojírenství, elektroniku či potravinářský průmysl*. Výrazně *poklesla výroba oceli a železa* – zhruba na polovinu ve srovnání s rokem 1980 (nyní okolo 8 mil. tun oceli a 5 mil. tun železa). Hlavními kombináty nedávné minulosti byly Katowice (Dąbrowa-Górnica), Nowa Huta (Krakov) a Częstochowa. V současné době je orientace na těžbu uhlí a těžký průmysl opouštěna (obr. 1.17). Dnes je hlavním producentem, podobně jako v ostravském regionu, globální indicko-evropská firma ArcelorMittal. Železná ruda se dováží hlavně z Ruska, Ukrajiny a Brazílie. Obdobným tempem se snížila těžba *černého uhlí* (Horní Slezsko), nicméně Polsko stále zůstává největším exportérem této suroviny v Evropě.

Elektrárny je téměř plně založeno na černém i hnědém uhlí. Na nejvýznamnějším nalezišti hnědého uhlí Bełchatów (jižně od Lodže) se nachází jedna z největších evropských tepelných elektráren (4 600 MW). *Hutnictví neželezných kovů* je zastoupeno hlavně výrobou zinku, olova, ale také rafinované mědi. Lublinské ložisko mědi a hutě u Głogowa a v Legnici patří k nejvýznamnějším v Evropě. Polsko je největším producentem rafinované mědi i stříbra (z domácích surovin) v Evropě.

Všeobecné *strojírenství* vyniká ve výrobě stavební techniky, obráběcích strojů, parních a plynových turbín, kotlů atd. Současná orientace strojírenství se zaměřuje na *automobilový průmysl*. Silný exportní potenciál má výroba autobusů (Solaris, Solbus), vrtulníků (PZL Świdnik), tradičně lodí (Gdynia, Štětín, Gdaňsk) a vojenské techniky. V *potravinářském průmyslu*, který má od počátku devadesátých let značné exportní přebytky, se kromě běžných oborů rozvinul i tabá-

kový průmysl (na Lublinské vrchovině) a výroba zmrazeného ovoce a zeleniny.

Zemědělství. Polsko má velmi vysoký podíl orné půdy a kladné saldo zahraničního obchodu s *potravinami a krmivem*. Vyzívá masné produkty (i živý dobytek), jahody a jiné bobuloviny (včetně čerstvých zmrazených), jablka, zeleninu, alkoholické nápoje a tabákové výrobky. Pro domácí trh jsou určeny zejména obilniny (pšenice, žito a oves) a brambory. Zemědělství zaměstnává *13 % pracovní síly* (ještě před 15 roky to však bylo 30 %), ale přispívá necelými 4 % k hrubému domácímu produktu, což ukazuje na relativně *nízkou produktivitu*. Na rozdíl od průmyslového sektoru zůstal polský zemědělský sektor z velké části v soukromých rukou i v průběhu komunistické vlády. Většina půdy bývalých státních statků, které obhospodařovaly menšinu plochy, je dnes pronajímána farmářům. V současné době jsou v Polsku dva miliony *soukromých farem*, které však hospodaří na *malých rozlohách s velkou rozdrobeností polí*. Více než polovina všech zemědělských domácností však vyrábí zemědělské produkty pouze pro vlastní potřebu.

Z hlediska **dopravy** je Polsko dlouhodobě klíčovou zemí ve Střední Evropě, přes jejíž území se realizuje import a export zboží do a ze zemí Evropské unie. Od vstupu do EU v roce 2004 velké objemy investic směřovaly do *modernizace dopravních sítí*. Velká část směřovala do *rekonstrukce železnic*, na 8 % tratí mohou vlaky dosahovat rychlosti 160 km za hodinu (např. trať z Varšavy do Krakova). Elektrifikace se týká již více než poloviny tratí. Intenzivně se zkvalitňují i silnice a budují se nové dálnice. Z vnitřních *vodních cest*, jež vyžadují modernizaci, je nejvýznamnější usplavněná Odra, spojená průplavy s Hornoslezskou pánví, s námořním přístavem Svinoústí, s říční sítí Německa i s Vislou, která je splavná pro lodě nad 500 t v podstatě jen v úseku Varšava – Gdaňsk. V námořní dopravě vynikají dva přístavní komplexy: Gdaňsk – Gdyně a Štětín – Svinoústí.

Zahraněční obchod. Obchodní obrat ze zahraničního obchodu vzrostl za posledních 10 let zhruba čtyřnásobně. Exportní komodity jsou velmi pestré – exportují se osobní automobily (15 %), elektronika a elektrotechnika (15 %), potraviny (15 %), stroje a strojní zařízení (10 %), hutnická produkce (válcované materiály, měď, stříbro, zinek). Uplatňují se i výrobky spotřebního průmyslu (oděvy) a dřevařské výrobky (nábytek). Export směřuje zejména do Německa (27 %), dále do Itálie, Británie a Francie.

Hlavní regiony. Administrativní členění je dvoustupňové: na vojvodství (16) a gminy; každý stupeň má volené orgány místní správy (moci). Ve vojvodstvích se volí jejich představitelé do senátu.

Mazovsko zaujímá 17 % rozlohy s 20 % obyvatel Polska. Patří k ekonomicky nejúspěšnějším regionům Polska, přestože HDP nedosahuje ani 90 % průměrné úrovně EU. Většina ekonomických aktivit je soustředěna do Varšavy a Lodže. *Varšava* (Warszawa, 1,7 mil. obyvatel) je hlavní stře-

disko kultury a vědy, dopravním uzlem a největším centrem zpracovatelského průmyslu (elektrotechnika a elektronika, automobilový průmysl). V hlavním městě, zničeném německými okupanty za druhé světové války (1944), byly znovu vybudovány stavební památky (Staré Město či Královský zámek). *Lodž* (Łódź, 0,7 mil. obyvatel) vynikal textilním průmyslem („polský Manchester“), ale prosazují se i nové obory. V Plocku byla na ropovodu z Ruska vybudována největší polská rafinérie. Přírodní zdroje regionu jsou skromné, produktivita zemědělství není kromě zázemí Varšavy (areály intenzivního zelinářství a ovocnářství) příliš vysoká.

Pomořany pokrývají široký pobřežní pás na severu země s rozvinutou dopravní sítí, přímořskými letovisky a přístavy. Dvě přístavně-průmyslové městské aglomerace: gdaňsko-gdyňskou (0,8 mil. obyvatel) nedaleko delty Visly a štětínskou (0,6 mil. obyvatel) v ústí Odry soustřeďují více než třetinu obyvatel a skoro tři pětiny průmyslového potenciálu regionu. *Gdaňsk* (Gdańsk, 450 tis. obyvatel; jádro aglomerace zvané Trojměstí) je rušný přístav s loděnicemi a mnoha stavebními památkami. *Štětín* (Szczecin, 400 tis. obyvatel) je důležitým přístavem pro vývoz černého uhlí a dovoz železné rudy.

Velkopolsko tvořilo v 10.–11. století krystalizační jádro polského státu (Hnězdo, Toruň – rodiště Koperníka). Průmyslově-agrární region vyniká především vyspělým zemědělstvím, založeným na relativně vysoké úrodnosti půd. Centrem regionu je Poznaň – dopravní uzel, středisko kultury i průmyslu, známá každoročními mezinárodními veletrhy.

Slezsko je nejdůležitější průmyslovou oblastí s vysokým podílem průmyslové výroby (40 % země). V minulosti se jednalo o jednu z nejbohatších oblastí Evropy, která se rozvinula v Hornoslezské pánvi z důvodu těžby černého uhlí a rud a navazující energetiky, hutnictví a strojírenství. Zformovala se tam *katowická konurbace* (až 3 mil. obyvatel), největší koncentrace obyvatelstva v zemi. Skupina železničních uzlů v aglomeraci je jednou z největších ve Střední Evropě. Přírodní podmínky a zdroje Dolního Slezska jsou pestré: na jihozápadě lesnaté Sudety, na většině území však roviny s úrodnými půdami. Bohaté jsou i nerostné suroviny – měděné rudy, hnědé uhlí (Bogatynia) a stavební kámen (čedič, vápenec, žula). Centrem Dolního Slezska je starobylá *Vratislav* (Wrocław, 0,6 mil. obyvatel) na Odře, středisko kultury a velký dopravní uzel. Město bylo na konci druhé světové války silně zničeno, podobně jako i další polská města.

Malopolsko je region s velice *pestrou krajinou* – Malopolská vrchovina na severu, Sandoměřská kotlina v centrální části a pásmo Karpat přitahující množství rekreativů a turistů – zejména letovisko Zakopane na úpatí Vysokých Tater (až 2 500 m n. m.) – na jihu. Malopolsko získali Piastovci již v 10. století a stalo se tak už natrvalo součástí polského státu. Během času se *těžiště polského státu* přesunulo z Velkopolska do Malopolska a hlavním městem se stal Krakov.

Svůj význam město poněkud ztrácí v roce 1569, kdy se hlavním městem stala Varšava a kdy se těžiště státu přesunulo do Mazovska, i když část hlavních institucí zůstala v Krakově (korunovace) a v Hnězdně (arcibiskupství). *Krakov* (Kraków; 760 tis. obyvatel) je druhým centrem kultury i vědy v Polsku s nejstarší, Jagellonskou univerzitou (založena roku 1364). Vyniká bohatstvím architektury, která láká domácí i zahraniční turisty.

1.7.3 Maďarsko

Maďarská republika (*Magyarország*), 93 tis. km², 10 mil. obyvatel (2015), je počtem obyvatel a zhruba i rozlohou srovnatelná s naší vlastí. V minulosti však zaujímalo Maďarsko odlišné politické postavení a aspirovalo na pozici *lokální velmoci*. Vnitrozemskou polohu státu vylepšuje *police při dopravní tepně Dunaje* (box 1.2).

Přírodní podmínky. Jednotvárnou krajinu *rozsáhlých nížin* (Velká a Malá uherská) přerušují na severu vulkanická pohoří Mátry (1 000 m n. m.), Tokajské a Zemplínské vrchy. Největším bohatstvím země je rozsáhlý fond *úrodných půd*, poměrně významné zásoby bauxitu a značné bohatství podzemních vod, zčásti minerálních a termálních. Celé čtyři pětiny rozlohy zabírá pusta (*puszta = step*) s převahou úrodných černozemí, většinou pečlivě obdělávaných. Podnebí má kontinentálnější ráz než u nás a zejména vnitřní oblasti Alföldu nezřídka trpí suchem. Rozlehlé Blatenské jezero (*Balaton*, 592 km², v průměru jen tři metry hluboké, v poslední době pomalu vysychající) v Zadunají tvoří jádro významné rekreační oblasti.

Historické souvislosti. Země má velmi bohatou historii. První státní útvar se začal formovat na *konci 10. století*.

BOX 1.18 UHERSKO

Uhersko či Uhry, oficiálním názvem Uherské království byl historický mnohonárodnostní státní útvar, rozkládající se do roku 1918 na území dnešního Maďarska, Slovenska a dále v částech Rumunska (Banát, Sedmihradsko), Ukrajiny (Podkarpatská Rus) a Srbska (Banát). Království bylo ústřední částí celku Zemí Koruny svatoštěpánské, k nimž náležely také Chorvatské a Slavonské království, Sedmihradské knížectví a další regiony. V letech 1526–1867 bylo korunou země Habsburské říše, poté po Rakousko-uherském vyrovnání do roku 1918 jedním ze dvou státních celků Rakouska-Uherska. V roce 1910 na ploše 280 tis. km² žilo přes 18 mil. obyvatel. Hlavním městem byl od 14. století Budín (před tím Ostrihom). Po dobytí Budína Turky (1529) bylo sídelní město až do 1784 přeneseno do Prešpurku (dnešní Bratislavy). Po spojení Budína a Pešti roku 1873 se hlavním městem Uher stala Budapešť.

V roce 1028 bylo připojeno území dnešního Slovenska, do začátku 12. století dále Sedmihradsko, Banát, Chorvatsko, Bosna a Dalmácie (box 1.18). V letech 1526–1918 se spolu s Českými zeměmi Uhry staly součástí *Habsburské monarchie*. Po rozpadu Rakousko-Uherska navázala země na tisíciletou tradici své státnosti a vytvořila samostatnou republiku. V letech 1920–1946 bylo Maďarsko formálně monarchií v čele s regentem-diktátorem admirálem M. Horthyem. Během druhé světové války stálo na straně Německa, od roku 1947 vládli komunisté, kteří se obdobně jako v jiných stredo-evropských státech dostali po roce 1989 do opozice.

Obyvatelstvo. Maďaři se se profilují jako hrdý a jazykově odlišný národ, maďarština patří mezi ugrofinské jazyky. *Národnostně* je obyvatelstvo jednotné. Prakticky jedinou menšinou jsou Romové, kterých je okolo půl milionu. Odhaduje se, že dohromady žije *v zahraničí okolo 5 mil. Maďarů*. Po rozdělení Uher po 1. světové válce zůstala asi třetina Maďarů v sousedních státech. Dnes jich nejvíce obývá rumunskou Transylvánii (asi 1,5 mil.), Slovensko (0,5 mil.) a Srbsko (250 tis.). V USA žije 1,5 mil., v Kanadě 300 tis. a v Izraeli 200 tis. osob maďarského původu. Malá městská sídla měla donedávna vysoký podíl zemědělského obyvatelstva. V pustě je značný počet samot. *Demografické poměry* řadí populaci k nejhorší v Evropě. Maďarsko zaznamenává dlouhodobý přirozený populační úbytek; má větší úmrtnost než porodnost. Střední délka života náleží k nejnižším v Evropě (72 let pro muže a 79 let pro ženy).

Ekonomika patří k nejslabším ve Střední Evropě a vyznačuje se jen mírnými meziročními přírůsky HDP (okolo 1 % ročně, průměr 2010–2015). Palivově energetické zdroje neuspokojují spotřebu – dobývá se jen nekvalitní hnědé uhlí v nevelkých pánvích v Severomaďarském středohoří. Rozvoj *hutnictví hliníku* brzdí nedostatek elektřiny a vysoké náklady na jeho výrobu. Na poměrně rozsáhlém *strojírenském* vývozu se podílejí zejména elektrotechnické výrobky, přístroje, složitější obráběcí stroje či dieselové motory a v posledních letech díky zahraničním investicím *automobily*. V městě Győr byl postaven firmou Audi dokonce největší evropský závod na výrobu motorů. Další automobilové závody vznikly v městech Esztergom (Magyar Suzuki) a Kecskemét (Mercedes-Benz). Exportní význam má zejména *potravinářství* (konzervy, uherský salám, čabajka, tokajské víno) ve městech Debrecen, Szeged aj.

Poměrně intenzivní **zemědělství** vytváří značné přebytky základních potravin. V převažující rostlinné výrobě dominuje pěstování *kukuřice a pšenice*. V rámci Střední Evropy je důležité zaměření na vývoz *ovoce, zeleniny* (mj. papriky, rajčata) i *vína*. Maďarsko se vyznačuje – v přepočtu na jednoho obyvatele – poměrně rozsáhlou produkcí vepřového a zejména drůbežního masa. Největší podíl na celkovém přepravním výkonu má železniční a automobilová **doprava**. Vzrostl dopravní význam Dunaje. **Export** se orientuje na strojírenskou produkci, na kterou připadá přes polovina

jeho hodnoty (automobily a jeho součástky, elektronika, stroje a strojní zařízení). Poměrně významný zůstává export zemědělských produktů. Nejtěsnější obchodní vazby má Maďarsko s Rakouskem (45 % z celkové hodnoty obrátu zahraničního obchodu).

Budapešť, politické, kulturní i hospodářské centrum země, náleží k nejkrásnějším evropským městům. V aglomeraci soustřeďuje třetinu populace Maďarska a s 3,5 mil. obyvateli ji řadíme k největším sídelním útvarům Střední Evropy. Ekonomický potenciál silně převyšuje úroveň ostatních oblastí země – Budapešť překonává výši HDP zemí Evropského makroregionu o 50 %, soustřeďuje se v ní 30 % maďarské průmyslové produkce a dává až 60 % průmyslového exportu. Vyniká zejména strojírenským, spotřebním a potravinářským průmyslem. Bohatství minerálních (vápnitých, sirných i radioaktivních) pramenů z ní vytváří lázeňské středisko („největší lázeňské město světa“).

1.7.4 Rakousko

Rakousko rozlohou (84 tis. km²) i počtem obyvatel (8,5 mil. obyvatel) náleží do stejné velikostní kategorie jako Maďarsko a naše republika. Náš jižní soused má s Českem *mnoho společného*, vždyť s námi téměř 400 let sdílel *společný stát*. Podobně jako v případě Maďarska se jedná o stát, který se v nové podobě vyprofiloval až po 1. světové válce, a to na sedmině původní rozlohy *Rakouska-Uherska*. Současné Rakousko má poměrně strategickou polohu v centru Evropy při Dunaji, který spojuje Rakousko s dalšími zeměmi Střední a Jihovýchodní Evropy.

Přírodní podmínky do značné míry *určují rozložení* obyvatelstva a ekonomické aktivity. Historické podmínky způsobily *předimenzování Vídně* jako metropole nadnárodní říše. Rakousko řadíme mezi alpské země, *Alpy* se rozprostírají na 60 % plochy státu. Nejvyšších výšek dosahují v centrálním krystalickém pásu (Grossglockner, 3 800 m n. m.). Severní okraj vyplňuje plošina, východ Vídeňská pánev. Rakousko leží na přechodu mezi oceánským a kontinentálním podnebí; *klima* je vzhledem k členitosti reliéfu *silně diferencované*. Na západě a severu převládají oceánské vlivy, projevující se bohatšími srážkami. Podle posledních výzkumů ztratily *alpské ledovce* za posledních 150 let období polovinu někdejší plochy. V Rakousku pramenící toky mají velký *hydroenergetický potenciál*. Z větších řek přitéká jen dopravně významný Dunaj. *Lesní porosty* se nacházejí na 47 % a louky s pastvinami na 21 % území, výrazně se projevuje výšková zonalita. *Přírodní zdroje* jsou poměrně bohaté – dřevo, hydroenergetický potenciál, nerostné suroviny. Kamenná sůl se těží odpradáva (Solná komora), při ložiscích železných rud se rozvinulo hutnictví (Štýrsko).

Historické souvislosti. Rakousko navazuje na státní útvar, který zde pod názvem „Východní marka“ existoval

BOX 1.19 RAKOUSKO-UHERSKO

Rakousko-Uhersko byl státní útvar existující v letech 1867–1918, který vznikl přeměnou Rakouského císařství (Habsburské monarchie) na základě tzv. rakousko-uherského vyrovnání 1867, záhy po prohrané prusko-rakouské válce (1866). Oficiální název zněl Království a země v Říšské radě zastoupené a Země svatě Štěpánské koruny uherské. Národnostní struktura obou polovin říše byla podobná – v obou existoval politicky dominantní a početně nejsilnější národ, v Uhrách Maďaři a v Rakousku Němci, ale ani jeden neměl v příslušné části nadpoloviční většinu. Tento způsob rozdělení Rakouského císařství se začal nazývat dualismem. Po vytvoření dualistické monarchie se tyto dva národy mohly podporovat bez vzájemné animozity. Vedle osoby panovníka, jenž byl zároveň králem Uherska a císařem Rakouska, zůstalo mezi společnými záležitostmi ministerská rada, ministerstvo zahraničních věcí, ministerstvo války a říšské ministerstvo financí. V roce 1910 bylo jazykové rozložení v Rakousku-Uhersku zhruba následující: němčina 23 %, maďarština 20 %, čeština 13 %, srbština a chorvatština 11 %, polština 10 %, ukrajinština a rusínština 8 %, rumunština 6 % a slovenština 4 %.

od 10. století. Od 13. století zde má centrum rodové soustátí *Habsburků*, kteří v roce 1526 získávají českou a uherskou korunu. Začátkem 18. století je připojeno celé Uhersko, Sedmihradsko a bohatá území jako Milánsko a tzv. Rakouské Nizozemí (dnešní Belgie a Lucembursko). V roce 1900 bylo tehdejší mnohonárodnostní Rakousko-Uhersko (box 1.19, obr. 1.18) největším evropským státem podle rozlohy a podle počtu obyvatel zaujímalo 2. místo za Německem. *Obě*

Obr. 1.18 Územní členění Rakouska-Uherska (1910)

světové války se negativně zapsaly do dějin země. Po 1. světové válce se soustátí rozpadlo a Rakouská republika se musela spokojit s územím asi sedminy někdejší rozlohy. Po druhé světové válce zde byly vytvořeny okupační zóny vítězných mocností, podobně jako v Německu. Jejich správa trvala do roku 1955, kdy se Rakousko zavázalo k neutralitě.

Tab. 1.8 Vývoj rozlohy a počtu obyvatel Říše rakouských Habsburků v období 1500–1900

Rok	1500	1600	1700	1815	1850	1900
Rozloha (tis. km ²)	109	370	540	606	652	637
Počet obyvatel (v mil.)	2	10	19	28	35	51

Zdroj: Anděl a Mareš 2001

Obyvatelstvo je národnostně homogenní; ke katolictví se hlásí 80 % obyvatel. Střední délka života je o dva roky vyšší než u nás (muži 79 let, ženy 84 let). Zajímavá je prostorová „polarizace“ v rozmístění obyvatel – na venkově žije 35 % populace, ve Vídni čtvrtina. Díky vysoké imigraci se počet obyvatel přes *extrémně nízkou natalitu* zvyšuje.

Hospodářství. Jde o ekonomicky velmi vyspělý stát s vysokým *podílem služeb* na tvorbě HDP. Po padesátých letech 20. století, kdy Rakousko ještě značně zaostávalo za ČSR, začal dynamický rozvoj. Po vstupu do EU (1996) došlo k oživení ekonomiky, zejména díky zahraničním investicím. V současné době náleží mezi šest evropských států s *nejvyšším HDP na jednoho obyvatele*.

Hlavní výrobní a zároveň exportní položky představují *kvalitní strojírenské výrobky*, elektrotechnika, optika, *sportovní*

potřeby. Na výborné úrovni je *finančnictví a pojišťovnictví*, pobočky rakouských firem jsou známé i u nás (Erste Bank, Raiffeisen či Uniqa) a expandují úspěšně do střední a východní Evropy. Elektřinu dodávají z 50 % hydroelektrárny (kaskáda na Drávě) a dalších 12 % připadá na ostatní *obnovitelné zdroje* (slunce, vítr, biomasa). Hutnictví, produkující kvalitní druhy oceli, využívá částečně domácí rudu – v Leobenu a Linci. *Strojírenství* se zaměřuje na výrobu užitkových vozidel (popelářské vozy aj.), motocykly (KTM), stroje (např. stavební) a zařízení (spalovny). Chemický průmysl využívá produkty rafinérie ve Schwechatu. Petrochemický koncern ÖMV je největší v zemi a má i u nás síť benzínových stanic. Dlouholetou tradici má sklářský, textilní a potravinářský průmysl (mléko, maso, máslo), ale také produkce odvětví pro sport a volný čas (Atomic, Fischer, lanovky apod.). V Rakousku sídlí vedení sítě supermarketů Billa či Julius Meinl, zaměřený i na produkci kávy a založený již v roce 1862.

Zemědělství má k dispozici pouze 16 % *orné půdy z rozlohy státu*, zejména v nižších polohách na východě země, kde se pěstují převážně obilniny (pšenice, kukuřice). Díky velké mechanizaci je ze 75 % Rakousko soběstačné v produkci obilovin a zeleniny. Vyniká specializace na chov skotu pro mléko na *horských pastvinách* (louky a pastviny tvoří 21 % z celkové rozlohy). Tradici má zpracování dřeva; lesnatost patří k nejvyšším v Evropě (47 %). **Doprava** se musí vyrovnávat s *horskými bariérami*. *Tranzitní trasy* ve směru sever–jih (Německo–Itálie) přes *Brennerský průsmyk* jsou přetížené a působí environmentální problémy. Přirozený dopravní koridor ve směru západ–východ tvoří Dunaj. Vídeňské mezinárodní letiště je ve Schwechatu a slouží i občanům sousedních států.

Zahraněční svazky jsou silné a dynamicky se rozvíjejí. Rakousko exportuje pestrý sortiment zboží vysoké jakosti. Převládají strojírenské výrobky 40 % (zařízení, dopravní prostředky), spotřební zboží 20 % (textilní výrobky, sportovní potřeby) a chemické produkty 10 % hodnoty vývozu (barvy, léčiva). Nejsilnější ekonomické vazby má tradičně s Německem (35 % obrátu zahraničního obchodu). Pasivní bilanci zahraničního obchodu částečně vyrovnávají **příjmy z turistického ruchu** (přes 8 % HDP). Ročně navštíví zemi okolo 20 mil. turistů, směřujících do Alp (Innsbruck, Kitzbühel, St. Anton am Arlberg), do Vídně a Salcburku. Alpské farmy mají vedle zemědělské role i funkci ubytovací a přispívají k údržbě horské krajiny.

Hlavní oblasti. Rakousko se skládá z *devíti spolkových zemí*. Jedinou významnější jádrovou oblastí je *Vídeň* – hospodářské a kulturní centrum země, soustřeďující třetinu průmyslové výroby a čtvrtinu obyvatel, sídlo mezinárodních organizací (OSN, OPEC) a finanční centrum pro transformační země („evropský Singapur“). Řada památek je v seznamu UNESCO.

Dolní Rakousy jsou největší spolkovou zemí (19 tis. km², 1,5 mil. obyvatel), známou rostlinnou produkcí (pšenice,

cukrovka, ovoce, víno). **Horní Rakousy** vyplňují úrodné nížiny i zalesněná pohoří. Hlavní město Linz těží z výhodné polohy při Dunaji (přístav); průmyslové výrobě dominuje hutnictví (koncern Voest-Alpine Stahl). Turisticky významná jsou vysokohorská střediska (Dachstein, Ramsau) i ledovcová jezera v Solné komoře. **Štýrsko** bývá pro vysokou lesnatost označováno za „Zelenou zemi“. Štýrský Hradec (Graz) je druhým největším rakouským městem, centrem dřevozpracujícího průmyslu. **Tyrolsko** je nejhornatější a turisty nejvíce navštěvovanou spolkovou zemí (40 % celostátního zisku z cestovního ruchu).

1.7.5 Švýcarsko

Švýcarská konfederace, 41 tis. km², 8 mil. obyvatel (2015), je spolkovou republikou složenou z 23 kantonů. Prakticky *neutrální stát* od roku 1815 patří k ekonomicky nejúspěšnějším zemím světa s *nejvyšší životní úrovní obyvatel*.

Výhodná je poloha na rozhraní západní, střední a jižní Evropy, v sousedství tří ekonomicky silných států – Francie, Německa, Itálie. Hranice tvoří převážně přirozená rozhraní – horské hřebeny, řeky (Rýn) a jezera. Švýcarsko patří k nejvýše položeným evropským státům (průměrná nadmořská výška dosahuje 1 300 m n. m.); téměř 60 % *státního území zaujímají Alpy*. Nejvyšších výšek dosahují v oblasti masivu Monte Rosa (4 634 m), v Bernských Alpách je nejdelší evropský ledovec – Aletschský (27 km dlouhý). Střed státu (30 %), kde se soustřeďuje většina obyvatel a ekonomického potenciálu, zaujímá Švýcarská plošina (*Mittelland, Le plateau suisse*). Podél francouzských hranic se táhne pohoří Jura. Švýcarské Alpy tvoří klimatické rozhraní mezi mediteránním a mírným typem. Díky reliéfu je *podnebí silně diferencované*: typické jsou velké srážkové rozdíly na malém prostoru (např. roční úhrny kolísají v rozmezí 500–4 000 mm na vzdálenosti pouhých 40 km). Na jaře a na podzim vane často na severním okraji Alp teplý jižní fén. *Hydrologické poměry* ovlivňuje členitost terénu, srážková situace a výskyt ledovců. Alpami prochází hlavní evropská rozvodnice. Z tajičích ledovců jsou napájeny významné řeky (Rhóna, Rýn, Inn), často hydroenergeticky využívané. Množství jezer ledovcového původu slouží k rekreaci. *Flóra* je velice pestrá, charakteristická výškovou stupňovitostí: do 800 m n. m. převládají kulturní porosty, do 2 000 m n. m. sahá pás lesů, střídaný alpskými loukami. Celková lesnatost dosahuje 25 %. *Přírodní podmínky* se intenzivně využívají pro cestovní ruch; nerostné suroviny téměř neexistují.

Historický vývoj. Švýcarsko je *zemí míru a stability*, které se vyhnulo obě světové války. V minulosti však tomu tak nebylo a Švýcaři patřili mezi největší a nejstatečnější válečníky, najímané jako *elitní vojáci* – **Švýcarská garda**. Tvořili osobní stráž francouzských králů a nyní se s nimi můžeme setkat ve Vatikánu. Švýcarští vojáci se utužili v boji s odvěkým nepří-

telem – Habsburky. V r. 1291 uzavřely tři kantony Uri, Schwyz a Unterwalden protihabsburský obranný spolek, v kterém je spatřován prapočátek konfederace. Mnohaleté boje skončily až v roce 1474 vítězstvím Švýcarů. Ještě do konce 15. století porazili Švýcaři slavného burgundského vévodu Karla Smělého a válčí i proti samotnému císaři Maxmiliánovi I. Během 13. a 15. století jsou postupně připojovány další kantony a v polovině 16. století dosahuje Švýcarsko prakticky současného územního rozsahu. Po napoleonských válkách Vídeňský kongres roku 1815 obnovil švýcarskou nezávislost a evropské mocnosti souhlasily s trvalým uznáním *švýcarské neutrality*.

Obyvatelstvo. V současných evropských poměrech je Švýcarsko určitou raritou, co se týče *jazykové i náboženské různorodosti*. Používá se nejvíce úředních jazyků v Evropě; převládá němčina – 70 %, před francouzštinou 18 %, italskou 12 % a retorománštinou. Většina Švýcarů ovládá minimálně dva úřední jazyky, navíc i angličtinu. Podíl katolíků a protestantů je zhruba vyrovnán. Ukazuje se, že *integrujícím prokem* nemusí být ani etnická či náboženská homogenita, ale *ekonomická prosperita a demokracie*. Ta je i významným impulzem pro imigraci, která zapřičiňuje to, že Švýcarsko patří k zemím s nejvyššími populačními přírůstky (ty se pohybují přes 1 % ročně). Vysoký je počet registrovaných cizinců, který představuje téměř čtvrtinu obyvatel. Většina cizinců je z ostatních evropských zemí (85 %), nejvíce Italů, Němců a Portugalců. Velmi vysoká hustota zalidnění překračuje hodnotu 190 obyvatel na km². Obyvatelstvo je převážně koncentrováno na Švýcarskou plošinu a do jejího okolí. Švýcaři se vyznačují *nejpříznivějšími demografickými* charakteristikami na světě. Platí to zejména u *střední délky života*, muži se v průměru dožívají 81 let, což je nejvyšší hodnota na světě; ženy 85 roku. Tradičně nízká je kojenecká úmrtnost (pod 5 ‰, spolu s Českem a skandinávskými státy nejnižší v Evropě).

Hospodářství. Švýcarsko má jednu z nejvíce *stabilních ekonomik* na světě. Jeho dlouhodobá politika v měnové oblasti, v oblasti bezpečnosti a politické stability učinila zemi bezpečným útočištěm pro investory. Švýcarsko patří k *nejbohatším státům*, podle řady ukazatelů je první na světě: HDP na obyvatele (80 tis. USD v roce 2015, podle kupní síly 60 tis. USD), bankovní index („riziko zahraničních investic“ nad 94 bodů) či globální index inovací (2015). *Finanční sektor* má jeden z nejvyšších podílů na tvorbě HDP na světě; Union Bank of Switzerland a Credit Suisse patří k největším bankám na světě. Tradičně nízká je míra inflace i nezaměstnanost.

Průmysl se orientuje na materiálově nenáročnou výrobu. Dominuje přesné strojírenství (mechanika, optika, hodinky, nože) – Curych, Ženeva a Schaffhausen. Basilej je centrem chemického a *farmaceutického* průmyslu, sídlí zde největší farmaceutický koncern světa Novartis. Potravinářství se zaměřuje na výrobu másla, sýrů, čokolády, kávy – koncerny

Jacobs (v Curychu) a Nestlé (Vevey) patří k největším na světě. **Zemědělství** intenzivně využívá omezené přírodní možnosti a specializuje se na živočišnou výrobu. Z celkové rozlohy připadá na louky a pastviny 40 % (3. nejvyšší podíl v Evropě), na ornou půdu necelých 10 %. Téměř polovina potravin se musí dovážet. **Doprava** se účinně vyrovnává s horským terénem. Železnice jsou plně elektrifikované. Hustota a kvalita silniční sítě náleží k nejlepším v Evropě. Alpy nejsou dopravní bariérou; od dob antických je překonávají cesty přes průsmyky a od začátku 20. století tunely. Nejdelším železničním tunelem na světě je Gotthardský (57 km dlouhý), již v roce 1906 byl dokončen Simplonský (20 km) a silniční pod Sv. Gotthardem je přes 16 km dlouhý. Mezinárodní letiště má Ženeva a Curych (Kloten).

Zahraniční svazky jsou velmi intenzivní. V Ženevě sídlí *evropská mise OSN*, jejímž členem se Švýcarsko stalo jako jeden z posledních států na světě (v roce 2002). Hlavní *exportní komodity* tvoří stroje a elektronika (30 %), chemické produkty (barvy, laky, léčiva – 25 %) a technologicky vysocí náročné výrobky (hodinky, klenoty – 20 % hodnoty). Hlavním obchodním partnerem je Německo (25 %), Itálie a Francie (po 10 % obratu zahraničního obchodu). Důležitým zdrojem příjmů je **cestovní ruch**. Ročně přijíždí 12 mil. turistů; k střediskům zimní turistiky patří např. St. Moritz, Davos a Crans Montana; navštěvovány jsou lokality v kantonu Lugano a Locarno, dále Bern, Luzern, Ženeva.

Hlavní oblasti. Curyšská oblast tvoří finanční a ekonomické centrum země. Curych (*Zürich*, v kantonu přes 1 mil. obyvatel) je střediskem bank, nejvýznamnějším světovým centrem obchodu se zlatem; burza zaujímá 4. místo podle významu na světě; konají se tam mezinárodní konference. Kulturním a turistickým městem je Luzern. **Bernská oblast** s hlavním městem představuje politické a kulturní středisko země. Ženeva (*Genève*) a její okolí hostí řadu mezinárodních organizací.

1.7.6 Německo

Německo svým silným *populačním, ekonomickým a politickým potenciálem* patřilo a nepochybně stále patří ke *světovým velmocem*, popř. o toto postavení vždy usilovalo. Spolu s Francií stálo při budování „Nové Evropy“, při formování Evropské unie. Německo náleží mezi země s nejvyšší hustotou zalidnění, která dosahuje 228 obyvatel na km², na rozloze 357 tis. km² zde žije 82 mil. obyvatel (2015).

Geopoloha ve středu Evropy je velice výhodná a územím procházejí nejdůležitější evropské spoje. Německo má přístup k Severnímu a Baltskému moři a zasahuje až k alpskému oblouku daleko na jihu. Sousedí s 9 státy a má strategickou polohu při ohybu dvou hlavních evropských rozvojových os – „banánů“. Má souměrný obdélníkový tvar; nevýhodou je, že nemá jedno metropolitní centrum,

ale několik – Porúří, Frankfurt n. M., Mnichov či Berlín se zázemím. Tato skutečnost je odrazem historického vývoje, kdy Svátá říše římská byla tvořena řadou samostatných státních útvarů se slabou centrální mocí.

Přírodní poměry byly vždy důležitým faktorem pro rozvoj zejména průmyslu a koncentrace obyvatel. Sever Německa působí jednotvárně, směrem na jih narůstá nadmořská výška a pestrost reliéfu. Povrch *Severoněmecké nížiny* se formoval pod vlivem několika mořských transgresí i zalednění. Nížinné pobřeží Severního moře, které je pod silným vlivem přílivů, opásaly hráze, za nimiž se táhne pruh uměle drenovaných úrodných marší. Rozsáhlé bažiny, nyní z 90 % vysušené, značně ovlivnily volbu tras železnic a silnic i rozmístění obyvatelstva. *Středoněmecká vysočina*, vzniklá v období hercynského vrásnění, je dnes silně rozrušena. Oblast středoněmeckých hor vcelku nevytvořila problémy pro dopravní ani zemědělské a lesnické využití; v minulosti rozsáhlé lesy a značné zdroje rudných i nerudných surovin přispěly k jejímu časnému osídlení a hospodářskému využití. Turisticky vyhledávaná jsou hluboce zaklesnutá *údolí Rýna a Mosely*, dále Schwarzwald na jihozápadě země. *Alpy* zasahují na území Německa jen předhůřím Severních vápencových Alp; v jejich centrální části – v Tyrolsko-bavorských Alpách (Bayerische Alpen) – leží nejvyšší hora země Zugspitze (2 963 m n. m.). Horské lesy, pastviny, krásy a izolovanost krajiny, čistý vzduch i dlouhodobost sněhové pokrývky se staly přírodními základy rozvoje horského lesního hospodářství, chovu skotu, lázeňství, lyžování, turistiky a současně důležitými faktory rozvoje této části země i přílivu obyvatelstva, zejména bohatého.

Převládá *podnebí* podobné našemu. Německé *řeky, propojené kanály* jsou využívány hojně pro dopravu a pro lokalizaci velkých měst a průmyslu (zejména chemického).

K zabezpečení aglomerací vodou byly vytvořeny složité vodohospodářské systémy; uskutečňují se „přesuny“ vody mezi povodími (například z povodí Dunaje a Bodamského jezera do aglomerace při středním Neckaru). V Německu, zejména v zóně Středoněmecké vysočiny, je množství *léčivých minerálních pramenů*; na jejich základě vznikly lázně. K největším patří Baden-Baden ve Schwarzwaldu, známé svými kasiny. *Lesy pokrývají 33 % plochy země* a jsou důležitou surovinou pro papírenský a dřevozpracující průmysl. V tomto odvětví zaujímá Německo 1. místo v Evropě.

Naleziště tuhých minerálních paliv a rudných **nerostných zdrojů** jsou většinou spjata se středohořím a s předhůřím, naleziště ropy a plynu se Severoněmeckou nížinou. Pokud jde o celkové zásoby *kamenného uhlí*, je Německo druhé v Evropě za Británií. Zdroje kamenného uhlí se soustřeďují ve třech západoněmeckých pánvích – porúrské, sárské a cášské (Aachen). Více než dvě třetiny tvoří vysoce kvalitní koksovateľné uhlí ležící hluboko, ve složitých geologických podmínkách. V zásobách *hnědého uhlí* Německo daleko předčí ostatní evropské státy. Téměř tři pětiny se nacházejí v Lužické a Středoněmecké pánvi, dále v Dolnorýnské pánvi (západně od Kölnu). Těžba solí se stala základnou pro vznik chemického průmyslu.

Historické souvislosti. Německý stát se vyvinul z *Východofranské říše* v 10. století a pro německé panovníky se podařilo získat titul římských císařů. Neustálými boji (zejména s papeži) došlo k oslabení centrální moci do té míry, že se německý stát fakticky rozpadl na *drobné územní celky*. Snaha o sjednocení Německa je spojena s expanzivní politikou Pruska, které prosazovalo sjednocení. *Německé císařství* bylo vyhlášeno ve Versailles v roce 1871 po porážce Francie. Budování koloniální říše mělo jen krátké trvání a skončilo porážkou v 1. světové válce. Po devastující druhé světové

Obr. 1.19 Okupační zóny Německa a sektory Berlína po druhé světové válce

BOX 1.20 POVÁLEČNÉ OKUPAČNÍ ZÓNY

Po skončení druhé světové války bylo území Německa v srpnu 1945 (bez území, která připadla Polsku, resp. Sovětskému svazu) rozdělena do čtyř okupačních zón, spravovaných USA, Británií, Sovětským svazem a Francií. Hranice zón v zásadě respektovaly dosavadní hranice pruských provincií i (s výjimkou dosavadního Pruska) hranice někdejších spolkových zemí (obr. 1.19). Hlavní město Berlín, bylo rovněž rozděleno do čtyř zón. Vznikající neshody mezi velmocemi o budoucnosti Německa vedly roku 1947 k vytvoření tzv. bizónie (dvouzóny). K území bizónie se v dubnu 1948 přidružila i Francie, čímž došlo k vytvoření tzv. trizónie (trojzóny) – s výjimkou Sárska, které se ke Spolkové republice Německo připojilo až 1. ledna 1957 (po referendu v roce 1955). Trizónie se stala 23. května 1949 základem nově vzniklé Spolkové republiky Německo, ze Sovětské okupační zóny vznikla 7. října 1949 Německá demokratická republika.

válce bylo Německo rozděleno a zdálo se, že z mapy Evropy definitivně zmizela jedna velmoc (obr. 1.19 a box 1.20). „Německý zázrak“ posílil hlavně ekonomiku Německé spolkové republiky („Západní Německo“). *Sjednocení Německa* v roce 1990 ambice prvořadého hráče na evropské šachovnici v oblasti ekonomické i politické značně posílilo.

Obyvatelstvo. Německo má nejvíce obyvatel ze zemí Evropského makroregionu. Zatímco v současné době se početní stav obyvatelstva zvyšuje prostřednictvím imigrace, v minulosti bylo Německo typickým *emigračním státem*. V 19. a 20. století se vystěhovalo asi 9 mil. lidí (90 % z nich do USA). Ekonomické prosperita po druhé světové válce vedla začátkem šedesátých let k verbování pracovních sil („gastarbeiterů“) ze zemí Jižní Evropy a z Turecka. Jejich počet dosahuje nyní cca 8 mil. osob, ovšem včetně dalších generací dosahují osoby s „*imigračním pozadím*“ 20% podílu obyvatel Německa. Podíl cizinců se dynamicky zvyšuje po *imigrační vlně* v roce 2015. *Velmi vysoká je hustota zalidnění* dosahující 225 obyvatel na km². Koncentrační prostory sledují hlavní rozvojové osy (převážně nížiny). Pro územní strukturu obyvatelstva Německa je typická *polycentričnost*, jež má

BOX 1.21 NĚMECKÁ DEMOKRATICKÁ REPUBLIKA

Německá demokratická republika (NDR, „východní Německo“) byla od října 1949 lidově demokratickým státem na území sovětské okupační zóny Německa a východního sektoru Berlína. NDR prohrála soutěžení se Spolkovou republikou Německo (SRN), což se projevilo v růstu jejího zaostávání za SRN v úrovni technického i organizačního rozvoje výroby, v kvalitě zboží, produktivitě práce, ve snížení konkurenceschopnosti, v zaostávání v růstu životní úrovně, v nárůstu ekologických problémů. Zaostávání NDR se projevilo i poklesem počtu obyvatel z 19 mi-

Tab. 1.9 Vývoj rozlohy a počtu obyvatel Německa (1900–2016)

Rok	1900	1938	1950	1975	2016
Rozloha (tis. km ²)	526	477	248/108	248/108	356
Počet obyvatel (v mil.)	56	69	50/16	58/17	81

Zdroj: Anděl a Mareš 2001, United Nations 2016

Poznámka: 1. číslo ve zlomku znamená údaj za Spolkovou republiku Německo a 2. údaj za Německou demokratickou republikou.

hluboké historické kořeny. Ve městech žije více než 80 % obyvatel země, přitom ve velkých – nad 100 tis. obyvatel – přibližně jedna třetina. Mnohé z nich jsou jádry aglomerací a ještě větších urbanistických struktur – městských regionů (megalopolis). Německo patří ke státům s *nejvyšší střední délkou života* (79 let u mužů a 83 let u žen v roce 2015) a nejnižší kojeneckou úmrtností.

Ekonomika. Německo patří mezi *hospodářské velmoci světa*. Podle objemu *hrubého domácího produktu a průmyslové produkce je čtvrté na světě* – za USA, Čínou a Japonskem. Roli Německa v evropském i světovém hospodářství určuje hlavně jeho průmysl, založený na vysoce *kvalifikované pracovní síle*, a specializace na vysoce *kvalitní produkci*. Značné ekonomické výhody zajišťuje Německu *exponovaná poloha* ve Střední Evropě uprostřed velké skupiny ekonomicky vyspělých států, v průsečíku transevropských obchodních cest jak poledníkového, tak rovnoběžkového směru, přístup k mořím, mimo jiné prostřednictvím splavných řek, při jejichž dolních tocích vznikly velké námořní i říční přístavy. Německý průmysl vždy čerpal ze silné palivové základny. I když její význam klesá (těžba černého uhlí se snížila za posledních 50 let čtyřikrát), je Německo 2. největším producentem hnědého uhlí na světě. Podobně významná je i těžba draselné (2. místo na světě) a kamenné soli. Ne všechny části Německa zaznamenávají rovnocenný vývoj. Nejdynamičtější se rozvíjí tzv. „Sunbelt“ (střední Porýní a jižní Bavorsko). Naopak problémem se stalo začlenění tzv. „Nových spolkových zemí“ (to je území bývalé Německé demokratické republiky – box 1.21) a stále jsou patrné rozdíly mezi oběma částmi sjednoceného Německa.

lionů v roce 1948 na 16 milionů v roce 1990. Ten byl způsoben jednak nízkou natalitou, ale zejména útokem obyvatel do SRN – celkem jedna čtvrtina obyvatel emigrovala přes západní Berlín předtím, než byla v roce 1961 postavena Berlínská zeď. Problémy se začaly prohlubovat v osmdesátých letech, kdy ekonomická a politická stagnace uvrhla NDR do hluboké krize, jež vyvrcholila v říjnu 1989 otevřenými masovými demonstracemi v Lipsku a v Berlíně. 3. října 1990 se stala součástí Spolkové republiky Německo.

V průmyslové výrobě dominuje tradičně hutnictví, strojírenství a chemie. Produkce je koncentrována do mamutích koncernů. V první evropské „patnáctce“ je šest německých firem (viz tab. 1.11). Německo je největším evropským výrobcem např. elektřiny, oceli, hliníku, plastů, aut, lodí, televizorů a papíru. Základ německého **elektřinářství** tvoří *elektřárny na uhlí* i závody využívající dvou či několika druhů paliv. V celku se uhlí jako primární zdroj elektřiny podílí asi polovinou. Elektřárny na černém uhlí jsou charakteristické pro Porýní, Sársko, přístavy na Rýně a jeho přítocích, pro přímořské přístavní komplexy; elektřárny na plyn pro sever Německa. *Jaderné elektřárny* se stavěly mimo uhelné pánve a výrazně srovnaly podmínky zásobování elektřinou v různých oblastech země. V současné době jsou postupně odstavovány. Hydroelektřárny vznikly především na jihu země, kde jsou hlavní zdroje. V přímořské části státu se realizuje plán výstavby *větrných elektřáren* a celkově lze charakterizovat energetickou politiku Německa narůstajícím podílem „čistých“ zdrojů.

Tab. 1.10 Produkce hlavních průmyslových výrobků v Německu (1936–2015)

Výrobek/komodita	Jednotky	1936	1956	1970	1990	2015
černé uhlí	mil. t	171,0	148,0	102,0	72,0	12,0
hnědé uhlí	mil. t	193,0	290,0	350,0	240,0	185,0
elektrická energie	mld. kWh	55,0	105,0	325,0	540,0	585,0
ocel	mil. t	25,0	27,0	50,0	40,0	43,0
osobní auta	mil. ks	0,3	1,1	3,5	4,0	5,5
papír	mil. t	3,0	2,0	5,5	12,5	22,0
cement	mil. t	13,0	22,0	51,0	35,0	31,0

Zdroj: Anděl a Mareš 2001, Calendario atlante De Agostini 2016

Poznámka: V roce 1936 platilo jiné vymezení, v letech 1956 a 1970 jsou Spolková republika Německo a Německá demokratická republika uvedeny dohromady.

Hutnictví železa bylo v minulosti jedním z nejdůležitějších odvětví specializace; od poloviny sedmdesátých let 20. století je v krizi a neohledě na vysokou technickou a technologickou úroveň obtížně čelí mezinárodní konkurenci. Hutnictví produkuje kvalitní druhy oceli a soustřeďuje se do Porýní – Thyssen (Duisburg) a Krupp (Essen). **Strojírnoství** se zaměřuje na výrobu automobilů, lodí, strojních zařízení a na přesnou mechaniku. Největším německým koncernem je Volkswagen (Wolfsburg), který patří mezi tři největší výrobce *automobilů na světě* (ročně vyrobí 10 mil. osobních automobilů). Druhou největší firmou je Daimler se sídlem ve Stuttgartu, zaměřující se na výrobu osobních automobilů Mercedes, autobusů a nákladních automobilů. Mezi další známé automobilky náleží Opel (Rüsselsheim a Bochum), BMW (Mnichov), Ford (Kolín nad Rýnem) a Porsche (Stuttgart). Tradiční výrobou lodí proslul Hamburk. Elek-

BOX 1.22 GASTARBEITEŘI

Gastarbeiter je cizinec, který dlouhodobě pracuje v hospodářsky vyspělejší zemi. Toto označení pocházející z němčiny vzniklo koncem padesátých let 20. století v Německu. Souvisí s tzv. „hospodářským zázrakem“, kdy dynamicky rozvíjející se ekonomika vytvářela další pracovní příležitosti a těch bylo více, než domácí zdroje pracovních sil mohly uspokojit. Do západního Německa začali přijíždět za prací lidé zejména z Turecka, Itálie, Řecka či Portugalska. Původně termín označoval osoby, jež měly pracovní vízum jen na omezenou dobu. Předpokládalo se, že po uplynutí jeho platnosti se vrátí zpět do vlasti. Na rozdíl od Italů, Španělů nebo Portugalců většina tureckých gastarbeiterů, kteří pocházeli většinou z vesnických oblastí, nakonec zůstala v Německu. V roce 1970 tak v Německu pracovalo už přes milion Turků. Dnes dorůstá třetí generace, která se jen stěží dá označit za přistěhovanou. V Německu žije na 2,5 mil. Turků, přičemž pouze 600 tis. z nich má německou národnost.

tronikou a elektrotechnikou se zabývá firma Siemens. Světový význam má **chemie**, koncentrována podél Rýna, kde se nacházejí i nejvýznamnější firmy – BASF (Ludwigshafen), Hoechst (Frankfurt nad Mohanem) a Bayer (Leverkusen). Petrochemickým gigantom je známý Ingolstadt, napojený ropovodem na francouzský přístav Marseille a další terminály na pobřeží Severního moře.

Tab. 1.11 Největší německé koncerny (2015)

Koncern	Specializace	Obrat v mld. USD	Sídlo	Pořadí v Evropě
Volkswagen	auta	245	Wolfsburg	2.
Daimler	auta	165	Stuttgart	5.
E.ON	energie	150	Düsseldorf	8.
BMW	auta	105	Mnichov	11.
Siemens	elektro	100	Berlín, Mnichov	13.
BASF	chemie	100	Ludwigshafen	14.

Zdroj: Chen 2015

Přírodní podmínky pro **zemědělství** jsou poměrně dobré, typické jsou malé rodinné farmy. Orná půda zaujímá 34 %, louky a pastviny 13 % z celkové rozlohy země. Přestože německé zemědělství je velmi efektivní, v hospodářství státu hraje relativně malou roli (podíl na HDP dosahuje pouze 2 %) a trpí dovozem levných produktů hlavně z Francie a Itálie. Asi 70 % tržní produkce dává živočišná výroba, jejímž potřebám je v mnoha ohledech podřízena výroba rostlinná. Německo má nejvyšší stavy vepřů a produkuje nejvíce *mléka, másla a vajec* z evropských států. Důležitá je i produkce obilovin (2. největší evropský producent pšenice a ječmene), brambor a chmele (největší producent na svě-

Tab. 1.12 Produkce hlavních zemědělských plodin a výrobků v Německu (1936–2015)

Plodiny/výrobky	Jednotky	1936	1956	1970	1993	2015
pšenice	mil. t	4	5	10	16	25
ječmen	mil. t	3	3	8	12	10
brambory	mil. t	35	40	27	18	10
vepří	mil. ks	18	23	31	26	28
maso	mil. t	1	2	5	6	8
máslu	tis. t	416	470	750	670	440
mléko	mil. t	25	23	27	30	31
pivo	mil. hl	48	46	97	125	87

Zdroj: Anděl a Mareš 2001, Calendario atlante De Agostini 2016
Poznámka: V roce 1936 platilo jiné vymezení, v letech 1956 a 1970 jsou Spolková republika Německo a Německá demokratická republika uvedeny dohromady.

tě). *Pivo* je německým národním nápojem; roční spotřeba na obyvatele činí zhruba 145 litrů. V Bavorsku se každoročně slaví „svátek piva“ – Oktoberfest, vysokou spotřebu zajišťují stovky malých tradičních pivovarů s regionální působností.

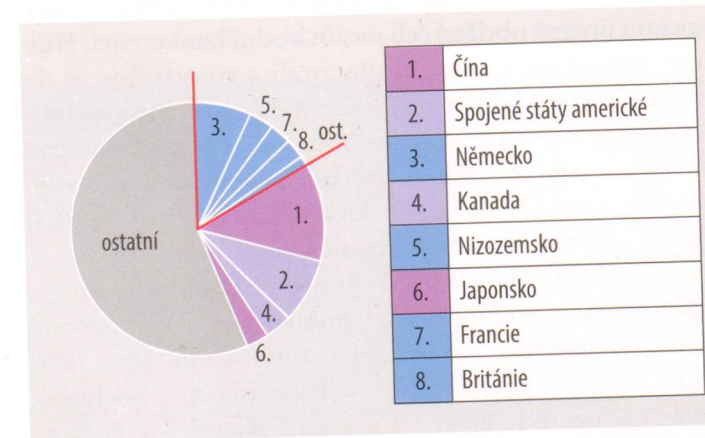
Doprava tvoří efektivní systém a vyznačuje se vysokou kvalitou. Podle hustoty dopravních cest je Německo na jednom z prvních míst na světě (*nejvíce dálnic v Evropě*). Německo buduje polycentrickou síť *vysokokorychlostních vlaků* Intercity-Express či ICE (rychlost 200–350 km za hodinu) spojující největší města. Specifický význam má *říční doprava*. Hlavní vodní magistrálou je *Rýn* s celou řadou velkých přístavů. Duisburg je největším říčním přístavem na světě. K nejvýznamnějším *průplavům* patří Středoněmecký (259 km dlouhý; *Mittellandkanal*), po němž se uskutečňuje spojení povodí řek tekoucích do Severního moře, porúrské kanály a Mohan–Dunaj (*Main-Donau-Kanal*). *Lufthansa* je největší evropskou leteckou společností, 5. největší na světě; letiště ve Frankfurtu je 3. největší v Evropě a ročně odbaví přes 60 mil. cestujících.

Ekonomický význam Německa dokumentuje skutečnost, že je spolu s USA druhým největším **exportérem zboží** (po Číně) a je rozhodujícím obchodním partnerem pro většinu evropských států. K hlavním komoditám patří výrobky *dopravního strojírenství* (20 % z celkové hodnoty exportu – hlavně osobní auta), *stroje* (15 % – technická zařízení), *chemické produkty* (13 % – chemikálie, barvy, léčiva) a *elektrotechnika* (10 %). V posledních letech dynamicky roste **cestovní ruch**. Německo v roce 2015 navštívilo přes 30 mil. zahraničních turistů a Berlín se stal třetím nejnavštěvovanějším městem v Evropě. Velké pozornosti se těší mezinárodní veletrhy a kongresy (Hannover, Frankfurt nad Mohanem, Berlín) a městská turistika (Norimberk, Bamberg, Trevír). Výdaje německých turistů v zahraničí jsou však dvakrát vyšší než příjmy od zahraničních turistů.

Německo je **federativním státem** s velkou pravomocí jeho správních částí – tzv. spolkových zemí. Těch je šestnáct a liší se jak velikostí, tak počtem obyvatel. Například plošně nejrozsáhlejší Bavorsko je 170× větší než nejmenší spolková země – přístav Brémy.

Nejvíce obyvatel má **Severní Porýní-Vestfálsko** (Nordrhein-Westfalen), kde na ploše 34 tis. km² žije 18 mil. osob (z toho čtvrtina cizinců). Jedná se o ekonomicky daleko nejsilnější spolkovou zemi, která vyprodukuje 20 % HDP Německa (hodnota HDP této spolkové země je čtyřikrát vyšší, než má Česko). Nachází se zde nejvýznamnější jádrová oblast státu a celé Evropy Rýnsko-Ruhrský metropolitní region (*Metropolregion Rhein-Ruhr*). Jedná se o největší evropskou konurbaci s více než 12 mil. obyvateli, 100 km dlouhé a 30 km široké území souvislého osídlení. Ekonomický rozvoj území odedávna stimulovaly výhody jeho ekonomicko-geografické polohy *na křižovatce* nejdůležitějších obchodních cest, probíhajících podél severních předhůří Středoněmecké vysočiny a po Rýnu, i sousedství s ekonomicky vyspělými zeměmi. Důležitý význam měly zásoby *kamenného uhlí*, velké zdroje hnědého uhlí i kamenné soli, naleziště železných rud, pyritů, vápence, čediče a dalších nerudných surovin. Využití přírodních předpokladů stimulovaly zvláštnosti historického rozvoje, například časnější než v ostatním Německu osvobození od feudálních omezení (nevolnictví, cechových zábran brzdících rozvoj výroby ve městech). Průmyslové zaměření na hutnictví a na ně navazující strojírenství prochází od osmdesátých let 20. století *restrukturalizací*, kdy se prosazují spotřební obory a terciér s kvartérem.

Do tohoto regionu je lokalizováno pět měst s více než 500 tis. obyvateli. Největším z nich je milionový *Köln* (Köln nad Rýnem), dopravní uzel evropského významu a jedno z největších obchodních a finančních center státu. Bývá označováno jako město německé chemie. Hlavním městem porúrského průmyslu je *Essen* (700 tis. obyvatel) se strojírenskými (AEG, Krupp) a energetickými koncerny (např. Ruhrkohle, Ruhrgas AG). Zhruba stejný počet obyvatel

Obr. 1.20 Státy s největším exportem (2015)

Obr. 1.21 HDP na jednoho obyvatele ve spolkových zemích Německa (2014)

má obchodně-průmyslové a finanční centrum, dopravní uzel *Düsseldorf*, hlavní město Severního Porýní-Vestfálska. Bylo zde vybudováno největší výstaviště na světě. *Duisburg* (500 tis. obyvatel) je největším střediskem hutnictví železa (závody Thyssen, Mannesmann); k rozvoji výroby náročné na materiál přispěl největší vnitrozemský přístav (Ruhrport, „západní brána Porúří“). *Dortmund* (600 tis. obyvatel) je naproti tomu „východní branou Porúří“. Jde o druhé nejvýznamnější centrum černé metalurgie v Porúří (Krupp-Hoesch, Rhein Stahl). Roste zde vědecko-technická základna, zaměřená na aplikaci nových technologií do výroby.

Druhou nejvýznamnější spolkovou zemí je **Bavorsko**, rozlohou srovnatelné s Českem, ale počtem obyvatel asi o pětinu vyšším a HDP trojnásobným. Oficiální název Svobodný stát Bavorsko (*Freistaat Bayern*) má demonstrovat demokratický a republikánský charakter země a jedná se také o historické označení. Nemá tedy nějaké zvláštní postavení mezi ostatními spolkovými zeměmi. Metropolí je **Mnichov** (*München*), téměř 1,5 mil. obyvatel, jedno z největších obchodně-průmyslových, finančních, vědeckých i kulturních

center státu, největší dopravní uzel jižního Německa, nachází ze zde 4. největší evropské letiště. V bavorském průmyslu vyniká Mnichov vysokým podílem výroby automobilů (BMW), polygrafického a elektrotechnického průmyslu (Siemens). Spolu s předměstími je jedním z největších německých středisek projektování a výroby letecké techniky (Deutsche Aerospace), výroby motorů, lokomotiv i tanků, největším centrem filmového průmyslu, jemné chemie, přesné mechaniky a optiky. V Mnichově sídlí devět vysokých škol, řada vědeckovýzkumných ústavů, desítky muzeí, divadel či velkých nakladatelství. Vedle Hamburku je pokládán za jedno z nejhezčích německých velkoměst, a proto láká množství turistů. Bavorsko je obdivováno mnohými zahraničními návštěvníky z důvodu svojí krásné a čisté přírody, piva a klobásám a tradiční lidové architektury. Podobně jsou pro turisty atraktivní Alpy na jihu země, lyžařská centra, z nichž nejvýznamnější je Garmisch-Partenkirchen. V Alpách se také nachází řada krásných jezer a na hranicích s rakouskou spolkovou zemí Tyrolskem se tyčí i nejvyšší hora Německa Zugspitze (2 963 m n. m.).

Bádensko-Württembersko (*Baden-Württemberg*) je třetí nejsilnější ekonomikou mezi spolkovými zeměmi, která převyšuje objemem HDP např. Polsko a vykazuje spolu se spolkovou zemí Berlín největší růst HDP. Hlavní město *Stuttgart* vytváří rozsáhlou konurbaci, kde žije přes 5 mil. obyvatel. Město bývá označováno jako „kolébka automobilu“ a sídlo zde mají firmy Mercedes-Benz a Porsche. Aglomerace představuje významný německý vědecko-výzkumný potenciál a patří i k nejbohatším německým městům. Na rozhraní spolkových zemí **Porýní-Falc** (*Rheinland-Pfalz*) a **Hesenska** (*Hessen*) se formuje další jádrová oblast ležící na evropské rozvojové ose – „Modrý banán“ – při Rýně. Konurbace nazývaná *Rhein-Main* má centrum ve Frankfurtu nad Mohanem. Město mrakodrapů, finančnictví a veletrhů je hlavním evropským leteckým uzlem (mimo Londýn). Součástí konurbace je i historická Mohuč a lázeňské město Wiesbaden (hlavní město Hesenska).

Nejvýznamnější jádrovou oblastí v tzv. „nových“ spolkových zemí je **Sasko** (*Sachsen*). Hlavní město *Drážďany* (Dresden) s jedinečnými uměleckými i stavebními památkami („Florence Severu“) rozvíjí moderní průmyslové obory (elektroniku, elektrotechniku a kvalitativní chemii). Průmyslové Lipsko proslulo svými veletrhy a starobylá Míšeň výrobou porcelánu. Jako největší staveniště Evropy bývá označováno hlavní město **Berlín**. Německá kulturní a politická metropole představuje samostatnou spolkovou zemi (3,5 mil. obyvatel) s výraznou koncentrací průmyslu strojírenského (Siemens), chemického a farmaceutického. V severní pobřežní části Německa dominuje staré hanzovní město, spolková země **Hamburk** (Hamburg). Sídelní aglomerace s 2,5 mil. obyvateli vyniká jako velký námořní přístav s ropnými rafineriemi a jako centrum německého zahraničního obchodu. Dalšími vývozními branami Německa

je nizozemský Rotterdam v ústí Rýna a Brémy na pobřeží Severního moře.

1.8 SEVERNÍ EVROPA

Vymezení. Severní Evropu tvoří osm států – Dánsko, Švédsko, Finsko, Norsko, Island a tři Pobaltské státy. Na ploše 1,5 mil. km² zde žije 33 mil. obyvatel. Státy Severní Evropy mají *mnoho společného* a během svého historického vývoje spolu často sdílely již od doby Vikingů společné osudy. Od konce 14. století do roku 1523 zde v rámci Kalmarské unie byl dokonce vytvořen společný stát. V minulosti bylo Švédsko spojeno s Finskem a Dánsko s Norskem a Islandem. Na *historickou souvazečnost upomínají i vlajky* severských států. Tři ze severských států jsou monarchie, ostatní parlamentní republiky. S výjimkou Dánska a Pobaltských států je převážná část regionu od trupu Evropy oddělena mořem. To bylo spolu s velkou vzdáleností od centrálních částí světadílu v minulosti příčinou *částečné izolovanosti*. Vzhledem k evropským rozvojovým osám má Severní Evropa spíše *periferní polohu* a značná část území leží za polárním kruhem. Politická geografie upozorňuje na nepříliš vhodné tvary státních území a na excentricitu jejich hlavních měst. S výjimkou východní hranice, tj. Finska a Pobaltských států versus Ruska se jedná o poměrně ostře mořem vymezený makroregion.

BOX 1.23 VIKINGOVÉ A NORMANI

Vikingové byli skandinávští mořeplavci a válečníci, kteří se v 8.–11. století vydávali na loupeživé výpravy převážně do západní Evropy, kde plenili pobřeží Británie a severní Francie. Pirátské nájezdy spojovali s obchodem – obchodovali s válečnou kořistí, popř. se zajatci. Vyvinuli své vlastní lodě nazývané drakary, které měly malý ponor, což vikingům umožňovalo pronikat proti proudu velkých řek hluboko do vnitrozemí. Z hlediska etnického původu představovali severní větev Germánů. V Evropě byli nazýváni Normany (Francie), Dány (Anglie) či Varjagy (Rusko, Byzanc). **Norští vikingové** se soustředili na západ a také dále na jih, osídlili severoskotské ostrovy a zachytili se ve Skotsku a Irsku. Později se dostali na Faerské ostrovy, Island, do Grónska a odtud do dnešní Ameriky. **Švédští vikingové** (Varjagové) tvořili družiny ozbrojených kupců, kteří pronikali z Finského nebo Rižského zálivu k Volze nebo Dněpru. Varjagové byli zakladateli Kyjevské Rusi a její původní panovnické dynastie Rurikovců. **Normané** jsou potomci části vikingů, kteří v 9. století obsadili část severní Francie a založili Normanské vévodství. Další výboje směřovali Normané do Anglie a normanský vévoda Vilém Dobyvatel se stal anglickým králem. Normané výrazně ovlivnili také dějiny Středozemí, kde položili základy normanského státu na jihu Itálie a Sicílie.

Fyzickogeografické předpoklady hrají v porovnání s ostatními evropskými mezoregiony *nejvýznamnější roli při rozložení obyvatel a ekonomických aktivit*. S výjimkou Dánska a Pobaltských států náleží Severní Evropa do *Fennoskandie – Skandinávské oblasti*, Island představuje jeho podoblast. Rozhodujícím integračním fyzickogeografickým činitelem ve formování přírodních podmínek byl v minulosti *ledovec*. Jeho činností byl formován povrch, byly jím ovlivněny průběhy toků řek a vznik jezer. Klimatické podmínky nejsou pro člověka příliš vhodné. Podnebí je drsné, v zimním období nastupuje období „dlouhých večerů“. *Velkým ekonomickým potenciálem jsou řeky a lesy*. V horských částech jsou řeky využívány k hydroenergetickým účelům, v nížinných pro dopravu. Spolu s jezery ve východní části mezoregionu tvoří významný dopravní systém. Produkce dřeva stála při zrodu papírenského a dřevozpracujícího průmyslu. Největší lesnatosti dosahuje Finsko (75 %).

Historické souvislosti. Vývoj Severní Evropy je spojován s dějinami dvou zemí – Dánska a později Švédska a s jejich expanzí do okolních zemí. Dánské království vzniklo již v průběhu 9. století a od roku 1016 byl dánský král Knut II. Velký zároveň králem anglickým a od roku 1028 též králem norským. Ve 12. století se v boji proti Slovanům podařilo Dánům získat Rujan a Pomořany. V rámci *Kalmarské unie* (1397–1523) vládli dánští králové Norsku, Švédsku a Finsku. Po jejím rozpadu získává Švédsko samostatnost (v roce 1523) a postupem se stává severskou velmocí. Od začátku 17. století nastává „zlatá éra“, kdy švédští králové ovlivňují chod dějin severní poloviny středoevropského mezoregionu a pod jejich svrchovanost náleží téměř celé pobřeží Baltského moře (které označují jako „Švédské“). V průběhu 18. století však všechna území ztrácejí, v roce 1808 Finsko ve prospěch Ruska.

V důsledku nepříznivých přírodních podmínek je *hustota zalidnění nízká* a dosahuje pouze 25 obyvatel na km². **Obyvatelstvo** je rozmístěno velice *nerovnoměrně, převážně při pobřeží*. Vysoká je míra urbanizace (80 %); v aglomeraci hlavních měst žije asi čtvrtina obyvatel. Zatímco v minulosti mnoho lidí emigrovalo (hlavně do USA), nyní je Severní Evropa imigračním cílem obyvatel rozvojových zemí. S výjimkou Pobaltských států se populace vyznačuje *výbornými demografickými charakteristikami*, vysokou střední délkou života (78 let u mužů a 83 let u žen) a nízkou kojeneckou úmrtností (pod 5 ‰). Obyvatelstvo má řadu podobných znaků, proto se někdy hovoří o tzv. *severské společnosti*. S výjimkou Finů a pobaltských národů hovoří Seveřané podobnými jazyky a vyznávají i stejné náboženství – k *luteránství* se hlásí 90 % obyvatel (s výjimkou převážně katolické Litvy). Společným znakem je i *vysoká životní úroveň*, obliba sportu (lyžování, atletika, házená) a silný důraz na sociální politiku a ochranu přírody.

Ekonomika severských států je spjata s *mořem, lesním bohatstvím a intenzivním obchodem* s ostatními částmi Evropy. Moře představuje důležitou komunikační spojnicí (námořní

Tab. 1.13 Základní údaje o hlavních státech Severní Evropy

Stát	Rozloha	Počet obyvatel	Hustota zalidnění	Populační růst	Střední délka života	Nezaměstnanost	Růst HDP	HDP na obyvatele
	tis. km ² 2016	mil. 2016	obyv./km ² 2016	% 2011–2015	roky M/Ž 2016	% 2016	% 2011–2015	tis. USD 2016
Švédsko	450	10,0	20	0,8	81/84	7,5	2,4	48
Dánsko	45	5,5	135	0,2	78/83	6,0	0,5	46
Norsko	385	5,0	15	1,2	80/84	4,5	1,4	68
Finsko	340	5,5	20	0,1	78/84	10,0	0,6	41
Estonsko	45	1,5	30	-0,7	72/82	6,5	3,8	28
Lotyšsko	65	2,0	35	-0,6	70/79	9,0	2,7	24
Litva	65	3,0	45	-0,3	69/80	10,0	3,5	28
Celkem	1395	32,5	25	0,5	78/83	7,0	1,8	47

Zdroj: CIA 2016, United Nations 2016, World Bank 2016

trajekty) mezi jednotlivými státy a ostatními částmi Evropy, je bohatým zdrojem ryb, pro Norsko a Dánsko i místem *těžby ropy ze šelfu* Severního moře. Velký *hydroenergetický potenciál řek* využívají hlavně v Norsku a ve Švédsku; v jejich blízkosti vyrostly elektrometalurgické podniky. *Dřevozpracující a papírenský průmysl* vznikl v ústí řek, po kterých se plaví dřevo z vnitrozemí. Ložiska kvalitní železné rudy se stala impulzem pro rozvoj hutnictví na následné strojírenské výroby ve Švédsku. V posledních letech zaznamenává *rozvoj hlavně petrochemie a strojírenství* – výroba lodí, elektroniky a elektrotechniky. Ekonomicky patří státy Severní Evropy k *nejúspěšnějším na světě*. Hrubý domácí produkt na jednoho obyvatele se pohybuje v průměru okolo 47 tis. USD za rok (v Pobaltských státech je o třetinu nižší). Dánsko, Norsko, Švédsko a Finsko patří podle magazínu Forbes mezi šestici států světa *nejvhodnějších pro podnikání* a město Stockholm ke třem městům nejvhodnějším pro život. Nejdůležitější *jádrem* Severní Evropy leží při vstupu do Baltského moře u průlivu Öresund a zahrnuje Kodaň a švédské Malmö. Přes průliv je postaven jeden z nejdělsích mostů Evropy, na obou pobřežích pak stovky větrných elektráren. Druhé jádro představuje Stockholmskou aglomeraci.

1.8.1 Švédsko

Švédsko je rozlohou *3. největší stát* Evropského makroregionu (450 tis. km²) a počtem obyvatel (10 mil.) největším státem Severní Evropy. Jeho periferní polohu na Skandinávském poloostrově zmírňuje tzv. „Druhý evropský banán“ zasahující z Dánska na jihozápad země (Malmö). Naopak nevýhodou je protáhlý tvar od severu k jihu v délce 1 600 km. Součástí Švédska jsou i velké ostrovy v Baltském moři Gotland a Öland.

Přírodní podmínky Švédska lze diferencovat do tří oblastí. Götaland na jihu zahrnuje kamenité vrchoviny Smålandu a zemědělsky obhospodařované roviny Skåne.

Severněji leží Svealand se zvlněnými hřebeny a rozsáhlými *jezerními plošinami*. Nachází se zde i největší jezero Evropského makroregionu – Vänern (5,6 tis. km²). Více než polovinu severu země zaujímá Norrland – hornatá krajina s rozlehlými lesy a velkými zásobami rud. Asi 15 % území Švédska leží za severním polárním kruhem. Klima je mírné kontinentální s dostatkem srážek a drsnou zimou. Řeky, mající celoročně dostatek vody a velký spád, se využívají k hydroenergetickým účelům. Lesnatost dosahuje 62 %, na jihu převládají buk a dub, na severu smrk, borovice a bříza. Ve Švédsku se nachází 28 národních parků na ploše 1,4 % rozlohy státu.

Historický vývoj. Samostatné Švédské království se začalo formovat na začátku 11. stol., ve 13. století bylo za vévodství prohlášeno Finsko a v roce 1397 se stalo součástí Kalmarské unie. Země získala znovu samostatnost v roce 1523, kdy nastupuje na trůn dynastie Vasovců. Od začátku 17. století se *Švédsko stává proořadou velmocí* a král Gustav II. Adolf ovlivňuje chod dějin celé Evropy. V té době kontrolují Švédové celé Baltské moře, získávají Livonsko (dnešní Lotyšsko), Přední Pomořany a vévodství Brémské. V Americe krátce kolonizují i oblast nynějšího státu Delaware (Nové Švédsko 1638–1655). V roce 1700 žilo na území ovládaném Švédskem (1,1 mil. km²) až 5 mil. obyvatel.

Tab. 1.14 Vývoj rozlohy a počtu obyvatel Švédska (1600–2016)

Rok	1600	1700	1750	1815	2016
Rozloha (tis. km ²)	885	1 095	810	450	450
Počet obyvatel (v mil.)	2	5	2,5	3	10

Zdroj: Anděl a Mareš 2001, United Nations 2016

Během 18. století Švédsko všechna území ztrácí a v letech 1814–1905 je v rámci personální unie připojeno Norsko. Švédsko zůstalo v průběhu světových válek neutrální, neangažovalo se ani ve „studené válce“ a zůstalo stranou vojenských aliancí. Roku 1995 vstoupilo do Evropské unie.

Obyvatelstvo je národnostně jednotné, protestantského vyznání. Při hranicích s Finskem žijí Finové. Dynamicky však roste podíl osob narozených v zahraničí a jejich potomků – ten v roce 2015 již překročil 20 %. Jedná se zejména o imigranty z islámských zemí (přes 0,5 mil. obyvatel), které láká zejména štedrý sociální systém. Populace se vyznačuje *velmi příznivými demografickými charakteristikami*, náležejícími k nejlepším na světě – střední délka života u mužů překračuje 81 let (3. místo na světě v roce 2015) a u žen 84 let, kojenecká úmrtnost je nižší než 5 ‰. Díky přírodním podmínkám je specifické nerovnoměrné rozmístění obyvatel, kdy většina žije zejména při pobřeží v jižní části země (třetina obyvatel pak žije ve třech největších městech).

Hospodářství dosahuje světových parametrů, zejména co se týče *kvality, inovací a designu*. Hrubý domácí produkt na jednoho obyvatele řadí zemi do první světové desítky. Velmi vyspělý je finanční sektor, který se podílí na tvorbě HDP 25 %. *Sociální systém* patří mezi nejvíce propracované, ale zároveň jsou velmi vysoké daně (box 1.24). Země náleží spolu s Dánskem a Japonskem mezi státy s **nejrovnoměrnějším rozdělením příjmů obyvatelstva**.

Průmyslová výroba má těsnou vazbu na přírodní predispozice. Proslulá je kvalitní železná ruda, významná zůstává těžba stříbra a polymetalických rud. Elektrárny jsou založeny na vodní energii (45 %), jaderných elektrárnách (45 %), roste podíl výroby z biomasy (9 %) a větrných elektráren (1 %). Světový zvuk má *švédská ocel* (Lulea) a na ni navazuje vysoce kvalitní strojírenská výroba zaměřená na výrobu osobních a nákladních aut: Volvo (Göteborg), Scania (Malmö); zbraní, elektrotechniky (Electrolux), elektroniky (Ericsson) a lesnického nářadí (pily Husqvarna). Tradici má výroba papíru, nábytku (IKEA se 150 tis. zaměstnanci v roce 2016), zápalek a výbušnin.

BOX 1.24 ŠVÉDSKO PŘÍKLADEM SOCIÁLNÍHO STÁTU

Institucionální sociální stát je charakterizován centrálně organizovaným systémem sociálních služeb, které mají zajišťovat standardní životní potřeby jedinců a skupin. Má vyrovnávat nerovnosti a předcházet sociálním událostem. Vymezení pojmu je dosti obtížné, což je způsobeno rozmanitostí podob sociálního státu. Jednou z nich je tzv. „švédský model“. Ten stojí na principech univerzalizmu a efektivity ekonomiky s vysokým a stabilním růstem jako základny sociálního státu. Přes skutečnost, že švédský model byl založen na přijetí tržní ekonomiky, existovaly zde regulace a v některých sektorech, např. v bydlení, v zemědělství či na úvěrovém trhu byla podstatná úroveň aktivit státu. V padesátých a šedesátých letech 20. století byl švédský model široce vnímán jako příkladný pro ostatní státy, avšak pomalejší růst od počátku sedmdesátých let a uvádající ekonomický výkon zpochybnil úspěšnost švédského modelu.

Zemědělství dosahuje i vzhledem k nepříznivým přírodním podmínkám a nízkému podílu orné půdy (7 %) pozoruhodné úrovně. Díky vysoké produktivitě stačí téměř krýt domácí spotřebu (pěstuje se obilí a brambory). Velkým bohatstvím jsou **lesy**, které zaujímají 70 % rozlohy země a jejichž plocha se za posledních deset let výrazně zvýšila a zařadila Švédsko mezi pět nejvíce zalesněných zemí na světě (neuvažujeme-li drobné ostrovní státy v subtropické oblasti). Proto nepřekvapuje, že je Švédsko největším evropským producentem dřeva a desátým na světě (2015).

Tab. 1.15 Produkce hlavních průmyslových výrobků ve Švédsku (1936–2015)

Výrobek	Jednotky	1936	1956	1970	1990	2015
elektrická energie	mld. kWh	8,0	27,0	70,0	145,0	160,0
ocel	mil. t	0,7	0,9	2,5	4,5	4,5
výroba lodí	mil. BRT	0,3	0,8	1,7	0,1	0,1
papír	mil. t	1,0	1,6	4,5	8,5	11,0
dřevo	mil. t	45,0	36,0	60,0	51,0	70,0

Zdroj: Anděl a Mareš 2001, Calendario atlante De Agostini 2016

Doprava je na velmi vysoké úrovni, Švédsko disponuje velmi kvalitní silniční sítí a patří k nejvíce automobilizovaným zemím světa. Již od historických dob hraje velmi důležitou roli námořní doprava s přístavy Stockholm, Malmö a Göteborg. Stockholmské letiště Arlanda patří k nejvýznamnějším v Evropě, jižní Švédsko využívá i kodaňské letiště Kastrup Airport, které je nyní snadno dostupné díky mostu přes Öresund, dlouhému 7,8 km a otevřenému v roce 2000. **Zahraniční obchodní vztahy** jsou tradičně velmi silné a charakterizuje je dlouhodobě vyšší export než import a *vysoká přidaná hodnota exportních komodit*. Ty představuje zejména dopravní strojírenství 40 % (auta, letadla), papír a výrobky dřevozpracujícího průmyslu 15 %, chemická výroba a léky 10 %, ocel a železo 6 %. Hlavními partnery jsou Německo 15 %, Británie, USA a Norsko po 10 % z celkové hodnoty obrátu.

1.8.2 Dánsko, Norsko a Finsko

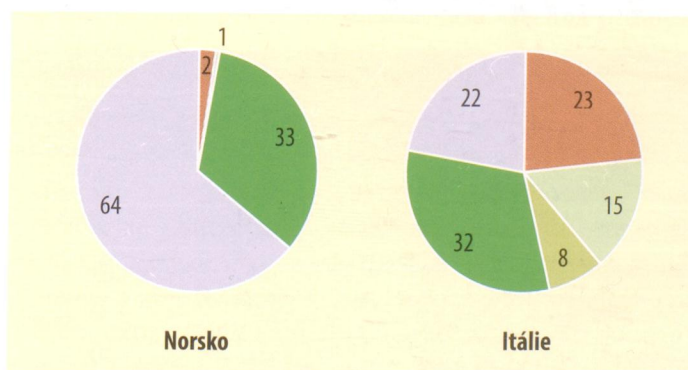
Dánsko leží v úrodných nížinách Jutského poloostrova a přilehlých ostrovů v *strategické poloze* sřezící přístup do Baltského moře (úžiny Skagerrak a Kattegat). Dánsku patří vzdálené Faerské ostrovy (1 tis. km² a 50 tis. obyvatel) a Grónsko v Severní Americe. Dánské království dosáhlo velmocenského postavení v 15. století v rámci Kalmar-ské unie, kdy *bylo největším státem Evropského makroregionu* (1,6 mil. km²). Průmysl se zaměřuje na materiálově nenáročná odvětví – výrobu nábytku, elektroniky, lodní motory, textilní a potravinářský průmysl (maso, máslo a mléko);

proslulost má dánské pivo (Carlsberg, Tuborg). Dánské *zemědělství* dosahuje světové úrovně a disponuje nejvyšším podílem orné půdy v Evropě (62 %). Pěstuje se obilí, zelenina a krmivo. Tradičně vysoký je exportní potenciál zemědělských produktů, z nichž dvě třetiny jdou na export směřující zejména do Německa a Británie. Exportuje se i produkce rybného průmyslu (treska, sled).

Norsko je zemí fjordů a tisíce ostrovů. Má nevýhodný kapkovitý tvar, protažený daleko na sever (1 900 km dlouhé a místy jen 20 km široké státní území). Značná část leží za polárním kruhem až k mysům Nordkapp a Nordkinn, který je *nejsevernějším bodem* evropské pevniny. K Norsku patří souostroví Svalbard (Špicberky, 63 tis. km²) ležící daleko na severu.

Pozůstatkem *činnosti ledovce*, který v pleistocénu pokrýval celé území, jsou fjordy, řetěz ostrovů při pobřeží (Lofoty a Vesterály), ledovce (Jostedal, Svartisen a Západní Špicberk) a ledovcová jezera (přes 16 tisíc), která pokrývají 5 % území. Lesnatost je poměrně nízká a dosahuje 33 % (smrk a bříza do 700 m n. m.), převládá tundra v horách a na severu, tvořená mechy, lišejníky, zakrslou břízou, porosty brusinek a vřesu. Bohatá je fauna, kterou reprezentují losi, sobi, srny, lišky, vlci, medvědi a různé druhy ryb.

V ekonomické i sociální oblasti náleží Norsku několik prvenství: *nejvyšší hodnota hrubého domácího produktu na obyvatele* (neuvažujeme-li ministáty) – 69 tis. USD v roce 2015 –, *nejvyšší hodnota bankovního indexu* (tzn. nejmenší riziko investic) a největší kapitálové rezervy na obyvatele, pravidelně i nejvyšší hodnotu *indexu lidského rozvoje i nejnižší rozdíl v příjmech obyvatelstva*. **Hospodářství** využívá darů moře. Ze šelfu Severního moře se těží *ropa a zemní plyn*. V těžbě obou surovin náleží Norsku evropské prvenství, u těžby zemního plynu zaujímá 6. místo na světě (2015). *Hydroelektrárny* dodávají veškerou elektrickou energii, v její výrobě na jednoho obyvatele zaujímá Norsko 1. místo na světě. Proto je v Norsku elektřina významně využívána k topení a produkci elektrolyticky připravených barevných kovů. Rozvíjí se progresivní odvětví jako elektronika či elektrochemie. První místo v Evropě zaujímá norský **rybolov**. Spojení se světem

Obr. 1.22 Využití území Norska a Itálie (2015)

zajišťuje **námořní flotila** patřící k největším na světě. Na exportu se podílejí nejvíce suroviny – ropa 35 %, zemní plyn 25 % z celkové hodnoty exportu.

Finsko bývá nazýváno „Zemí tisíců jezer“, neboť přes 60 tisíc jezer převážně ledovcového původu zaujímá 10 % státního území. Rozsáhlé lesy (lesnatost dosahuje 70 % rozlohy) poskytují surovinu pro dřevozpracující a papírenský průmysl. Finsko patří ve světě mezi největší *vývozců výrobků ze dřeva*. Na dobré úrovni jsou strojírenství (lodě, zejména ledoborce) a elektronika (mobilní telefony Nokia). Rozhodující exportní komodity představuje elektronika (25 %), strojírenské výrobky (20 %) a produkty dřevozpracujícího průmyslu.

Island bývá nazýván „Ostrovem ohně a ledu“. Má nejstarší parlament na světě – Althing (10. století). Rozsáhlé geotermální zdroje se intenzivně využívají k topení i k výrobě elektrické energie. Hlavním ekonomickým odvětvím je rybolov; ryby a rybí výrobky tvoří 70 % exportu. Informace o energetice jsou v kapitole 1.2.

1.8.3 Baltské státy

Za Pobaltské (či Baltské) státy označujeme tři země na východním pobřeží Baltského moře: Estonsko, Lotyšsko a Litva. Rozprostírají se na ploše 175 tis. km² a obývá je přes 6 mil. lidí. Vyznačují se řadou *shodných rysů*, od geografické polohy, přírodních podmínek, historie, populačních a sociálních rysů až po ekonomické zaměření a vývoj. Všechny tři země jsou členy Evropské unie, NATO a Eurozóny. V minulosti byly nárazníkovým územím pro střety mezi Švédskem, Polskem, Pruskem a Ruskem.

Přírodní podmínky. Převažuje rovinatá až mírně zvlněná krajina modelovaná pleistocénním *ledovcem*, po kterém zůstaly morény a jezera. Četné jsou močály, bažiny a rašeliníště. Pobřeží je velmi členité s mnoha ostrovy, které tvoří téměř desetinu území států. Velkým potenciálem jsou lesy a rozsáhlé plochy pastvin.

Historické souvislosti. S výjimkou Litevců žily baltské národy většinou *pod cizími vlivů*. Němečtí rytíři sem v rámci křížových výprav začali pronikat ve 14. století a po jejich porážce trval vliv Německa, Polska, dále Švédska a Ruska. První litevský stát vznikl již v 10. století. Koncem 14. století byla vytvořena unie s Polskem a nový státní útvar se rozprostíral daleko za Kyjev až téměř k Černému moři. Později byla Litva plně spojena s Polskem a zanikla koncem 18. století při dělení Polska. Po první světové válce zde vznikly tři samostatné státy, které byly počátkem druhé světové války obsazeny Sovětským svazem (1940). Pobaltské státy sloužily jako příklad sovětské industrializace, ale byly také příkladem imperiálního chování Rusů vůči malým národům. Země znovu získaly samostatnost až v roce 1990, respektive 1991. *Integrace s evropským systémem* byla završena v roce 2004 vstupem do Evropské unie.

Obyvatelstvo má celou řadu podobných rysů, liší se však jazykem. Zatímco estonštinu řadíme mezi ugrofinské jazyky, lotyština a litevština patří mezi jazyky baltské. Ač rozlohou malé státy, díky historickému vývoji nejsou národnostně jednotné. Zejména v Estonsku a Lotyšsku zůstalo vysoké zastoupení Rusů (27 %). V Litvě jich je 5 %, podobně jako Poláků. Nejvyšší zastoupení národního etnika je v Litvě (téměř 90 %), naopak nejmenší je v Lotyšsku (60 %), kde jsou ještě menšiny Ukrajinců a Bělorusů. Litva je silně katolická, v Lotyšsku a Estonsku je zastoupeno protestantství, početné ruské menšiny jsou pravoslavné. *Hustota zalidnění je velmi nízká* a dosahuje jen 35 obyvatel na km². Velké množství obyvatel je podobně jako u ostatních států Severní Evropy soustředěno do aglomerací hlavních měst (zhruba třetina obyvatel), naopak venkovské osídlení je velmi rozptýlené do malých sídel.

Ekonomika vykazuje obdobné rysy, co se týče skladby i vývojových trendů. Absolutní hrubý domácí produkt všech Pobaltských států dosahuje zhruba poloviny úrovně Česka. HDP podle parity kupní síly se úrovni Česka přibližuje. Pobaltské státy řadíme mezi ekonomicky nejspěšnější země makroregionu, které po vstupu do Evropské unie prošly rychlou hospodářskou expanzí a byly označovány jako „Baltický tygr“. Díky nízkým mzdám, kvalifikované pracovní síle a zahraničním investicím ekonomika v letech 2005–2008 rostla o více než 8 % ročně. Během posledních 15 let se kupní síla obyvatel zvýšila trojnásobně. I v současné době mají Pobaltské státy nejpříznivější se rozvíjející ekonomiku v Evropském makroregionu s růstem přes 3 % ročně (průměr 2010–2015). Všechny státy jsou členy Eurozóny. Estonsko přijalo euro v lednu 2011, Lotyšsko v lednu 2014 a Litva v lednu 2015. Pobaltské státy usilují o *těsnější vztahy s ostatními zeměmi Severního mezoregionu*, s nimiž je pojí kulturní tradice, ekonomické a politické zájmy.

1.9 ZÁPADNÍ EVROPA

Západoevropský mezoregion je tvořen sedmi státy (Británie, Irsko, země Beneluxu, Francie a Monako) rozprostírají-

Tab. 1.16 Základní údaje o hlavních státech Západní Evropy

Stát	Rozloha	Počet obyvatel	Hustota zalidnění	Populační růst	Střední délka života	Nezaměstnanost	Růst HDP	HDP na obyvatele
	tis. km ² 2016	mil. 2016	obyv./km ² 2016	% 2011–2015	roky M/Ž 2016	% 2016	% 2011–2015	tis. USD 2016
Británie	242	65	255	0,5	79/83	5,0	1,7	40
Irsko	70	4,5	65	1,2	79/83	7,5	1,4	55
Francie	550	66,5	115	0,5	79/86	10,0	1,0	41
Nizozemsko	42	17,0	405	0,4	80/83	6,5	0,3	48
Belgie	30	11,5	365	0,1	79/83	8,5	1,1	43

Zdroj: CIA 2016, United Nations 2016, World Bank 2016

cí se na ploše téměř 1 mil. km². Spolu se Střední Evropou *zaujímá počtem obyvatel 164 mil. první místo* mezi mezoregiony, podobně jako podle *hustoty zalidnění* – 175 obyvatel na km². V minulosti, kdy Západní Evropa byla chápána ve smyslu politickém, tvořily tyto státy jádro evropského Západu. Mezoregion náleží k nejvíce exponovaným oblastem světa, jak z hlediska kulturního, tak politického, sociálního a ekonomického. Formované centrum globální dimenze ovlivňovalo světové dění, stalo se ohniskem *pokroku* a procesu europeizace („poevropštění světa“). Prochází tudy **hlavní evropská rozvojová osa** „Modrý banán“; těžišť Evropy se krystalizovalo již od 15. století při kanálu La Manche, kam se soustřeďovaly hlavní obchodní trasy a vznikaly světové přístavy. Nacházejí se zde dvě *velmoci* současného světa – Francie a Británie, v minulosti bychom k nim mohli zařadit i Nizozemsko.

Mezoregion má **výborné přírodní předpoklady** pro ekonomický a sociální rozvoj – klimatické, půdní i hydrologické (v minulosti surovinové). Mezoregion je tvořen fyzickogeografickými regiony Atlantskou Francií a Britskými ostrovy (viz kapitola 1.2), kde převládají *nížiny a mírné oceánské* (deštivé) klima. Hustá říční *síť vodnatých toků*, propojená kanály, je využívána pro dopravu, na břehy řek jsou lokalizována velká města a průmyslové podniky. Původní listnaté lesy byly postupně přeměněny v *kulturní krajinu*. Surovinové zdroje, zejména uhlí a železná ruda, se profilely jako rozhodující lokalizační faktory pro formování *průmyslových areálů* v době průmyslové revoluce (střední Anglie, severní Francie, Valonsko, Lotrinsko). Suroviny jsou již převážně vyčerpány a v současné době má nadregionální význam těžba *ropy a zemního plynu* ze šelfu Severního moře, soli na východě Francie a polymetalických rud v Irsku.

Historické souvislosti. Dějiny států mezoregionu se vyznačují silnou vzájemnou *koexistencí*. Ta se dotýkala vzájemné spolupráce, ale i rozporů, řešených válečnými konflikty (např. stoletá válka, anglicko-nizozemské války či francouzsko-nizozemská válka v 17. století). Historici a politici uvádějí, že právě *francouzsko-britská (anglická) konkurence* byla hnací silou ekonomického, sociálního i politického vývoje

obou zemí při budování *koloniálních říší*. Země mezoregionu v době největšího rozmachu v roce 1930 ovládaly území na ploše téměř 55 mil. km² (40 % rozlohy obyvatelné souše), kde žilo 725 mil. lidí (30 % obyvatel světa). Z této části Evropy se šířily *inovace* do celého světa – od *průmyslové revoluce* a navazující procesy *urbanizace*, přes revoluci demografickou či demokratickou (Velká francouzská revoluce). Historicky se jedná o velmi exponované území, na kterém probíhaly *rozhodující válečné konflikty*. V této oblasti byl zahájen také proces *integrace*, završený pozdějším vznikem *Evropské unie*. S výjimkou Monaka jsou všechny státy členy NATO i Evropské unie. Jako v jediném evropském mezoregionu převládají monarchie nad republikami (v poměru 5 : 2).

Obyvatelstvo se vyznačuje *kvalitními sociálními, ekonomickými, kulturními i demografickými* charakteristikami. Ze všech mezoregionů je zde *nejvyšší hustota zalidnění* dosahující 165 obyvatel na km². Koncentrace obyvatel je soustředěna podél rozvojových os, zejména „Evropského banánu“. Velmi vysoká je míra *urbanizace*, přesahující 80 %. O významu mezoregionu hovoří i existence tzv. „globálních měst“ – Londýn (1.), Paříž (3.) a Amsterdam (9. pořadí podle Global Power City Index 2015 – box I.1). Spolu se Severoevropským a Jihoevropským patří Západní Evropa k populačně nejvíce rostoucím mezoregionům. V průměru se ročně v letech 2011–2015 počet obyvatel zvyšuje o půl procenta. Populace se vyznačuje výbornými demografickými charakteristikami – *vysokou střední délkou života* (79 let u mužů a 84 let u žen) a extrémně nízkou kojeneckou úmrtností. Vcelku vstřícná dosavadní *imigrační politika* spolu s výhodami sociálního státu vedla k vysokému zastoupení obyvatel narozených v zahraničí, popř. jejich potomků – často se hovoří o tzv. **kosmopolitní společnosti**. Západní Evropou prochází dotyková linie dvou jazykových (románské a germánské jazyky) a náboženských skupin (katolictví a protestantství).

Ekonomicky nejvyspělejší oblast světa charakterizuje vysoký objem hrubého domácího produktu 7 500 mil. USD (2015), tj. 12 % produkce všech států světa, 40 % produkce USA. Po Severoevropském mezoregionu je zde nejvyšší HDP na obyvatele 43 tis. USD v roce 2015. Současný roční růst HDP dosahuje 1,3 % (v letech 2011–2015) a odpovídá evropskému průměru. Vyspělá jsou všechna průmyslová odvětví od strojírenství, elektroniky, elektrotechniky či chemie; výrobky jsou proslulé svou *kvalitou a konkurenceschopností*. V zemědělství převládá intenzivní živočišná produkce. Moderní a hustá je dopravní síť (dálnice, rychlostní železniční tratě). Nachází se zde největší evropské přístavy (Rotterdam, Antverpy) a *letišť*; londýnské letiště Heathrow je 3., Charlese de Gaulla v Paříži 8. největší na světě. Silný je *finanční sektor*. Británie, Francie a Nizozemsko náleží k největším exportérům kapitálu na světě a francouzské banky Société Général, BNP Paribas a Crédit Lyonnais a nizozemská ING Group patří k největším bankám světa.

1.9.1 Británie

Oficiální název Spojené království Velké Británie a Severního Irsku napovídá, že se stát rozkládá na dvou největších ostrovech Britského souostroví. Patří k *nejstarším státním útvaram* v Evropě. Samostatná anglicko-saská království se začala formovat již v 7. století, od 12. století nepoznala ostrovní země cizí okupaci. Vděčí za to mj. i velmi *strategické geografické poloze*. Británie začala vytvářet světové *impérium* od 18. století, které svého vrcholu dosáhlo za vlády císařovny Viktorie; rozlohou bylo čtyřikrát větší než celá Evropa a žilo v něm přes půl miliardy lidí. To je jedním z důvodů, proč je dnes *angličtina nejrozšířenějším jazykem na světě*. Ostrovní stát odděluje od kontinentu průliv La Manche; „*splendid isolation*“ (skvělá izolace) oddělovala zemi od problémů na evropském kontinentě. Země se rozprostírá na ostrově Velká Británie (94 % rozlohy státu), na severní části ostrova Irsko a přilehlých ostrovech (Hebridy, Orkneje, Shetlandy) včetně tzv. *korunních dependencí* – ostrova Man a Normandských ostrovů. Pod *britskou správou* patří: Gibraltar, Britské Indooceánské teritorium, Bermudy, tzv. Britská západní Indie v Karibské oblasti, území tzv. Jižního Atlantiku (ostrovy Falklandy, Sv. Helena aj.) a ostrůvek Pitcairn v Oceánii.

Přírodní poměry jsou příznivější na nížinatém jihu země, nazývaném „Zahrada Anglie“, zatímco v ostatních částech převládají *pastviny* pro ovce a skot. Nejvyšší britská hora Ben Nevis (1 343 m n. m.) se nachází v pohoří Grampiany v severním Skotsku. Mírné oceánské podnebí se vyznačuje chladnějším létem a teplejším deštivou zimou. Převládá *oblačné počasí s častými mlhami*. Severozápadní Skotsko patří k nejdeštivějším místům v Evropě. Díky srážkám jsou řeky velmi vodnaté a často využívané dopravně, podobně jako větší jezera (Loch Ness, Loch Lomond ve Skotsku a Lough Neagh v Severním Irsku). Díky rozsáhlému kácení v minu-

BOX 1.25 STOLETÍ BRITSKÉHO IMPÉRIA

Období 1815–1914 bývá historiky označováno jako „Století impéria“. V letech 1850–1895 se jeho území zvětšovalo o 250 tis. km² ročně a na konci období se již rozkládá na rozloze 26 mil. km² a čítá 400 mil. obyvatel. Británie přijímá roli globálního policisty, stav později známý jako Pax Britannica. V zahraniční politice britská vláda uskutečňovala politiku „splendid isolation“, spočívající v neúčasti na konfliktech ostatních evropských velmocí a umožňující Británii soustředit se na koloniální problematiku. Viktoriánské období (vláda královny Viktorie I. 1837–1901) bylo dobou největšího rozmachu. 1876 došlo k reorganizaci Britské Indie a královna Viktorie získala titul indické císařovny – impérium dosáhlo vrcholu. Britské impérium bylo v roce 1936 domovem pro 480 milionů lidí (čtvrtina světové populace té doby) a s rozsahem 34,5 mil. km² (rovněž zhruba čtvrtina světové souše) se stalo největší říší v historii lidstva.

losti pokrývají lesy jenom 10 % státní rozlohy, nicméně zalesňování je charakteristickým rysem současnosti. Británie je energeticky soběstačná díky těžbě *ropy a zemního plynu* ze šelfu v Severním moři, která umožnila útlum těžby uhlí. Zatímco v minulosti dominovala pevná paliva, dnes leží těžišťe na palivech kapalných. Jako slibná se ukazují ložiska zemního plynu i v Irském moři.

Historický vývoj. Samostatná anglosaská království vznikala v průběhu 7. století. V 8.–9. století byl jih ostrova pod vlivem vikingů a v letech 1016–1042 pod vlivem Dánů. V průběhu 12.–13. století bylo připojeno Irsko a Wales. Dědičné spory s Francií vedly ve 14.–15. století k tzv. stoleté válce s Francií. V té době vznikají první manufaktury a nastává obchodní expanze podporovaná silným ekonomickým potenciálem a rozvojem loďstva. *Anglická buržoazní revoluce*, kdy se Anglie krátce v letech 1653–1660 stala republikou, představovala politický zlom, neboť začala nastolovat kapitalistické vztahy a opírat se o nové společenské vrstvy – mladou buržoazii a kruhy obchodnické i podnikatelské. V roce 1707 dochází ke sloučení Anglie, Skotska a Walesu do království *Velké Británie*.

Počátky budování *Britského impéria (British Empire* – termín užívaný od roku 1875) byly pozvolné (box 1.25). Bývají spojovány se založením Anglické východoindické společnosti (*East India Company*) v roce 1600, která své aktivity soustředila hlavně na Indii (s centrem v městě Surat, od druhé poloviny 18. století v Bombaji), kde se střetávala se zájmy Portugalska a Nizozemska. Pro budoucnost Britského impéria měla zásadní význam *sedmiletá válka*. Pařížskou smlouvou (1763) Británie získala od Francie rozsáhlá území v Severní Americe (Francouzská Kanada) a uvolnila si ruce na podmanění imperiálního „klenotu“ v podobě *Britské Indie*. Od druhé poloviny 18. století již Británii řadíme mezi *světové velmoci*. Nejprve se zdálo, že bude monopolním vládcem Severní Ameriky. Americká revoluce (1775–1783) však poněkud změnila situaci a Británie byla nucena přesunout

svou pozornost od Ameriky do Asie, Pacifiku a později na Afriku. Ponapoleonské období představuje téměř bezproblémovou dominanci a vede k rozšíření imperiálního postavení Británie po celém světě.

Politická hegemonie je podporovaná sílícím ekonomickým potenciálem. Od druhé poloviny 18. století probíhá v Británii *průmyslová revoluce* (box 1.4) a vznikají zde první moderní průmyslové podniky. Do sedmdesátých let 19. století byla Británie vedoucím státem naší planety, „*světovou továrnou*“, „*královnou moří*“. Na světových trzích dominovala ve všech významných odvětvích, její loďstvo reprezentovalo přes polovinu světové tonáže.

Tab. 1.17 Vývoj Britského impéria v letech 1700–1936

Rok	1700	1800	1900	1936
Rozloha (tis. km ²)	0,8	8,3	30,7	34,5
Počet obyvatel (v mil.)	7	50	290	480

Zdroj: Anděl a Mareš 2001

V procesu dekolonizace Británie nechtěla, aby se nově vznikající státy zcela vymanily z jejího vlivu. Koloniální kanceláře se snažily v zemích zavést základy pro demokracii a dobrou vládu. Pokud něco mohlo nahradit vztahy rozpadající se imperiální říše, pak to byl **Commonwealth** čili Společenství (box 1.26). Byl to prostředek, který Britům pomohl podřídit se novému světu a přizpůsobit se novým podmínkám. Chtěli také uchovat šterlinkovou oblast, díky níž by nové státy byly připoutány ekonomicky. Po vstupu Británie do Evropské unie (1973) se vazby uvnitř Commonwealthu velice rozvolnily. Zrušena byla soustava celních imperiálních preferencí a rozpadl se i jednotný systém obrany.

Obyvatelstvo je rozmístěno extrémně nerovnoměrně – od hustoty zalidnění okolo 1 000 obyvatel na km² v centrální

Anglii po 10 obyvatel na km² na severu Skotska. Británie patří k nejvíce urbanizovaným zemím světa (92 % obyvatel žije ve městech). Jedná se o *mnohonárodnostní stát s převahou anglického vyznání*. Nejvíce jsou zastoupeni Angličané (80 %), následují Skotové (10 %) a Irové (5 %). Pestrost zvyšuje pět milionů imigrantů z bývalých kolonií (Londýn a jeho zázemí), především z Indie, Pákistánu a Nigérie. Za posledních 5 let přibýlo do Británie asi 1 milion imigrantů. V minulosti však byla situace zcela opačná. Odhaduje se, že z Británie v letech 1815–1930 emigrovalo asi 12 mil. lidí, zejména do Angloameriky a Austrálie. V současné době pět milionů Britů žije v zahraničí, zejména v Austrálii, Španělsku, Kanadě a USA. **Angličtina** je světovým jazykem, který je úředním jazykem v 67 státech světa. Je mateřským jazykem pro 400 mil. lidí a jako druhý jazyk jej ovládá další 1 mld. lidí.

Tab. 1.18 Největší urbanizované areály v Británii (2011)

Pořadí	Urbanizovaný areál	Počet obyvatel (v mil.)	Centrum
1.	Greater London Urban Area	9,8	Londýn
2.	Greater Manchester Urban Area	2,6	Manchester
3.	West Midlands Urban Area	2,5	Birmingham
4.	West Yorkshire Urban Area	1,8	Leeds
5.	Greater Glasgow	2,0	Glasgow
6.	Liverpool Urban Area	0,9	Liverpool

Zdroj: ONS 2013

Ekonomika. Británie je dnes *pátou ekonomickou velmoci* a v Evropském makroregionu zaujímá 2. místo za Německem. Kolébka průmyslové revoluce byla až do konce 19. stol. ekonomicky nejsilnějším státem světa (pak byla předstihována USA, Německem a dalšími). Oživením ekonomiky se stala těžba „domácí“ ropy a rozvoj *finančnictví*, které se podílí 25 % na tvorbě HDP. Jednou z největších a nejstarších bank na světě je britská HSBC (Hongkong and Shanghai Banking Corporation) založena v roce 1865. Londýn patří

Tab. 1.19 Produkce hlavních průmyslových výrobků v Británii (1936–2015)

Výrobky	Jednotky	1936	1956	1970	1990	2015
černé uhlí	mil. t	230,0	225,0	125,0	80,0	16,0
ropa	mil. t	0,0	0,0	1,0	95,0	40,0
elektrická energie	mld. kWh	25,0	88,0	245,0	320,0	335,0
ocel	mil. t	13,0	20,0	25,0	16,0	12,0
výroba lodí	mil. BRT	0,9	4,2	1,2	0,1	0,0
cement	mil. t	8,0	13,0	17,0	15,0	8,0

Zdroj: Anděl a Mareš 2001, Calendario atlante De Agostini 2016

spolu s New Yorkem a Tokiem mezi nejvýznamnější finanční centra světa. Dynamický rozvoj zaznamenává jih Anglie („cesta na Jih“) a přístavy na východním pobřeží, kde se zpracovává ropa. Nejvýznamnější *technopole* leží v zázemí Glasgow a v Cambridge. Britské koncerny patří k největším na světě; ropné giganty British Petroleum a Royal Dutch Shell (s nizozemským kapitálem a vedením) patří do první světové osmičky největších korporací světa (obr. 1.23).

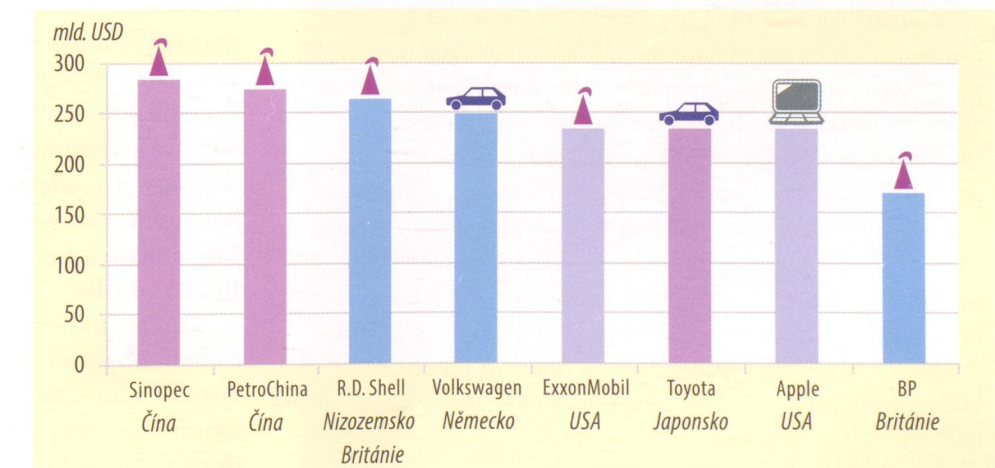
Průmysl nehraje v ekonomice tak významnou roli jako v minulosti. Prosazují se nové moderní obory služeb a v průmyslu HI-TECH (elektronika a elektrotechnika, petrochemie, polygrafie) a technologie. Výroba elektrické energie se rozvíjí na bázi plynu 30 %, uhlí 20 %, jaderné elektrárny se na výrobě podílí asi 20 %. Nejdůležitějším odvětvím je strojírenství (dopravní prostředky – výroba osobních automobilů se pohybuje okolo 1,5 mil. ročně a elektronika), ale i potravinářský průmysl, zpracovávající dovážené produkty (Unilever). Specifikem je polygrafický průmysl; v produkci knih zaujímá Británie světové prvenství, rozsáhlá knihkupectví na stovkách čtverečních metrů jsou velmi navštěvovaná.

Zemědělství nestačí krýt domácí spotřebu (zaměstnává pouze 2 % ekonomicky aktivních) a Británie je tradičně jedním z největších dovozců potravin. Převládá živočišná

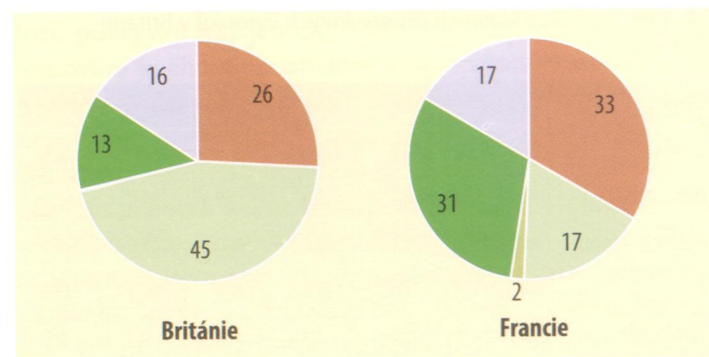
BOX 1.26 COMMONWEALTH

Commonwealth (celým označením Commonwealth of Nations, česky Společenství národů, v letech 1931–1947 pak Britské společenství národů) je volné sdružení nezávislých suverénních států, nesoucích odpovědnost za svou vlastní politiku, navzájem konzultujících a spolupracujících. Poprvé se oficiálně termín Britské společenství národů vyskytl v ústavě Irského svobodného státu, která byla podepsána v roce 1922. Ústava byla ratifikována v roce 1931 parlamentem v zákonu, který vstoupil do historie jako **Westminsterský statut**. Bezprostředně poté jej přijaly také parlamenty Kanady, Irska, Nového Foundlandu a Jižní Afriky. Austrálie a Nový Zéland k němu přistoupily až ve čtyřicátých letech minulého století. Přijetím tohoto zákona se stala dominia napros-

to nezávislými státy. V současné době Commonwealth tvoří 54 samostatných zemí, dále závislá území a teritoria pod správou Británie, Austrálie a Nového Zélandu; dohromady zde žijí téměř dvě miliardy lidí (30 % světové populace). Společenství trvale opustily pouze dvě země – Irsko 1949 a Zimbabwe 2003; 3 státy své členství přerušily – Jihoafrická republika (1961–1994), Pákistán (1972–1989) a Fidži (1987–1997) a 4 členové byly vyloučeni (Pákistán, Nigérie 1995–1999, Fidži a Zimbabwe). Z bývalých britských kolonií se členem Společenství nestala např. Barma/Myanmar, ale dvě relativně nové členské země naopak britskými koloniemi nikdy nebyly – Mosambik (bývalá portugalská kolonie) a Rwanda (bývalá belgická kolonie).

Obr. 1.23 Největší koncerny světa (2015)

Obr. 1.24 Využití území Británie a Francie (2015)

výroba, zejména chov skotu, ovcí (nejvíce v Evropě) a závodních koní. Louky a pastviny představují 45 % rozlohy státu (obr. 1.24). Na severu země se daří i žito (slouží pro výrobu whisky) a oves (vyrábí se z něj ovesná kaše, vločky a krmiva).

BOX 1.27 LONDÝN

Město leží v nížině při dolním toku řeky Temže asi 65 km od ústí do Severního moře. Původně keltská osada, připomínaná v prvním století před naším letopočtem, byla v roce 55 před naším letopočtem obsazena Římany a pod jménem Londinium se stala střediskem římské provincie Britannia. Po odchodu Římanů povýšil Londýn na hlavní město až Vilém I. Dobyvatel. Hospodářský rozmach nastává v polovině 16. století, kdy zde vzniká burza (v roce 1566) a obchodní společnosti – Východoindická, Baltská a Levantská. Přístav se stává důležitým prostředníkem obchodu mezi Evropou a zámořím. V polovině 17. století je Londýn jedním z největších měst světa, nejdůležitějším finančním střediskem a obývá jej přes půl milionu lidí. Časem Londýn dožrál do největšího města planety, metropole největší světové říše. Současný tzv. Velký Londýn se rozkládá na ploše 1,6 tis. km², v 32 městských čtvrtích žije v aglomeraci přes 12 mil. obyvatel. Londýn nezapře, že je metropolí bývalé světové říše. Žije zde 10 % Indů či Pákistánců, 10 % černochů z Afriky a Karibiku, ale i velké množství pracovníků z evropských států (Poláci, Rusové, Španělé aj.). Zvyšuje se i zastoupení Číňanů (2 %) a nově i Albánců. Hrubý domácí produkt Velkého Londýna dosahuje téměř čtvrtiny hodnoty produktu celé Británie. Významně je zastoupen finanční sektor, obchod, školství, věda a výzkum. Průmysl reprezentuje strojírenství (výroba lodí, letadel, aut), elektronika, polygrafický a oděvní průmysl, výroba luxusního zboží. V městské dopravě dominuje metro, které je nejdelší v Evropě a denně přepraví přes 2,5 mil. osob. Je nejstarší na světě – slouží již od roku 1863, kdy k tomu byly používány parní lokomotivy. Londýnským vynálezem je rovněž taxi, fungující již od 17. století. Spojení se světem zajišťuje letecká doprava. Londýn je největším leteckým uzlem světa a Heathrow největším evropským letištěm, dalšími jsou Gatwick a Stansted.

BOX 1.28 SKOTSKO

Skotsko je jednou ze čtyř zemí konstituční monarchie Spojeného království Velké Británie a Severního Irsku. Má stejnou rozlohu jako naše republika 79 tis. km², ale žije zde jen poloviční počet obyvatel (5 mil.). Mimo ostrov Velká Británie se Skotsko rozkládá na více než 790 ostrovech, z nichž největší jsou Orkneje, Shetlandy a Hebridy. Skotové tvoří 90 % obyvatel a úřední jazyky jsou angličtina, skotština a skotská gaelština. Skotské království bylo nezávislé až do roku 1707, kdy vytvořilo unii s Anglickým královstvím, čímž vzniklo Království Velké Británie. Skotsko má svůj nezávislý politický systém a vlastní soukromé i veřejné právo. Silná zůstává skotská národní identita, a i přesto, že většina Skotů dnes již skotsky nemluví a část Skotů v čele se Skotskou národní stranou dlouhodobě usiluje o státní nezávislost na Spojeném království. Hrubý domácí produkt na obyvatele 46 tis. USD je téměř o čtvrtinu vyšší než v celé Británii. Pro Skotsko je důležitý přírodní potenciál – ropa a příroda (cestovní ruch). Edinburgh a Glasgow jsou jedny z nejvýznamnějších finančních center. Exportní položky Skotska představují především elektronika, alkoholické nápoje (whisky) a finanční služby.

V **efektivním dopravním systému** největší rozmach znamená letecká doprava a Londýn je největším světovým leteckým uzlem (letiště *Heathrow* a další). Naopak na ústupu je námořní doprava; v minulosti byla britská flotila největší na světě a Londýn byl kdysi největším přístavem světa, dnes není ani v prvních padesátce. **Silné obchodní vazby** má Británie tradičně s celým světem (hlavně v rámci Commonwealthu). Převládá export výrobků strojírenství (45 % – zbraně, auta, stroje), chemie (20 % – ropné výrobky, léčiva), drahé kovy (10 % – zlato, platina) a polygrafie. Největšími obchodními partnery jsou USA a Německo. Británii náleží dlouhodobě 2.–3. místo ve **vývozu kapitálu**.

Hlavním jádrem státu je tzv. **Velký Londýn** (box 1.27). Funkci hlavního města plní pro Anglii, Británii a Commonwealth. Ve Velkém Londýně žije 12 mil. obyvatel, hrubý domácí produkt dosahuje čtvrtiny hodnoty vyprodukované v Británii. Silné imigrační vlny z bývalých zemí impéria výrazně proměnily národnostní strukturu metropole. Původním starým městem je City, centrum velkoměsta s mrakodrapy a moderními stavbami. Sídlí zde na 500 bank, jmenujme alespoň tu největší HSBC či Evropskou banku pro obnovu a rozvoj, dále světoznámé mediální organizace Reuters a BBC.

Druhou jádrovou oblastí je **Midlands** („Black Country“) s 5 mil. obyvatel, která patří k nejstarším průmyslovým oblastem světa. Dominuje strojírenství (Birmingham – auta, motory, letadla) a textilní průmysl (Leicester). Dalším jádrem je tzv. L-M-L, oblast **Liverpool-Manchester-Leeds** je

největší koncentrací britského průmyslu s 10 mil. obyvatel. Vyniká strojírenství (Liverpool, Manchester, Leeds), hutnictví zaměřené na výrobu speciálních slitin (Sheffield, Leeds); tradici má textilní průmysl (Manchester, Leeds). Nejdůležitějším jádrem ve Skotsku (box 1.28) je Clydeside (2 mil. obyvatel) s centrem v Glasgow se strojírenstvím (lodě), hutnictvím a elektronikou (technopolis – IBM). Stará průmyslová centra prodělávají restrukturalizaci odvětví, řada tradičních se přestěhovala do rozvojových zemí.

1.9.2 Irsko

Irsko zaujímá 80 % stejnojmenného ostrova, jehož severní část patří k Británii. **Geografická poloha** byla a částečně zůstává *nevýhodná*. Mocný soused – Británie ovládala ostrov plných 700 let. Donedávna byl ostrov označován jako „ekonomická periferie“. Bývá označován jako „*Smaragdový ostrov*“ pro převažující zelené louky a pastviny. Četná jsou rašeliniště, močály a jezera. Podnebí je oceánské mírné a velmi deštivé.

Mnoho obyvatel v minulosti *emigrovalo*, zejména do USA a Austrálie. Na této skutečnosti se podepsaly četné hladomory v druhé polovině 19. století, kdy počet obyvatel přesahující 8 mil. klesl na 4,5 mil. v roce 1911. Ani dnes Irsko nedosahuje počtu obyvatel z první poloviny 19. století. Uvádí se, že v zahraničí žije jeden a půl krát více Irů než na ostrově. Irská populace se vyznačuje řadou specifik – *nejvyšší natalitou* (16 ‰) a *přírůstky obyvatel* – 1,4 % v rámci Evropského makroregionu. Jsou zde zakázány potraty, s výjimkou zdravotních důvodů, podobně jako v Polsku. *Nízká je hustota zalidnění* – 65 obyvatel na km², přičemž do aglomerace Dublinu je soustředěna třetina obyvatel a na venkově žije přes 35 % populace.

Po vstupu do EU (1973) se Irsko díky dotacím a rozsáhlým investicím do vzdělávání brzy zařadilo mezi **nejbohatší státy světa** – neuvažují-li se ministáty, zaujímá 6. místo na světě (HDP na jednoho obyvatele dosahuje 55 tis. USD v roce 2015). Rozvíjí se moderní průmyslové obory (elektronika, PC, přenosná média – počítačové hry). Tradici má potravinářský průmysl – mléko, maso, pivo (Guinness) a irská whisky. Irsko má nejvyšší podíl pastvin v Evropě (70 % z celkové rozlohy), na nichž se chová skot a ovce. Zůstávají silné ekonomické vazby s Británií a hodně investic přichází od Irů ze Severní Ameriky.

1.9.3 Benelux

V roce 1948 se Nizozemsko, Belgie a Lucembursko spojily do celní a hospodářské unie pod názvem Benelux. Byl tak zahájen *integrační proces*, který později přerostl v Evropskou unii. Země Beneluxu mají **velmi výhodnou polohu**, na roz-

BOX 1.29 NIZOZEMSKÉ POLDRY

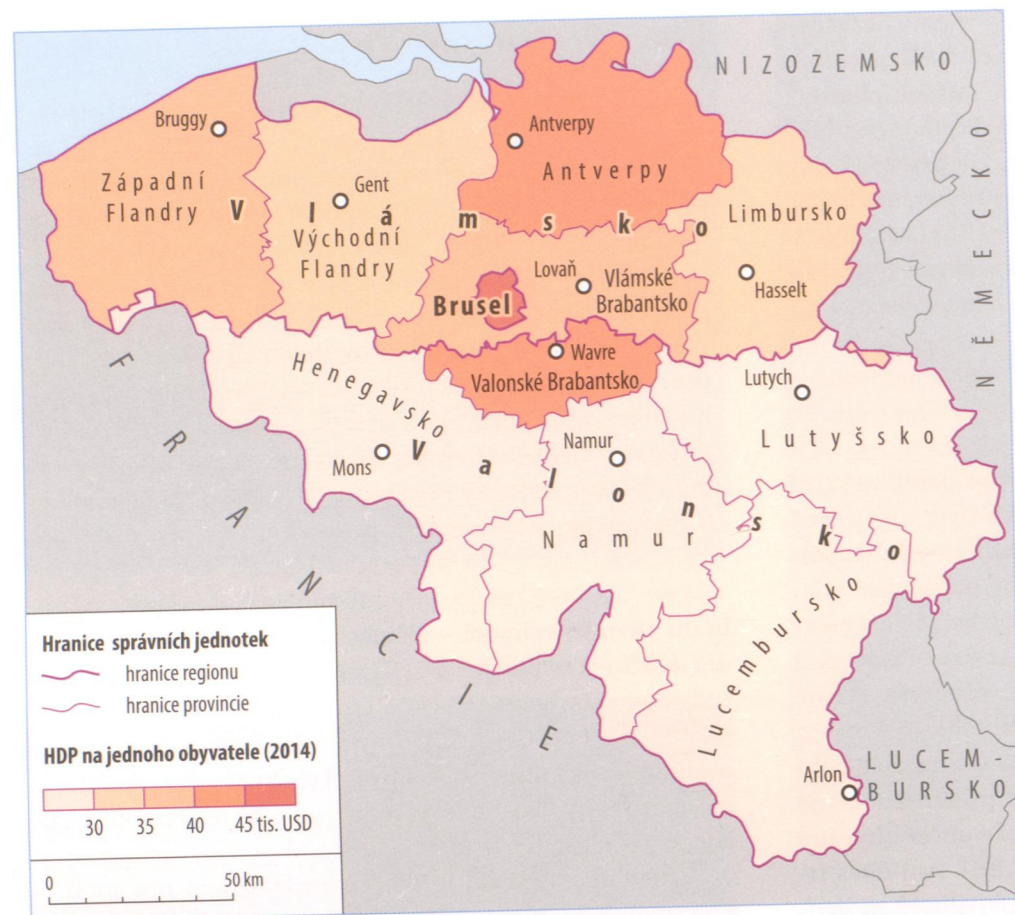
První poldry menšího rozsahu začaly vznikat už ve středověku jako obrana proti opakujícím se záplavám. Již ve 13. století se objevily snahy oddělit mělčiny od moře hrází ve tvaru prstence. Odtud se pak voda odčerpávala do kanálů a z nich do moře. V 16. století přineslo zlom využití větrných mlýnů, jejichž pomocí se zrychlilo odčerpávání vody a bylo možné získávání půdy ve velkém. V 19. století začaly být již využívány k odčerpávání vody parní stroje; během 20. století Nizozemci získali na úkor moře mnoho set kilometrů čtverečních půdy, nejvíce přehrazením zálivu Zuiderzee a jeho postupným vysušením. Pro zachování křehké rovnováhy mezi vodou a zemí tu neustále pracuje 20 tis. čerpadel; kdyby se na 24 hodin zastavila, osmina Nizozemska by se znovu ocitla pod vodou.

hraní vlivu tří velmocí – Německa, Francie a Británie a při *ústí důležitých evropských řek* (Rýna, Šeldy a Maasy). Prochází tudy *hlavní evropská rozvojová osa* – „Modrý banán“. O polohové exponovanosti hovoří skutečnost, že zde sídlí řada mezinárodních organizací a Brusel je označován jako hlavní město Evropy. Na rozloze stejné jako naše republika zde žije téměř 30 mil. obyvatel.

Přírodní potenciál je důležitým faktorem pro sociální a ekonomický rozvoj. Převládají zemědělsky intenzivně využívané nížiny. *Nízká nadmořská výška* dala vzniknout nejen názvu jednoho ze států, ale existuje i historický název „Nizozemí“, zahrnující všechny tři státy. Nizozemsko je známé svým trvalým „bojem s mořem“ o novou pevninu (vysoušení polderů) – úspěšně bylo „vybojováno“ zhruba 40 % dnešního území (box 1.29). Nizozemci říkají, že „Bůh stvořil zemi, ale Nizozemsko si vytvořili Nizozemci sami“. *Dopravně jsou využívány řeky*, propojené sítí kanálů. Důležitá je těžba zemního plynu na severu Nizozemska a v sektoru Severního moře, zatímco kdysi významná produkce černého uhlí na jihu Belgie již skončila.

V případě Beneluxu se jedná o státy, které již v minulosti prokázaly svého *obchodního ducha*. Již v době velkých zámořských objevů Nizozemci bohatli dovozem surovin ze zámoří, které zpracovávali a draze prodávali dál. Později začali budovat i **vlastní koloniální říši**, jejíž součástí byla i současná Indonésie. Belgie koncem 19. století obsadila území v povodí řeky Konga, nynější Demokratické Kongo. V roce 1930 na 7 % souše světa žilo v koloniích Nizozemska a Belgie téměř 100 mil. osob.

Obyvatelstvo. Extrémně *vysoká je hustota zalidnění* dosahující 380 obyvatel na km². Je domovem pro Nizozemce, kteří kromě vlastní země obývají i severní polovinu Belgie, kde se jim říká Vlámové. V jižní části Belgie žijí Valoni, hovořící francouzsky (box 1.30). Dalšími úředními jazyky je němčina (Lucembursko a Belgie) a lucemburština. Poměrně pestrá je i *náboženská struktura* – v Belgii a Lucembursku

Obr. 1.25 HDP na jednoho obyvatele v provinciích Belgie (2014)

převládají katolíci (60, resp. 70 %), v Nizozemsku je polovina obyvatel bez vyznání. Protestantství v minulosti představovalo silný sjednocující prvek v boji proti katolickým španělským Habsburkům, navíc silně ovlivňovalo i vznikající tržní hospodářství – kapitalismus. Vzrůstá podíl obyvatel vyznávajících islám – již překračuje 5 %. Vysoká je míra urbanizace, téměř veškeré obyvatelstvo žije ve městech (95 %).

BOX 1.30 DVA NÁRODY V BELGII

Belgie je poslední etnickou federací Evropského makroregionu (po rozpadu Jugoslávie a Československa). Existence dvou národů v rámci jednoho státu má historické souvislosti. V případě Belgie se jednalo o skutečnost, že z území Belgie se stal nárazníkový stát mezi Nizozemskem a Francií, který byl součástí Habsburské monarchie. Současnou Belgii tvoří tři regiony – Vlámský, Valonský a Brusel (hlavní město) – obr. 1.25. Vlámové (7 mil. obyvatel) obývají převážně Vlámsko a Brusel a podílí se na obyvatelstvu státu 60 %. Vedle Belgie žijí Vlámové v USA (400 tis.) a Francii (200 tis.). Jazyk Vlámů, vlámsština, je dialektem nizozemštiny. Valoni (5 mil.) jsou druhou nejpočetnější skupinou a hovoří francouzsky. V Belgii žije přes tři miliony Valonů, v zahraničí nejvíce v Argentíně (450 tis.), USA (400 tis.) a Brazílii (120 tis.).

Liberální zákony umožňují přistěhovalectví z rozvojových zemí (často z bývalých kolonií). V zemích Beneluxu žije téměř 15 % cizinců z neevropských oblastí, nejvíce z Turecka, Maroka, v Belgii navíc z Konžské demokratické republiky, v Nizozemsku z Indonésie a Surinamu. Nizozemci ovládají většinou několik jazyků, vedle nizozemštiny 90 % dospělých i angličtinu, 70 % němčinu a 25 % francouzštinu. Z hlediska úrovně příjmů se jedná o relativně homogenní společnost.

Země Beneluxu náleží k **ekonomicky** nejúspěšnějším státům světa. Absolutní HDP je na stejné výši, jako má celé Rusko a na jednoho obyvatele dosahuje téměř 50 tis. USD (2015), tj. na úrovni 6. nejúspěšnější ekonomiky na světě (pomineme-li ministáty). Světový zvuk mají zejména nizozemské korporace, kterým vévodí i silný finanční sektor – banky ING (v roce 2015 6. největší banka na světě) či Rabobank. Země Beneluxu jsou *vysoce industrializované*; v přístavech vznikly moderní rafinerie a podniky spotřebního průmyslu. Britsko-nizozemský koncern Shell patří mezi tři největší koncerny na světě. Světový zvuk má elektronika. Koncern Philips je jedním z mála vážných konkurentů japonských či čínských firem, a to díky inovacím a hledání nových cest ve využívání elektroniky. Tradiční hutnictví je na ústupu, přestože v přístavech vznikly nové hutní závody. Kvalitou vyniká i *potravinářský průmysl* (sýry, čokoláda, kakao, pivo Heineken, lihoviny atd.). Jedním z největších potravinářských koncernů na světě je Unilever (propojení

BOX 1.31 BRUSEL HLAVNÍM MĚSTEM EVROPY

Brusel je několikanásobným hlavním městem, nejen Belgie, Vlámského regionu a Valonsko-bruselské federace, ale také NATO a vzhledem k tomu, že zde sídlí i řada institucí EU, tak se hovoří o „hlavním městě Evropy“. Centrum zde mají dvě hlavní instituce Evropské unie – Evropská komise a Rada Evropské unie. Zasedají zde také výbory Evropského parlamentu (sídlo je ve Štrasburku a sekretariát parlamentu v Lucemburku). Sídlí zde rovněž Hospodářský a sociální výbor a Výbor regionů. Město je dvoujazyčné – používá se francouzština a vlámsština. Zatímco v samotném administrativně vymezeném městě žije pouze 175 tis. obyvatel, metropolitní areál má přes 2 mil. obyvatel. Brusel je velmi kosmopolitní město, díky velkému množství cizinců a imigrantů – asi třetinu obyvatel tvoří cizinci a další třetinu občané Belgie, kteří se sami (nebo alespoň jejich rodiče) narodili v cizině. Je městem multikulturním, multijazyčným a vzhledem k svým pestrým administrativním a ekonomickým strukturám i multifunkčním.

britského a nizozemského kapitálu). Tradici má výroba keramiky a porcelánu (Delft, Brusel).

Zemědělství má špičkovou úroveň, jak o tom svědčí vysoké výnosy i doживost. Rozhodující je živočišná produkce (chov prasat a skotu). Pěstují se krmiva, cukrovka, brambory a zelenina. Specifikem je zahrádnictví, tulipán se dokonce stal symbolem Nizozemska. Země Beneluxu jsou *nejdůležitějším evropským komunikačním prostorem*, protkaným sítí dálnic, železnic a říčních kanálů. Spojení se světem zajišťuje námořní doprava. Nachází se zde **největší evropské přístavy**, jimž vévodí Rotterdam při ústí Rýna do Severního moře, dále Antverpy a Amsterdam (2. a 4. největší).

Země Beneluxu jsou **obchodní mocností světa** a většina výroby jde na export (Nizozemsko je 5. největším exportérem na světě). Proto musí mít produkty špičkovou kvalitu. Exportují se chemické výrobky (benzín, oleje, léčiva), elektronika, potraviny (mléčné výrobky, maso), tabákové výrobky, ale také třeba květiny.

Jedna z nejvýznamnějších **jádrových oblastí** světa se nachází mezi jižním Nizozemskem (konurbace *Randstad* od Rotterdamu po Amsterdam) a severní Belgií (Brusel a Antverpy). Obrovské nakupení obyvatel (přes 10 mil.), průmyslu a služeb je rozvojovým impulzem nejen pro země Beneluxu, ale celé Západní Evropy. Nachází se zde důležité burzy, banky a sídlí zde mezinárodní firmy a organizace (Evropské unie, OSN a dalších) – box 1.31.

1.9.4 Francie

Francie je rozlohou **největším státem** (545 tis. km²), počtem obyvatel (66,5 mil. v roce 2016) stojí na 2. místě v rámci

Evropského makroregionu. Díky své **výhodné poloze** mezi Atlantikem a Středozemním mořem odedávna ovlivňovala nejen evropské, ale i světové dění. Největší slávy dosáhla za vlády „krále Slunce“ Ludvíka XIV. a za Napoleona. Vytvořila rozsáhlou **koloniální říši**. Nyní se intenzivně podílí na budování „Nové Evropy“. Na severu a východě se Francie dotýká *hlavní evropské rozvojové osy* – „Modrého banánu“. Středem ideálně *kompaktního tvaru* státního území prochází vlastní národní osa, která začíná v metropolitním areálu Paříže a končí v nejdůležitějším přístavu na jihu země Marseille. K Francii patří *zámořské departementy* Francouzská Guayana, Guadeloupe, Martinique v Karibiku, ostrovy Réunion a Mayotte (od roku 2011) při africkém pobřeží (ty jsou zároveň součástí EU) a zámořská území Nová Kaledonie a Francouzská Polynésie (včetně Tahiti) v Oceánii, která nejsou součástí EU.

Přírodní poměry. Převládají nížiny, centrální část jižní poloviny země vyplňuje rozsáhlé *Francouzské středohoří* (Puy de Sancy 1 885 m n. m.). Hranici se Švýcarskem a Itálií lemuje mladé pohoří Alp s nejvyšší evropskou horou Mont Blanc (4 807 m n. m.), hranici se Španělskem pak lemuje Pyreneje. Údolí Rýna sledují středohorské Vogézy a při hranicích s Belgií se rozprostírají Ardeny. *Podnebí* je převážně mírné oceánské a na jihovýchodě středomořské. Nejdelsí řekou je Loira (1 020 km) a Seina (780 km) protékající Paříží. **Přírodní předpoklady** jsou velice příhodné pro ekonomické aktivity a pro rozvoj sídelní struktury. Reliéf, podnebí a úrodné půdy stály u zrodu *vysoce výkonného zemědělství*. Krajina na jihu (Provence) a jihovýchodě (Alpy) země se stala zásadním předpokladem pro rozvoj **cestovního ruchu**. Horské řeky představují významný potenciál pro výrobu elektrické energie, zatímco řeky v nížině na severu jsou intenzivně využívané pro dopravu. Kosmetický průmysl (Dior, Chanel) využívá rostliny pěstované v Provence. **Neerostné suroviny** formovaly průmyslové regiony na severu země (černé uhlí) při hranici s Belgií a v Alsasku-Lotrinsku (černé uhlí, železná ruda a soli), o které se Francie dlouho „přetahovala“ s Německem. Zásoby uranové rudy pomohly rozvinout jadernou energetiku.

Historický vývoj. Historikové uvádějí jako vznik Francie rok 843, kdy došlo k rozdělení Francké říše na Západofranskou a Východofranskou. *Velmocenského postavení* dosahuje Francie začátkem 17. století za vlády Ludvíka XIII. (kardinál Richelieu) a největšího rozmachu za vlády „krále slunce“ Ludvíka XIV. (výstavba zámku ve Versailles). *Francouzská revoluce*, která propukla v roce 1789, vedla v roce 1792 k nastolení tzv. první republiky. V roce 1799 ovládl republiku Napoleon Bonaparte, který se stal prvním konzulem, a v roce 1804 se korunoval na císaře. Tak vzniklo *Francouzské císařství*. Napoleon na krátkou dobu ovládl většinu Evropy a založil nová království, do jejichž čela dosadil členy své rodiny. V průběhu let 1880–1920 získala Francie obrovskou koloniální říši: v Africe prakticky celou severozápadní, zá-

padní a střední část, ostrov Madagaskar a v Asii Indočínu (dnešní Vietnam, Laos a Kambodža).

Tab. 1.20 Vývoj francouzské koloniální říše v letech (1700–1946)

Rok	1700	1815	1900	1946
Rozloha (tis. km ²)	1,8	0,4	5,9	11,2
Počet obyvatel (v mil.)	4,0	6,0	31,0	76,0

Zdroj: Anděl a Mareš 2001

Ačkoliv vyšla Francie vítězně z první i druhé světové války, ztrácela během 20. století postupně bývalé velmocenské postavení. V důsledku válek v Indočíně a Alžírsku a vlně *dekolonizace* po roce 1960 přišla Francie o většinu svých kolonií. Po druhé světové válce se Francie smířila s Německem a ve spojení s ním usiluje o politickou a ekonomickou *integraci Evropy*.

Francie patří a patřila k **nejlidnatějším státům** Evropského makroregionu. Například okolo roku 1600 zde žilo 14 mil. obyvatel (tab. 1.21), což bylo pětkrát více než na Britských ostrovech. Francouzi tvoří převážnou většinu obyvatel a přes silné národnostní citění existují regionální rozdíly (např. v Bretani či Alsasku). Zjišťovat rasu, etnickou příslušnost a náboženství při sčítání lidu je zákonem zakázáno. Odhaduje se však, že 40 % francouzské populace má předka, který pochází z nějaké migrační vlny, což činí z Francie etnicky jednu z nejvíce heterogenních zemí v Evropě. V zemi žije *přes šest milionů cizinců*, hlavně Arabů (box 1.32), černochů z bývalých kolonií a Asiatů, převážně z Indočíny. **Francouzština** byla v minulosti dorozumívacím jazykem na královských dvorech většiny evropských států. Její výsadní postavení nyní nahradila angličtina. Přesto je francouzština úředním jazykem v 28 státech světa; je jedním z úředních jazyků i v Belgii, Švýcarsku či Kanadě. Francouzská populace se vyznačuje velmi příznivými demografickými charakteristikami, nízkou kojeneckou úmrtností a nejvyšší délkou života. Ženy se dožívají 86 let, to je po Japonkách nejvíce na světě.

Tab. 1.21 Vývoj rozlohy a počtu obyvatel Francie (1600–2016)

Rok	1600	1700	1815	1900	1946	2016
Rozloha (tis. km ²)	472	484	534	538	549	552
Počet obyvatel (v mil.)	14	20	27	41	45	67

Zdroj: Anděl a Mareš 2001, United Nations 2016

Z **hospodářského** hlediska představuje Francie *šestou mocnost světa* (v Evropě ustupuje Německu a Británii). Na vysoké úrovni jsou téměř všechna hospodářská odvětví. Francie je po Německu největším evropským producentem elektřiny, masa, mléka a másla. Výborně fungující je dopravní systém, intenzivní je zahraniční obchod a velice vyspělé

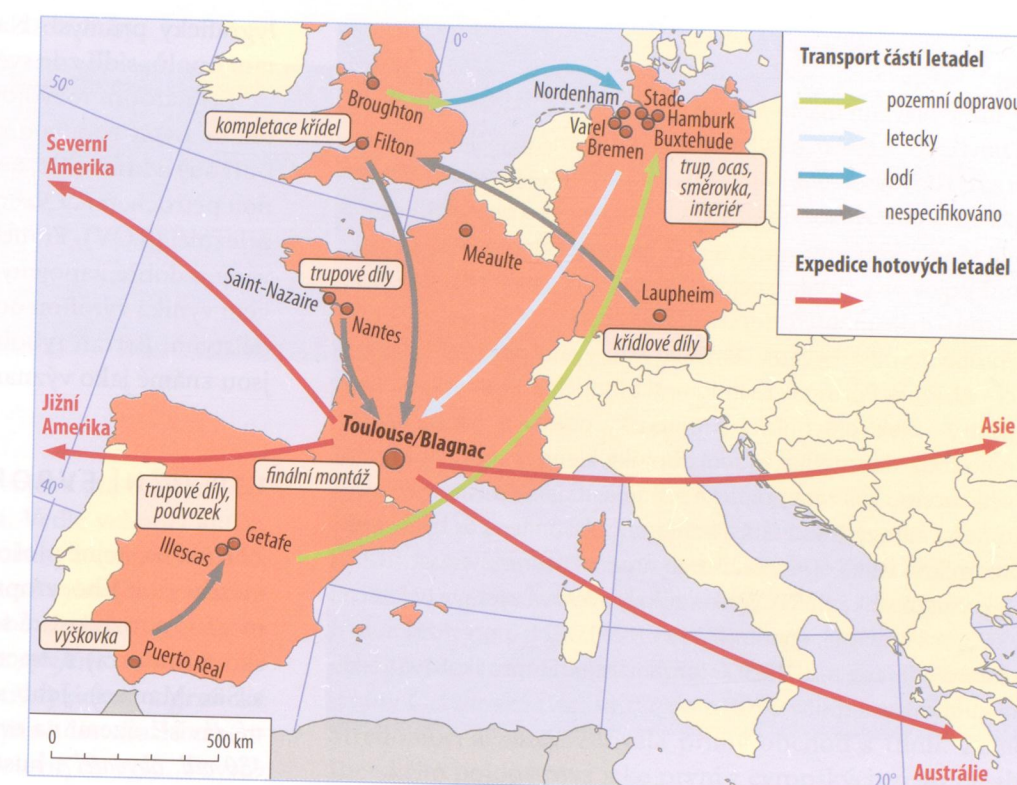
je *finančnictví*. Francouzské firmy si udržely klíčové pozice v oblasti pojišťovnictví (AXA) a bankovníctví; banky BNP Paribas a skupina Société Générale patří mezi 5. největších na světě (2015).

V minulosti měla země velké nerostné bohatství, na kterém se rozvinulo hutnictví (černé uhlí a železná ruda). Těžba uranu se stala základem jaderné energetiky a soli se staly základem chemického průmyslu na východě země. Dnes se již prakticky železná ruda, uran ani bauxit (jehož název pochází od lokality Les Baux v Provence) netěží. K nejvýznamnějším průmyslovým oborům patří strojírenství, jaderná energetika a chemie. Francouzským specifickým je rozvoj **jaderné energetiky** (80 % elektrické energie) především na březích Loiry a Rhôny. **Strojírenství** reprezentují moderní obory (letecká, vojenská a komunikační technika) a výroba dopravních prostředků. Světově známými firmami jsou automobilky – Renault (15 % evropského trhu – Paříž, Le Mans), Citroën (Paříž) a Peugeot (Sochaux v Alsasku). Vedle USA je Francie největším producentem letadel na světě – Mirage. V městě Toulouse se dokončují montáže letadel Airbus, na jejichž výrobě se podílí řada evropských států (obr. 1.26). Ropné produkty se zpracovávají v přístavech Fos u Marseille a Bordeaux. Gumárenským gigantem je firma Michelin v Clermont-Ferrand. Výborný zvuk má i spotřební průmysl. Potravinářské výrobky se pro svou vysokou kvalitu ve velkém exportují do zahraničí (sýry, víno, hořčice atd.). Paříž také spoluurčuje světovou módu (oděvy a klenotnictví).

Vysokou úroveň má **zemědělství**. Francie výrazně ovlivňuje zemědělskou politiku EU. Je *největší evropský producent a exportér potravin*. Patří k obilnicím Evropy (na 50 % orné

BOX 1.32 MUSLIMSKÁ MENŠINA VE FRANCII

Islám ve Francii vyznává okolo 10 % obyvatel, převážně přistěhovalců z těch bývalých kolonií Francie, kde je islám dominantním náboženstvím (Alžírsko, Tunisko, Maroko). Kromě toho má francouzský zámořský departement Mayotte také muslimskou většinu svého domorodého obyvatelstva. V zemi stojí přibližně 2 500 mešit, první byla otevřena v roce 1922. Islámští imigranti začali přicházet hlavně po druhé světové válce, kdy byla zahájena velkorysá imigrační politika. Byli sem pozváni většinou jako gasterbeiteři, u kterých se předpokládalo, že se brzo vrátí do své vlasti. Do Evropy přijížděli hlavně muži najímaní na manuální práce. Bydleli v hromadných ubytovnách, velkou část výdělku posílali rodinám do původní země. Nejsilněji jsou zastoupeni muslimové z Alžírsku, které bylo integrální součástí Francouzské republiky až do vyhlášení samostatnosti v roce 1962; jeho obyvatelé mohli získat francouzské občanství automaticky. Kolem muslimů občas vypukají různé kontroverze, ať to byl zákaz nošení typicky muslimských částí oděvu (hidžáb) do státních škol, či muslimské nepokoje na předměstích francouzských měst v roce 2005 a později teroristické útoky.

Obr. 1.26 Přepravní trasy při výrobě a distribuci letadla Airbus A380
Zdroj: autoři podle Waldecka 2012

půdy), sklízí nejvíce pšenice a ječmene a po Rusku má pravidelně největší sklizeň cukrovky na světě. V produkci vína soutěží s Itálií o světové prvenství. Nezaostává ani živočišná výroba (chov skotu – nejvíce v Evropě). Zemědělství je významně podporováno z prostředků EU, a Francie se proto brání změně zemědělské politiky EU.

Velice efektivní je **dopravní systém** (sítí dálnic, budují se vysokorychlostní železnice TGV) s typickými radiálními trasami vedoucími z Paříže, která je největším evropským dopravním uzlem. Rozvoj zaznamenává letecká doprava a Air France se řadí mezi osm největších leteckých společností na světě. Tradici mají francouzské námořní přístavy v Marseille (5. největší v Evropě) a Le Havre. Velice inten-

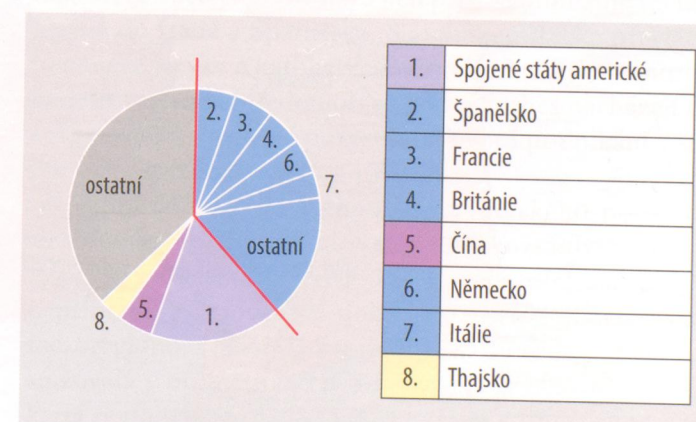
zivní je **zahraniční obchod**. Francie je po Německu a Nizozemsku největším evropským exportérem zboží. Vyvážejí se zejména strojírenské výrobky (40 % z celkové hodnoty exportu – stroje, auta, letadla), chemické výrobky (15 %) a potraviny (15 %, hlavně maso, sýry, obilí a alkoholické nápoje). Francie je **turistickou velmocí** (Paříž, Alpy, Riviéra) a Paříž patří k nejnavštěvovanějším městům Evropy (ročně přes 10 mil. zahraničních turistů) – obr. 1.27.

Francie byla vždy silně centralizovaným státem s **dominantní rolí Paříže** (box 1.33) a její oblast nazývaná Ile-de-France („Francouzský ostrov“) plní tuto roli doposud. Zatímco zde žije zhruba 15 % obyvatel státu, hrubý domácí produkt dosahuje třetiny hodnoty vyprodukované Francií.

Tab. 1.22 Produkce hlavních průmyslových výrobků ve Francii (1936–2015)

Výrobek	Jednotky	1936	1956	1970	1990	2015
černé uhlí	mil. t	46,0	57,0	30,0	10,0	0,0
železná ruda	mil. t	3,0	7,0	18,0	3,0	0,0
elektrická energie	ml. kWh	19,0	49,0	160,0	460,0	535,0
ocel	mil. t	8,0	13,0	24,0	18,0	16,0
osobní auta	mil. ks	0,2	0,6	3,0	3,2	1,5
cement	mil. t	4,0	11,0	30,0	22,0	18,0
víno	mil. t	63,0	61,0	51,0	60,0	50,0

Zdroj: Anděl a Mareš 2001, Calendario atlante De Agostini 2016

Obr. 1.27 Státy s největšími příjmy z cestovního ruchu (2015)

BOX 1.33 PAŘÍŽ

Paříž je hlavním městem Francie od konce 10. století. Za vlády Ludvíka XV. a Ludvíka XVI. se stala kulturním střediskem Evropy a za císaře Napoleona i centrem politickým. Na ploše odpovídající 0,2 % celkové rozlohy státu žije šestina jeho počtu obyvatel, ale je sem koncentrována téměř třetina hodnoty HDP, tj. více než polovina produkce celého Ruska. Současná Velká Paříž zaujímá o málo menší rozlohu než Velký Londýn – 1,4 tis. km² a má zhruba 11,5 mil. obyvatel. Téměř 20 % obyvatel představují cizinci – Alžíráné, Portugalci a imigranti z Indočíny. Průmysl je velice pestrý – elektrotechnický, strojírenský, oděvní a výroba luxusního zboží (kosmetika, módní doplňky, klenoty atd.). Paříž hrála významnou roli i na politické scéně a stala se místem konání mnoha mírových jednání a konferencí. Ukončena tu byla např. sedmiletá válka (1764), válka za americkou nezávislost (1783) a krymská válka (1853). Věhlas získaly světové výstavy (v letech 1878, 1889 a 1900), olympijské hry (1900, 1924) a prestižní auto-salon. Sídlo zde má UNESCO (organizace OSN pro školství, vědu a kulturu), Interpol a OECD.

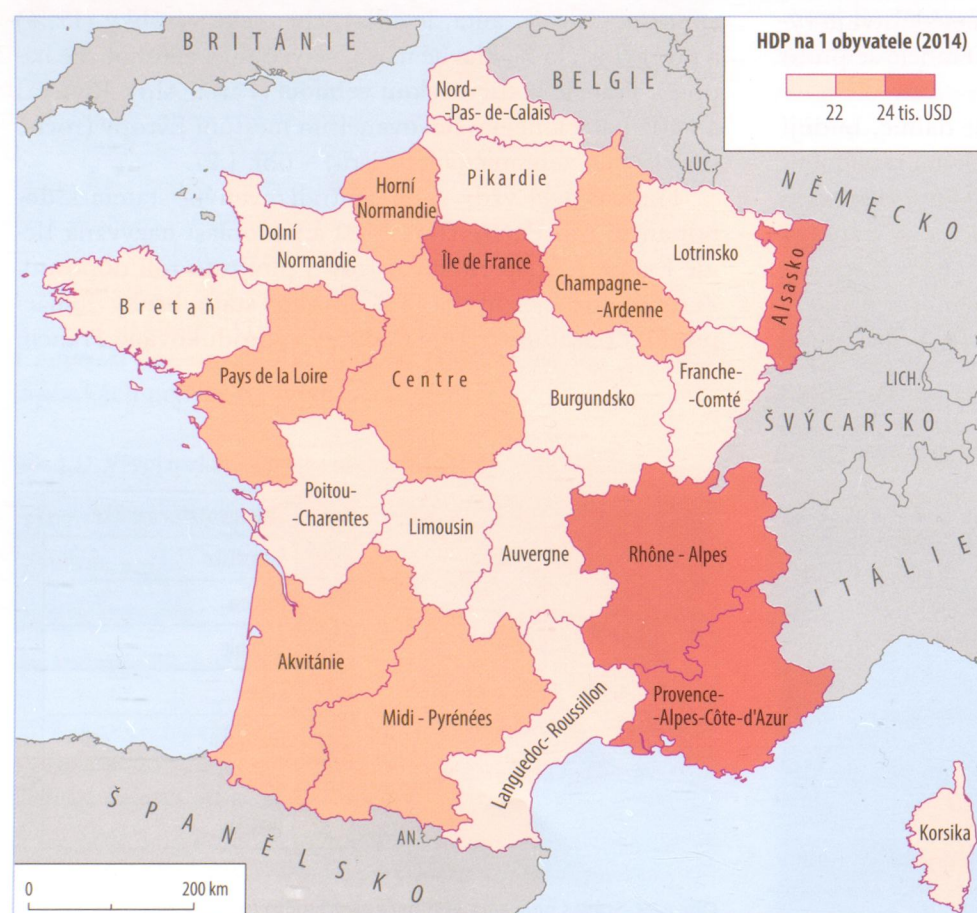
O významu pro široké okolí svědčí i paprskovitě vedené komunikační sítě, umožňující relativně krátkou časovou dostupnost i vzdálenějších míst. V hospodářství dominují řídicí funkce, služby, finance, výroba luxusního zboží a po-

lygrafický průmysl. Nachází se zde centra nadnárodních monopolů, sídlí zde světové organizace (např. UNESCO).

Při národní rozvojové ose těží ze své polohy milionová města **Lyon** (obchodní centrum s nejstarší francouzskou burzou) a **Marseille**, největší francouzský přístav s významnou petrochemií. Obě města jsou s Paříží spojena rychlostní železnicí (TGV). Francouzské regiony jsou plně specializovány a dobře zapojeny do struktur EU. Alsasko s Lotrinskem vyniká výrobou oceli, Normandie petrochemií a zemědělstvím, Bretaň rybolovem. Provence a francouzské Alpy jsou známé jako významné destinace cestovního ruchu.

1.10 JIŽNÍ EVROPA

Zhruba na stejné ploše jako Západoevropský se rozprostírá mezoregion Jihoevropský – 1 mil. km²; je poměrně dobře vymezený a rozprostírá se na Iberském (Portugalsko, Španělsko a Andorra) a Apeninském poloostrově (Itálie, Vatikán a San Marino). Jeho součástí je dále Řecko, Malta a jediné závislé území na evropské pevnině – Gibraltar. Žije zde 130 mil. obyvatel s hustotou zalidnění odpovídající zhruba průměru Evropského makroregionu – 125 obyvatel na km². V minulosti se jednalo o velmi exponovanou oblast **Středomoří**, kde se formovaly základy evropské kultury. V současné době můžeme za exponované označit oblasti severní

Obr. 1.28 HDP na jednoho obyvatele v regionech Francie (2014)
Poznámka: V roce 2016 byl počet regionů redukován z 22 na nyníšších 13.

Tab. 1.23 Základní údaje o hlavních státech Jižní Evropy

Stát	Rozloha	Počet obyvatel	Hustota zalidnění	Populační růst	Střední délka života	Nezaměstnanost	Růst HDP	HDP na obyvatele
	tis. km ² 2016	mil. 2016	obyv./km ² 2016	% 2011–2015	roky M/Ž 2016	% 2016	% 2011–2015	tis. USD 2016
Španělsko	505	46,5	90	0,8	80/86	21,0	-0,5	34
Portugalsko	90	10,5	115	0,1	78/84	12,0	-0,9	28
Itálie	300	60,5	200	0,3	81/86	11,5	-0,5	36
Řecko	130	11,0	80	0,0	79/84	24,0	-4,8	27

Zdroj: CIA 2016, United Nations 2016, World Bank 2016

Itálie, kde končí hlavní evropská rozvojová osa – „Modrý banán“, popř. severovýchod Španělska. Vedle velmocí antiky (Řecka a Římské říše) sem byly situovány i velmoci 15.–16. století (Španělsko a Portugalsko), které vybudovaly **obrovské koloniální říše**. V současné době sledujeme rostoucí polarizaci mezoregionu – *jádra versus periferie*.

Přestože Jižní Evropu pokrývají **tři fyzickogeografické oblasti**, a to Iberská, Apeninská a jižní část Balkánské – (obr. 1.2), lze zde sledovat řadu společných rysů. Povrch je většinou hornatý, formovaný v hercynském a alpinském vrásnění (Pyreneje, Betická kordillera, Apeniny); čtvrtohorní vulkanismus se projevuje na západě jižní části Apeninského poloostrova. S výjimkou Portugalska a severní poloviny Španělska převládá *mediteránní klima* s mírnou a deštivou zimou, suchým a horkým létem. Řeky jsou většinou krátké, s nevyrovnaným spádem a často jsou využívány k hydroenergetickým účelům či pro *závlahy*. Původní lesy byly z velké části zničeny lidskou činností (dřevo na stavby, lodě a otop) či požáry.

Jižní Evropa je kolébkou **evropské civilizace**, kterou formoval odkaz antiky, katolictví a renesanční Itálie (humani-

BOX 1.34 CESTOVNÍ RUCH STŘEDOMOŘÍ

Podle Světové organizace cestovního ruchu ročně navštíví Středomoří přes 300 mil. turistů a jeho podíl ze zisků cestovního ruchu ve světě se podílí zhruba 25 %. V letech 1995–2013 stoupá průměrný meziroční nárůst v počtu návštěv o 3,5 %. Většina turistů přijíždí z Evropy (80 %), ze Středního východu jen 6 % a stejně je návštěvníků z Ameriky a Afriky. Světová organizace cestovního ruchu předpokládá, že se bude turismus ve Středomoří nadále příznivě vyvíjet. V roce 2013 dosahovala odvětví cestovního ruchu (včetně všech souvisejících služeb a investic) v průměru 11 % HDP, a byl tak životně důležitý pro ekonomiky této oblasti. Bez cestovního ruchu by mnoho středomořských zemí bylo donuceno radikálně omezit dovozy zboží a služeb, aby vyrovnaly svoji obchodní bilanci (například v Albánii a Černé Hoře se cestovní ruch podílí na celkovém exportu země více než polovinou).

smus). Stala se místem vzniku většiny **uměleckých slohů** – od antiky po románský, renesanční a barokní. Středomoří ekonomicky a politicky prosperovalo až do začátku novověku, kdy se těžiště obchodu a rozvoje kultury přeneslo spíše k polohám na pobřeží Atlantského oceánu a význam Středomoří tak začal upadat. Přispělo k tomu i nebezpečí ze strany Osmanské říše; ta začala postupně ovládat východní Středomoří a znemožňovala přímý obchod s Indií. Země Iberského poloostrova jako první z evropských zemí začaly expandovat do zámoří, zejména do oblasti **Latinskoamerického makroregionu**. Rozvoj mezoregionu je spojován s evropskou integrací, kdy zejména země Iberského poloostrova a Řecka vstupem do evropských struktur zaznamenaly ekonomickou prosperitu.

Obyvatelstvo (130 mil. v roce 2016) se vyznačuje *kvalitními sociálními a zejména demografickými* charakteristikami, střední délka života je nejvyšší ze všech evropských subregionů a dosahuje 80 let pro muže 85 let pro ženy. Obyvatelstvo se soustřeďuje převážně při pobřeží a v nížinách na severu Itálie. Jižní Evropa náleží k populačně nejrychleji rostoucím mezoregionům, a to zejména v důsledku **imigrace**, neboť přirozený přírůstek je v současnosti minimální z důvodu extrémně nízké natality (10 ‰). Ta se projevuje i nízkým podílem dětí (necelých 15 ‰). V průměru se ročně v letech 2011–2015 počet obyvatel zvyšuje o 0,5 %. Do tohoto přírůstku nejsou zahrnuti ilegální imigranti – odhaduje se, že v letech 2011–2015 jich přišlo minimálně 1,3 mil., hlavně do Itálie a Španělska. S výjimkou Řecka převládají románské jazyky a katolictví. Pozoruhodnou skutečností je fakt, že v oblasti Středomoří se podle Forbes nacházejí dvě z deseti měst s nejlepší pověstí pro život i podnikání v roce 2015, konkrétně Barcelona a Benátky.

Hospodářství. Po vstupu států Iberského poloostrova a Řecka do EU nastal v důsledku rozsáhlých investic *dynamický ekonomický rozvoj*, který se na přelomu tisíciletí přibrzdil a v současné době jsou země jihoevropského mezoregionu v *recesi*. V letech 2011–2015 se hodnota HDP snižovala v průměru o 1 % a zvyšovala se nezaměstnanost, která se pohybuje okolo 15 % a je spolu s Jihovýchodní Evropou nejvyšší mezi mezoregiony. Hrubý domácí produkt

na obyvatele je pod evropskou úrovní – v roce 2016 dosahoval hodnoty 34 tis. USD. Z průmyslových oborů dominuje *moderní strojírenství a potravinářství*; klasická je orientace na tzv. *mediteránní zemědělství*, zaměřené zejména na produkci jižního ovoce; v zemích Jižní Evropy se sklízí také 75 % oliv. Za sluncem, teplým mořem a památkami ročně přijíždí miliony *turistů* (box 1.34); díky provázanosti EU se sem stěhují na stáří i mnozí lidé z chladnějších částí makroregionu.

1.10.1 Španělsko a Portugalsko

Zatímco Španělsko je rozlohou 2. největší stát Evropského makroregionu (505 tis. km²), Portugalsko řadíme spíše k průměrně rozlehlým zemím. Součástí Portugalska, Španělska a zároveň EU jsou i *ostrovy v Atlantském oceáně* – Azory, Madeira a Kanárské ostrovy. **Geopolohové podmínky** se během vývoje měnily. Zatímco ve středověku se jednalo o oblast exponovanou, od 18. století se Iberský poloostrov dostává na okraj evropského dění. Situace se zlepšila až vstupem Španělska a Portugalska do evropských struktur. Výhodnější polohu má severovýchod Španělska, kam proniká rozvojová osa z francouzského Středomoří a střední část portugalského pobřeží, mající intenzivní vazby s Amerikou. Silně periferní polohou se vyznačuje, s výjimkou okolí Madridu, vnitrozemí. Hranice mezi Portugalskem a Španělskem patří k nejstarším na světě, neboť byla vytyčena již v roce 1270.

Přírodní poměry. Povrch je většinou *hornatý* a podstatně limituje rozmístění obyvatelstva. Existují zde tektonicky neklidné oblasti způsobující *zemětřesení*. Jedno srovnalo v roce 1755 se zemí i hlavní město Portugalska (90 tis. obětí). Podnebí je převážně *mediteránní*, chudé na srážky; na severozápadě mírné oceánské, naopak na srážky bohatší.

BOX 1.35 ŠPANĚLŠTÍ A PORTUGALŠTÍ MOŘEPLAVCI A OBJEVITELÉ

Mezi nejvýznamnější mořeplavce a objevitele z doby velkých zámořských objevů řadíme následující čtyři osobnosti – dva Italy a dva Portugalce. Motivem pro **Kryštofa Kolumba** bylo přesvědčení, že Země je kulatá a že do Indie lze snáze doplnout přeplutím Atlantiku západním směrem. Po náročném plavbě přistál 12. října 1492 u ostrova San Salvador na Bahamách. Téhož roku objevil ještě pobřeží Kuby, Haiti a další ostrovy. Nový světadíl nedostal jméno po Kolumbovi, ale po dalším mořeplavci, který jako první popsal velkou část jeho východního pobřeží. Byl to **Amerigo Vespucci**, další Ital ve španělských a portugalských službách. Jméno Amerika poprvé použil roku 1507 kartograf Waldseemüller ve své mapě *Universalis Cosmografia*. Vespucci byl patrně prvním člověkem, který si uvědomil, že se jedná o nový kontinent. Portugalský mořeplavec **Vasco de Gama** objevil pro Evropu ná-

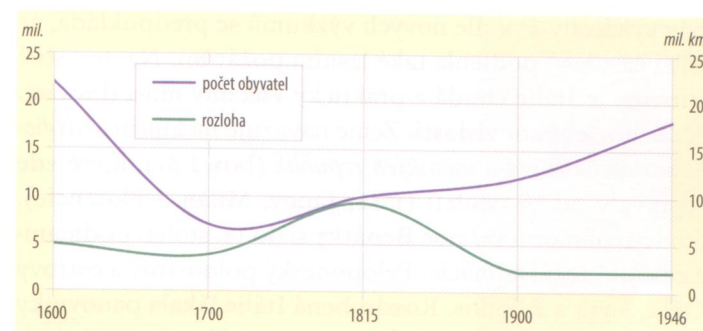
řeky mají nevyrovnaný odtok a velký spád – využívají se pro závlahu a hydroenergetiku. Původní lesy byly v minulosti značně redukovány – buď je zničily požáry, nebo byly vykáceny –, a i nyní je zalesněna pouze třetina poloostrova. *Surovinové zdroje* jsou s výjimkou rud *omezené* a téměř chybí paliva. Přírodní a kulturní bohatství je rozhodujícím faktorem rozvoje cestovního ruchu, tvořícího významný podíl na tvorbě HDP obou států.

Hradba hor Pyrenejského pohoří izolovala poloostrov do té míry, že se zde setkáváme s mnoha *zvláštnostmi odlišnými* od dění v ostatní Evropě. Státy Iberského poloostrova mají **historicky** mnoho společného. Musely se vypořádat s pronikáním muslimů v 8. století a následně *reconquisty* (křesťanského znovudobývání vlastního území). Byly hlavními iniciátory *velkých zámořských objevů* (box 1.35), které souvisely s hledáním bájně cesty do Indie. Jako jedny z prvních mezi evropskými státy začaly budovat *koloniální říše*. Region tak přímo i nepřímo ovlivňoval světové dění a byl odtud zahájen i *proces europeizace světa* (box 1.3). Jejich šťastná hvězda pohasínala od poloviny 18. století. Zejména proto, že bohatství z kolonií nedokázaly využít pro svůj vlastní ekonomický rozvoj a přenechávaly ekonomickou iniciativu jiným státům s podstatně liberálnějšími podmínkami rozvoje (Nizozemsku a Anglii). Zatímco Španělsko kolonie v Americe ztratilo po napoleonských válkách, Portugalsko si své kolonie v Africe udrželo až do roku 1975. Pobřežní části Angoly a Mosambiku byly portugalskými koloniemi plných 475 let (obr. 1.29 a 1.30).

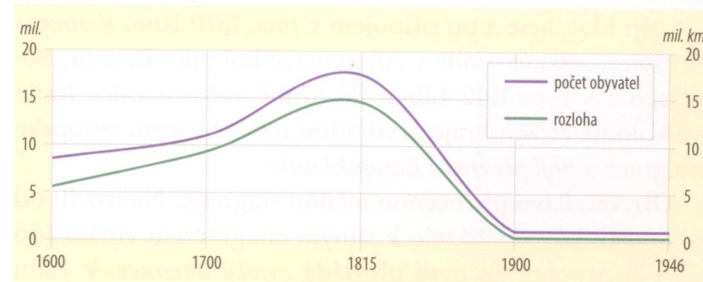
Ve třicátých letech 20. století vnitřní problémy a malá politická stabilita vedly k nastolení fašismu. Pád diktatury a nastolení demokracie spolu se *vstupem do EU mělo za následek ekonomický rozvoj země Iberského poloostrova*.

Obyvatelstvo se koncentruje při mořském pobřeží a do aglomerace Madridu (6 mil. obyvatel). Hustota zalid-

mořní cestu do Indie (1497–1499). Koncem 15. století byl obchod s cizokrajným zbožím, především s kořením monopolem arabských a osmanských panovníků a přinášel velké zisky. Když se Kolumbovi nepodařilo najít západní cestu do Indie, vsadili Portugalci na plavbu kolem mysu Dobré naděje směrem na východ. Svými dalšími plavbami, které potom následovaly, položil Vasco de Gama základ Portugalského impéria. Po objevení nového světadílů – Ameriky a cesty do Indie kolem Afriky zbývalo ještě dokázat, že je Země kulatá. Úspěšně se o tento projekt pokusil portugalský mořeplavec ve španělských službách **Fernão de Magalhães**. Jako první Evropan se plavil po Pacifiku. Po jeho smrti v roce 1521 na Filipínách výpravu dokončil Sebastian del Cano. Objev nového světadílů, cesty do Indie a důkaz o tom, že Země je kulatá otevřely nové možnosti poznávání.

Obr. 1.29 Vývoj portugalské koloniální říše v letech 1700–1946

Obr. 1.30 Vývoj španělské koloniální říše v letech 1700–1946

nění odpovídá evropskému průměru a dosahuje 125 obyvatel na km². V kontrastu s minulostí, kdy byl Iberský poloostrov *zdrojovou oblastí pro evropské osídlování Ameriky*, se nyní stává cílem imigrantů (často ilegálních) z bývalých kolonií a z Afriky. V letech 2011–2015 přišlo do Španělska 600 tisíc a do Portugalska 100 tisíc imigrantů. Odhady uvádějí, že ve Španělsku žije 5,7 mil. cizinců, nejvíce z Maroka, Rumunska či Ekvádoru. Nový domov zde v příjemném a klidném prostředí hledají i mnozí Evropané, např. Britové (400 tis. obyvatel v roce 2014) a Němci. V posledních letech jsme svědky *prudkých demografických změn*. Dramaticky se snížila porodnost (10 ‰), podstatně klesá dětská složka (populace stárne) a dynamicky roste střední délka života, která patří k nejvyšším na světě (Španělky se dožívají 86 let). *Urbanizace je nižší* než v ostatních částech Evropy; v Portugalsku třetina obyvatel stále žije na venkově. Na Iberském poloostrově se mluví *románskými jazyky*. Zatímco Portugalsko je národnostně jednotné, ve Španělsku žijí vedle Španělů i Katalánci (15 ‰), Galicijci (8 ‰) a Baskové (2 ‰). Jejich polovojenská organizace ETA neblaze proslula bombovými atentáty. Silnou tradici má *katolické náboženství*. Často se hovoří v této souvislosti o baště katolictví. Přetrvává silný vliv církve a rodinné a regionální tradice.

Hospodářství. Donedávna spící oblast Evropy se po vstupu do EU stala *jednou z ekonomicky nejdynamičtějšími se vyvíjejících částí Evropy*. Tento trend však byl zastaven ekonomickou krizí v roce 2009 a ekonomika do propadla do záporných čísel. *Moderní obory strojírenství* (dopravní zařízení, stroje, zbraně, elektronika – televizory) a chemie se po vstupu do EU začaly rozvíjet zejména v přístavech. Tradici má

BOX 1.36 KATALÁNSKO

Katalánsko (katalánsky Catalunya, španělsky Cataluña) je jedno ze 17 autonomních společenství a historické území na severovýchodě Španělska při pobřeží Středozemního moře; rozprostírá se na ploše 32 tis. km². Z celkového počtu 7,5 mil. obyvatel žije téměř polovina v hlavním městě Barceloně; hustota zalidnění dosahuje 240 obyvatel na km². Katalánsko má tři úřední jazyky – španělštinu, katalánštinu a okcitanštinu (provensálštinu). Podle Katalánského statistického institutu 36 % obyvatel Katalánska používá jako běžný dorozumivací jazyk katalánštinu, 46 % španělštinu, 12 % oba jazyky; 6 % obyvatel se běžně dorozumívá jinými jazyky (arabština, angličtina a další). Podle výzkumů rozumí katalánsky 94 % obyvatel, avšak jen 56 % v ní dovede psát. Je to důsledek odstranění katalánštiny z veřejného života v době frankistické diktatury. Katalánci jsou velmi tradiční národ, na své zvyky a domov jsou velmi hrdí. Panuje u nich přesvědčení, že jsou pracovitější než Španělé, že mají lepší univerzity než Španělé a musí doplácet na chudší španělské regiony. To částečně dosvědčuje HDP na obyvatele dosahující 44 tis. USD, tj. o 30 % vyšší než ve Španělsku. Absolutní HDP je objemem o čtvrtinu vyšší než má Česko.

potravinářský průmysl, navazující na *produkty mediteránního zemědělství* (pomeranče, citrony, olivový olej). Obdělávána je třetina území makroregionu. V důsledku nízkých srážek musí být zemědělské plochy mnohde zavlažovány, nedostatek a kontaminace vody je v mnoha regionech problémem.

Hlavní exportní komodity představují strojírenské (automobily Seat, lodě, kuchyňské elektrospotřebiče), chemické (umělá hnojiva a léky) a textilní výrobky, obuv, dřevo, korek, jižní ovoce, víno a sardinky. Vysoký je podíl **cestovního ruchu** na tvorbě HDP – dlouhé pláže, subtropická příroda a stavební památky. Hlavní města jsou významnými kulturně politickými centry pro bývalé kolonie – **Iberoameriku** (Latinskou Ameriku).

Silné regionální cítění, hlavně ve Španělsku, vedlo k *decentralizaci státní moci* a státní území je rozděleno do 17 autonomních oblastí, majících poměrně vysoké pravomoci (box 1.36). Hlavní **jádrové oblasti** ve Španělsku jsou dvě a každá z nich má přes šest milionů obyvatel. Největším průmyslovým městem (25 % hodnoty produkce Španělska) a hlavním přístavem je *Barcelona*, místo konání Olympijských her v roce 1992, s významnou kulturní památkou – katedrálou Sagrada Família. V okolí se nacházejí proslulé pláže Costa Brava. Kulturním, politickým a dopravním centrem s ideální polohou uprostřed státu je *Madrid*, známý svou honosnou architekturou (Královský palác a muzeum Prado). Dvě jádra, avšak daleko menšího rozsahu (každé čítá okolo 1,5 mil. obyvatel) má i Portugalsko. Kulturním a politickým centrem je *Lisabon* a nejprůmyslovějším městem je *Porto* na severu země.

1.10.2 Itálie

Geografická poloha v centrální části Středomoří předurčila ve středověku roli Itálie jako *motoru rozvoje Středomoří* a v některých uměleckých sférách i celé Evropy. *Exponovaný* je hlavně sever země, kde končí hlavní evropská rozvojová osa – „Modrý banán“. Právě tato exponovanost severní a perifernost jižní části je i důvodem disproporce mezi oběma částmi Itálie. Tvar státního území upomíná na „holínku“, hlavní město leží výhodně, téměř v centru země. Druhá metropole – finanční a ekonomická – se nachází v Lombardii, jejím centrem je Milán. Itálii označujeme pro její starobylou kulturní tradici a množství historických památek za *pokladnici umění* (vznikla zde např. renesance, baroko a opera).

S výjimkou alpsko-karpatského systému na severu náleží celá Itálie do **Apeninské oblasti** (viz kap. 1.2). Přírodní poměry jsou rozhodujícím činitelem rozmístění obyvatelstva. Řídce osídlené jsou horské partie Alp a Apenin, tvořící čtyři pětiny rozlohy země. Kontinuální osídlení sleduje pobřežní linii a vyplňuje Pádskou nížinu. Převládá *mediteránní podnebí*, řeky jsou krátké a jejich velkého spádu se využívá k hydroenergetickým účelům. Původně převažující lesy

BOX 1.37 ŘÍMSKÉ IMPÉRIUM

Římská říše (Imperium Romanum) byl státní útvar starověkého Říma existující v letech 27 př. n. l. až 395 n. l.; její název byl zaveden po smrti Caesara císařem Oktavianem Augustem, který přijal titul imperátora. Jedná se o největší říši, která existovala na území Evropského makroregionu, patřila i k největším a nejvýznamnějším říším na světě. Rozkládala se na ploše 5,6 mil. km² a v době největšího rozsahu za císaře Trajána v ní žilo přes 90 mil. obyvatel; hlavní město údajně čítalo přes 1 milion obyvatel. Římské území od okolního světa oddělovalo limes Romanus se systémem opevnění. Vojenskou ochranu zajišťovaly legionářské tábory (casta), jež využívaly pevnosti (castella). Řada provinciálů se usazovala v blízkosti římských táborů v civilních osadách. Ty postupem času vytvořily základ ke zrození významných evropských měst (např. Köln, Vídeň, Budapešť, Řezno). Říše se rozprostírala na třech kontinentech, zaujímal větší část Evropského a také nynějšího Islámského makroregionu. Náležela k ní např. Mezopotámie, oblast zakavkazských republik, Krym, africké pobřeží Středomoří a v oblasti Egypta sahala až k hranici nynějšího Súdánu. V té době vliv evropské civilizace v rané podobě zasahoval daleko za hranice Evropy a formoval kulturní podobu tehdejšího známého světa. Evropské hodnoty a tradice byly v 7. století překryty islámem, který však byl velmi silně inspirován existující „vrstvou“ evropské civilizace a zejména křesťanstvím, jak o tom svědčí obsah koránu. Cílem římské politiky bylo proměnit co nejširší okruh území vně římských hranic ve vazalská království. Pro Římany existoval svět jako „Orbis Romanus“, svět ovládaný Římany.

byly vykáceny a podle nových výzkumů se předpokládá, že velká část lesů podlehl také lesním požárům. Na nerostné suroviny je Itálie chudá a prakticky všechny musí dovážet.

Historické souvislosti. Země navazuje na kulturní *dědictví antického Říma a městských republik* (box 1.37), které zde existovaly od 10. století (Pisa, Janov, Milán a Florencie). Tehdejší námořní velmoc **Benátky** si do 14. století podmanila celé pobřeží Dalmácie, Peloponéský poloostrov a ostrovy Kréta, Kypr a Rhodos. Rozdrobená Itálie lákala panovníky z ostatních částí Evropy pro své bohatství k vykonávání válečných výprav. Ke *sjednocení došlo až v roce 1861* a za hlavní město byl určen Turín (odkud vycházel integrační impuls), později Florencie a po připojení v roce 1870 Řím. Koncem 19. století získává Itálie v Africe i své kolonie: Eritreu, Somálsko a v roce 1912 Libyi. Po druhé světové válce Itálie své kolonie ztrácí; hraje prvořadou roli v procesu evropské integrace a *stojí při zrodu Evropské unie*.

Obyvatelstvo přirozenou měnou stagnuje. Na rozdíl od minulosti, kdy docházelo k silným emigračním vlnám (do USA či Argentiny), nyní převládá *vysoká imigrace*. V Itálii našlo vlast asi 5 mil. cizinců, převážně ze severní Afriky, z bývalé Jugoslávie, Rumunska a nyní i z Blízkého východu (v období 2011–2015 přišlo téměř 1 mil. imigrantů). Během posledních 30 let prodělalo obyvatelstvo velké demografické změny. Pronikavě se *zvýšila střední délka života*, která patří k nejvyšším na světě. Natalita výrazně poklesla, Itálie má *nejnižší podíl dětské složky* a naopak nejvyšší zastoupení

BOX 1.38 MAFIE

Mafie je tajná společnost, která vznikla v polovině 19. století na Sicílii. Staletí společenského vývoje pod cizí nadvládou vypěstovalo v lidech charakteristický postoj k oficiálním institucím, na něž obyčejný člověk pohlížel jako na nepřítele. Platila zde nepsaná pravidla jako například vendeta (krevní msta) či omerta. Podle ní je člen organizace povinen vůči policii a úřadům zachovávat mlčení. Oficiálně prvním člověkem, který otevřeně popsal strukturu mafie, její zákony a praktiky, a tím porušil zákon omerty, byl Joe Valachi. Stalo se tak při výslechu před americkým kongresem v roce 1963. Odnož mafie se objevila ke konci 19. století na východním pobřeží USA společně s vlnou italských imigrantů. Mezi aktivity mafie patří např. obchod s drogami, s alkoholem (zejména za prohibice), řízená prostituce, hazardní hry a v současné době napomáhání imigraci do Evropy. Moc mafie v USA vrcholila v průběhu 20. století, dokud vyšetřování americké FBI v sedmdesátých a osmdesátých letech její vliv nesnížilo. O její oslabení se také stará Interpol. Od ostatních forem zločinu se mafie liší nejen svou strukturou, ale také infiltrací do státu – mafie má své členy nebo lidi jí nakloněné na místech státních úředníků, politiků, soudců a policie. Díky tomu se jí daří nejen prosazovat své zájmy, ale také krýt svou činnost.

Obr. 1.31 HDP na jednoho obyvatele v regionech Itálie (2014)

starých lidí v Evropě. Obyvatelstvo je *národnostně jednotné* (menšinu tvoří 300 tisíc tyrolských Němců) *katolického vyznání*, které bylo až do osmdesátých let 20. století státním náboženstvím.

Hospodářství. Itálie je jedním z *hospodářsky nejsilnějších států makroregionu* (4. pořadí podle produkce HDP) a stala se *vzorem pro ostatní státy Jižní Evropy*. Dynamický ekonomický růst po roce 1950 (5 % ročně) se od sedmdesátých let zpomalil a okolo roku 2000 prakticky stagnoval. Snahy o oživení ekonomického růstu vedou k zadlužení země (v roce 2015 dosahovalo 135 % ve vztahu k výši HDP). Vyspělému průmyslu a sektoru služeb sekunduje funkční doprava. V důsledku geopolohy a odlišného historického vývoje existují velké *disproporce mezi Severem a Jihem*. Hranici představuje tzv. „Anconská linie“. Jih – *Mezzogiorno* (zhruba polovina státní rozlohy) – má na svém území 35 % obyvatel státu, ale podílí se na exportu pouze 10 %; vysoká je i nezaměstnanost, dosahující 20 %. Hodnota HDP na obyvatele nejbohatšího regionu (Lombardie) je dvakrát vyšší než nejchudšího (Kalábrie) – obr. 1.31.

V **průmyslu** vyniká *strojírenská výroba* s mnohaletou tradicí, která přispěla k rozvoji kvalifikované pracovní síly.

Výrobu automobilů reprezentují značky Fiat (Turín), Alfa Romeo (Milán), Ferrari (Maranello) a motocykly Ducati, Aprilia (Milán). Itálie je největším evropským producentem elektrotechniky (chladničky a pračky). Moderní hutní výroba je založena na dovozu surovin, proto se nachází v přístavech (Janov, Taranto). Významné postavení mají polygrafický a *potravinářský průmysl* (víno, těstoviny, sýry). Tradici má obuvnický a oděvní průmysl (značka Benetton), jejichž vysoká kvalita umožňuje těmto podnikům v Evropě přetrvat. Proslulost získaly *italský design a móda* (Milán).

Tab. 1.24 Produkce hlavních průmyslových výrobků v Itálii (1936–2015)

Výrobek	Jednotky	1936	1956	1970	1990	2015
elektrická energie	mld. kWh	15,0	39,0	125,0	225,0	270,0
ocel	mil. t	2,0	6,0	19,0	22,0	23,0
osobní auta	mil. ks	0,1	0,3	1,5	1,4	0,4
cement	mil. t	5,0	11,0	32,0	41,0	22,0
víno	mil. t	38,0	50,0	69,0	65,0	45,0

Zdroj: Anděl a Mareš 2001, Calendario atlante De Agostini 2016

Zemědělství je zaměřeno na *pěstování obilovin* (kukuřice, pšenice) a *jižního ovoce*. Úrodná Pádská nížina dodává 40 % zemědělské produkce. Typická jsou malá pole různých kultur umožňující lepší ochranu před erozí a vysycháním půdy. Vysoký je podíl trvalých kultur – vedle vinic jsou to olivové a citrusové háje, na severu spíše jablka a hrušky. Spolu s Francií je Itálie největším výrobcem vína na světě.

Doprava se vyznačuje kvalitní silniční sítí (dálnice, tunely) a modernizací železnic (budují se rychlostní tratě). Zahraniční obchod vykazuje dlouhodobě kladnou bilanci. V exportu dominují výrobky strojírenství (40 % z hodnoty exportu – auta, elektrotechnika), textil, oděvy, obuv (15 %) a produkty chemie (10 % plastické hmoty, léčiva). Itálie je **turistickou velmocí**; ročně přijíždí okolo 50 mil. zahraničních turistů. Ty lákají kromě mořských pláží stavební památky, z nichž mnohé jsou zařazeny na seznam světového kulturního dědictví UNESCO.

Hlavní jádrovou oblastí je centrální část Piemontu a bohatá Lombardie, které se podílejí téměř čtvrtinou na HDP Itálie. Jedná se o jeden z regionů s nejvyšší hodnotou HDP na obyvatele v Evropě. Dominují služby, obchod, strojírenství (dopravní prostředky a elektrotechnika) a textilní průmysl. Středisky jsou 3 milionový Milán a milionový Turín. Druhou jádrovou oblastí je *Řím a jeho území*. Hlavní město je kulturním a politickým centrem země. Rozvíjí se moderní průmyslové obory (spotřební strojírenství a výroba léčiv). Patří k nejnavštěvovanějším městům Evropy; každoročně sem zavítá přes 10 mil. zahraničních turistů).

1.11 JIHOVÝCHODNÍ EVROPA

Jihovýchodní Evropa je plošně *nejmenším mezoregionem* (635 tis. km²) a podle počtu obyvatel je na předposledním místě (50 mil.), nízká je i intenzita zalidnění – 80 obyvatel na km²; na druhé straně jej vytváří nejvyšší počet států (10). Společným znakem je lokalizace na *Balkánském poloostrově*

a velká vzdálenost od hlavních evropských rozvojových os. Donedávna relativní *izolovanost*, zejména vnitrozemských *periferních* poloh, se projevila a projevuje v ekonomické, kulturní i sociální oblasti. Přestože se zde nacházejí převážně přímořské státy, vliv moře na společenské a ekonomické aktivity je relativně malý. Jedná se o relativně neostře vymezený mezoregion, např. Slovinsko osciluje mezi tímto mezoregionem a Střední Evropou. Podobná je také situace Řecka, které má silné vazby právě na Jihovýchodní Evropu. Pojem **balkanizace** pochází z období rozpadu Osmanské říše na malé nezávislé, převážně národní státy. Používá se obvykle ve významu rozpadu, roztržičnosti a nestability.

Mezoregion je z hlediska **fyzickogeografického** relativně homogenní a celé území je součástí **Balkánské oblasti**. Povrch je většinou hornatý, klima na rozhraní mírného přechodného a mediteránního, toky vodnaté, převládají smíšené lesy, při pobřeží dominuje mediteránní typ vegetace *macchie* (blíže viz kapitola 1.2). Zemědělství se nemůže opřít o kvalitní půdy. *Energetický potenciál* mají řeky (přes 100 hydroelektráren), ale i vítr (větrné elektrárny v Řecku či v Chorvatsku). *Surovinové zdroje jsou poměrně bohaté*; uhlí se těží v Rumunsku, Bulharsku, Srbsku a Bosně; těžba ropy v Rumunsku má tradici (ve třicátých letech 20. století bylo největším producentem v Evropě), ale v současné době nestačí krýt domácí spotřebu. Hutní průmysl je lokalizován v místech těžby železných a barevných rud (Rumunsko, Bulharsko).

Výrazná homogenita se prolíná i do **historického vývoje** Balkánu. Všechny velké říše, které sem zasahovaly, zanechaly *silnou stopu* na obyvatelstvu a jejich vliv se promítá i do současnosti. Koncem 6. století začal být Balkán, který byl součástí *Byzantské říše*, osídlován slovanským obyvatelstvem. Koncem 7. století se tu zformovala Bulharská říše, později Chorvatsko a Srbsko. V polovině 14. století se na evropské pevnině uchytili *osmanští Turci* a zahájili dobývání Balkánu. Osudovými okamžiky byla bitva na Kosově poli roku 1389, v jejímž důsledku si Turci podrobili slovanská území, a dobytí Konstantinopole v roce 1453, které znamenalo zá-

nik tisícileté Byzantské říše. Podrobené balkánské národy v 19. století zahájily boj za nezávislost na Osmanské říši, což vyvrcholilo balkánskými válkami v letech 1912–1913. Po druhé světové válce se na většině Balkánu prosadil *sovětský vliv*. V devadesátých letech 20. století Balkán těžce zasáhl konflikt v bývalé *Jugoslávii a její rozpad*.

Na současné tvářnosti Balkánu měla vliv zejména **Osmanská říše**, která dala městům do značné míry identickou podobu, patrnou dodnes. Podobný vliv lze sledovat i na povaze a na „vzorcích chování“ současného obyvatelstva. Extrémní etnická pestrost se vysvětluje izolovaností horských částí Balkánu, ale i historicky – posunem tzv. *vojenské hranice* mezi Habsburskou monarchií a Osmanskou říší, která byla nově osídlována „spolehlivým“ obyvatelstvem. Celá oblast se vyznačovala a patrně stále vyznačuje politickou, sociální i kulturní nestabilitou, často se hovoří jako o „*sudu prachu*“. Historická zkušenost se často projevila v nedemokratických vládách „pevné ruky“. Všechny země významně spolupracují s *Evropskou unií* a čtyři z nich jsou jejími členy (Slovinsko od roku 2004, Bulharsko a Rumunsko od roku 2007 a Chorvatsko od roku 2013). Polovina zemí je součástí NATO (od roku 2004 Bulharsko, Rumunsko a Slovinsko, od roku 2009 Albánie a Chorvatsko).

Obyvatelstvo se vyznačuje *málo příznivými demografickými ukazateli*, nejhoršími v rámci evropských mezoregionů, nejnižší nadějí na dožití – 73 let u mužů a 79 let u žen. Populace se díky intenzivní emigraci snižuje (v letech 2011–2015 odešlo ze Srbska 100 tis. a z Bulharska 50 tis. osob). Velmi vysoký zůstává podíl obyvatel žijících na venkově – okolo 45 %. Specifikem je *velmi vysoká etnická a náboženská heterogenita*. Vedle sebe (mnohdy ve velkém napětí) zde žijí národy náležející do odlišných jazykových skupin. Nejvíce jsou zastoupeny slovanské jazyky (nejpočetnější je srbochorvatština), mezi románskými jazyky rumunština a ugrofinskými maďarština v Transylvánii; vlastní skupinu tvoří albánština. Z národů jsou nejčetnější Srbové (9 mil.), Bulhaři (7 mil.), Albánci a Chorvati (6 mil. příslušníků). Region je místem prolínání tří náboženství; římskokatolické dominuje v Slovinsku a Chorvatsku, islám v Albánii či v Bosně a Hercegovině; v ostatních zemích převládá ortodoxní křesťanství.

Ekonomicky je Jihovýchodní Evropa *nejzaostalejším* mezoregionem Evropského makroregionu. Hrubý domácí produkt na obyvatele HDP 19 tis. USD, což je na polovinu evropského průměru. Pochopitelně, že sledujeme *velké regionální diferenciace*, např. Albánie má třikrát nižší příjem na obyvatele než Slovinsko (tab. 1.25). Větší zaostalost mezoregionu má nepochybně historické kořeny (v Osmanské říši neproběhla průmyslová revoluce), ale zejména sociální příčiny – nižší pracovní nasazení, vysoký podíl „*šedé*“ (trpěné) a „*černé*“ (ilegální) ekonomiky. Podíl ekonomik související se zločinem se pohybuje okolo 20 % HDP. Většina zemí má velké výkyvy v jednotlivých letech vývoje, výjimkou zde tvoří členské země EU, které zaznamenávají pravidelné přírůstky

HDP po vstupu do EU. *Nezaměstnanost* je dlouhodobě dvakrát vyšší, než je evropský průměr, opět s velkými rozdíly mezi státy – Bosna a Hercegovina má nezaměstnanost šestkrát vyšší než Slovinsko (průměr let 2011–2015). V mezoregionu existují největší rozdíly v nerovnosti příjmů, nejvyšší disproporce v Evropském makroregionu má Srbsko.

1.11.1 Západní Balkán

Západní Balkán tvoří státy bývalé Jugoslávie (Slovinsko, Chorvatsko, Bosna a Hercegovina, Srbsko, Kosovo, Černá Hora a Makedonie) a Albánie. Dosti specifické je postavení **Kosova**, které jako samostatný stát Srbsko neuznává a považuje toto území za autonomní součást Srbska. K roku 2015 Kosovo uznalo 56 % členských států OSN a 82 % zemí EU (Kosovo např. neuznalo Rusko, Řecko či Španělsko). Společným znakem zemí Západního Balkánu je zapojení do evropských struktur a řada z nich již využívá předvstupní projekty.

Rozpad tzv. „*východního bloku*“ proběhl v Evropě většinou pokojnou cestou, výjimkou se stala **Jugoslávie**. Zásadními problémy Jugoslávie byla zhoršující se hospodářská situace, vzednutí nacionalismu, vedeného převážně bývalými komunisty, ale také pocit ztráty pozic v zahraniční politice. Válka byla rozpoutána poté, co obyvatelé Slovinska a Chorvatska se v referendu v roce 1991 vyslovili pro nezávislost. Srbsko prohlásilo tento akt jako protiústavní a jugoslávská armáda se neúspěšně pokusila o udržení statusu quo. Válka v Chorvatsku trvala až do roku 1995, podobně jako v Bosně a Hercegovině. V letech 1998–1999 se bojovalo v Kosovu a 2000–2001 v Makedonii. Dlouhotrvající války vyústily v intervenci OSN a NATO. Ztráty na lidských životech jsou odhadovány na 140 tisíc (obr. 1.32).

Atomizace Západního Balkánu vedla k vytvoření sedmi samostatných států, převážně národních. Nicméně v řadě z nich zůstávají *významné etnické menšiny* – v Srbsku 5 % Maďarů ve Vojvodině, v Chorvatsku 5 % Srbů, v Makedonii 25 % Albánců a 5 % Turků. Mnohonárodnostním státem zůstala Bosna a Hercegovina, kde se náboženství silně váže na etnikum; islámští Bosňané se podílejí na celkovém počtu obyvatel 45 %, ortodoxní Srbové 35 % a katolictví Chorvaté 15 %. Pestrá je i *náboženská struktura*. V zemích, kde je hlavní náboženství pravoslavní, se k národní církvi hlásí následující podíl obyvatelstva – v Srbsku 84 % (Srbská církev), v Černé Hoře 72 % (Srbská pravoslavná církev, Černoohorská pravoslavná církev) a v Makedonii 64 % (Makedonská pravoslavná církev). Katolictví je zastoupeno v Chorvatsku (85 %) a Slovinsku (55 %). Islám je hlavním náboženstvím v Kosovu (95 %), Albánii (60 %), Bosně a Hercegovině (46 %).

Slovinsko je daleko nejvyspělejším státem Jihovýchodní Evropy, a to jak v oblasti sociální, demografické, tak zejména ekonomické. HDP je o 70 % vyšší, než je průměr mezoregionu, a Slovinsko se jako první zapojilo do evropských

Tab. 1.25 Základní údaje o hlavních státech Jihovýchodní Evropy

Stát	Rozloha	Počet obyvatel	Hustota zalidnění	Populační růst	Střední délka života	Nezaměstnanost	Růst HDP	HDP na obyvatele
	tis. km ² 2016	mil. 2016	obyv./km ² 2016	% 2011–2015	roky M/Ž 2016	% 2016	% 2011–2015	tis. USD 2016
Rumunsko	240	20	85	-0,3	72/79	7	1,4	20
Bulharsko	110	7	65	-0,8	71/78	10	1,2	17
Srbsko	90	7	95	-0,5	73/78	18	0,4	14
Chorvatsko	55	4	75	-0,1	74/81	17	-1,1	22
Bosna	50	4	75	-1,2	75/80	44	1,0	11
Albánie	30	3	100	0,3	76/81	17	2,2	11
Slovinsko	20	2	100	-0,2	78/84	13	0,2	30

Zdroj: CIA 2016, United Nations 2016, World Bank 2016

Obr. 1.32 Rozpad území bývalé Jugoslávie (1991–2008)

struktur. Jeho vstupem se oživila ekonomika a přírůstek HDP se pohybovaly v rozmezí 5–7 %. Díky výborné geopoloze a ekonomickému potenciálu se jedná o zemi exportující výrobky s velkou přidanou hodnotou – stroje, elektrotechnika, elektronika a farmacie. Obyvatelé Slovinska se dožívají nejvyššího věku mezi balkánskými zeměmi.

Chorvatsko (4 mil. obyvatel) má rovněž výhodnou polohu, má nepravidelný *podkovovitý tvar*, jehož jedno rameno zasahuje daleko do vnitrozemí (Slavonie) a druhé rameno ovládá pobřeží Jadrana (Dalmácie) s řadou ostrovů v Jaderském moři (např. Krk, Cres, Pag, Brač, Hvar). Strojírenský průmysl je koncentrován do hlavního města Záhřebu, výroba lodí do Rijeky, v jejímž okolí se nachází důležitý petrochemický podnik. Tradičním odvětvím je výroba potravin z produktů místního zemědělství – obilí (Slavonie), brambor, vína a oliv (Dalmácie). Hlavní exportní komodity představuje spotřební zboží 30 % (textil, víno, sardinky), strojírenské výrobky 25 % a chemické výrobky 15 % (léky). Důležitý je **cestovní ruch**, který se podílí na tvorbě HDP zhruba 10 % (přímořská letoviska na Istrii, Zadar, Split, Hvar, Makarska a Dubrovnik).

Bosna a Hercegovina je země, která se vyznačuje velkými rozdíly mezi venkovem a městem a složitým historickým vývojem, jež *poznámenal etnickou a náboženskou heterogenitu*. Sociální a ekonomické ukazatele patří k nejhorším na Balkáně – HDP na obyvatele je poloviční, než je průměr zemí Jihovýchodní Evropy.

Srbsko je nejvýznamnějším státem západního Balkánu s rozlohou jako Česko (77 tis. km²), ale pouze se sedmi miliony obyvateli (bez Kosova). Srbsko se podobně jako Bosna a Hercegovina vyznačuje nepříznivými demografickými ukazateli. Ekonomiku po roce 2000 pomohly oživit *zahraniční investice* např. korporací Bosch, Philip Morris, Michelin, Coca-Cola, Carlsberg, Gazprom a Lukoil. Tradičním odvětvím je textilní průmysl, nově chemie (hnojiva, léčiva, pneumatiky), strojírenství je zaměřeno na výrobu aut (Kragujevac), význam si uchoval spotřební průmysl (elektrospotřebiče, obuv – Bělehrad, Niš). Dobrou úroveň má zemědělská produkce, na ornou půdu připadá 35 % a na louky a pastviny 20 % rozlohy. Vojvodina bývala označována za obilnici Jugoslávie (kukuřice, pšenice), pěstuje se vinná réva, zelenina, ovoce (švestky) a je osídlena převážně maďarskou menšinou.

V **Kosovu** žijí téměř dva miliony obyvatel, z toho 92 % jsou Albánci; ekonomicky nejslabší evropská země po válce ještě více zchudla. Zajímavostí je, že se zde, podobně jako v sousední Černé Hoře, platí eura, ačkoli země nejsou členy eurozóny. **Makedonie** je nejchudší zemí Evropy, HDP na obyvatele nedosahuje ani 10 tis. USD na obyvatele, podle statistického šetření 70 % obyvatel uvádí, že se svými příjmy vychází obtížně, vysoká je korupce a „šedá ekonomika“ se podílí více než 20 % na tvorbě HDP. **Albánie** bývala označována jako jediná evropská rozvojová země. Za posledních 10 let se situace poněkud zlepšila, roste HDP

BOX 1.39 VYUŽITÍ DUNAJE

Dunaj představuje důležitou komunikační osu střední a jihovýchodní Evropy již od středověku. Pro menší lodě je splavný od Ulmu, pro většinu lodí od Řezna. Lodě se odtud mohou dostat prostřednictvím kanálu Rýn–Mohán–Dunaj až do Severního moře. Vedle přepravy surovin, hraje důležitou roli i turistika. Největšími přístavy na řece jsou Linec, Budapešť a Bělehrad. Velký hydropotenciál využívá elektrárna v soutěse Železná vrata, na hranicích Rumunska a Srbska. Význam rybolovu v posledních letech poklesl.

(v letech 2011–2015 přes 2 %) a střední délka života – 76 let u mužů a 81 let u žen. Vysoký počet obyvatel nadále žije na venkově – téměř polovina. Exportují se hlavně suroviny (ropa, chrom, dříví). Všechny tři země mají významný přírodní rekreační potenciál.

1.11.2 Východní Balkán

Bulharsko je druhým největším státem balkánské oblasti, a to rozlohou (110 tis. km² i počtem obyvatel (7 mil.). Relativně *nevýhodnou geopolohu* zmírňuje Černé moře a blízkost strategických úžin Dardanely a Bosporu. V minulosti se však jednalo o velmi exponovanou polohu na spojnici Evropy s Orientem. Bulhaři se často odkazují na existenci bulharských carů, kteří v první polovině 13. století ovládali velkou říši, zahrnující Makedonii i Moldávii. Silně převládající emigrační tendence vedly k *nárůstu etnické homogenity* (odstěhovalo se mnoho Turků a Romů). Demografické charakteristiky jsou daleko pod evropským průměrem, týká se to zejména nízké délky života, mnohem více lidí umírá, než se narodí. 60 % obyvatel se hlásí k Bulharské pravoslavné církvi a 7 % k islámu. Bulharsko zaznamenalo ze všech evropských zemí největší relativní pokles počtu obyvatel v posledních dvaceti letech, a to z téměř 9 mil. kolem roku 1990 na současných 7 mil.

Hospodářství zaznamenalo výrazný rozvoj po druhé světové válce v období tzv. socialistické industrializace. V devadesátých letech 20. století došlo k prudkému poklesu výroby a sociální nestabilitě. Vstup do EU znamenal výrazné oživení ekonomiky a růst zahraničních investic. Bulharsko má poměrně *pestré nerostné bohatství* – hnědé uhlí (údolí řeky Marice) a polymetalické rudy (pohoří Rodopy). Průmysl částečně navazuje na těžbu surovin (hutnictví), dalším oborem je strojírenství (výroba součástek pro automobilový průmysl), chemie (petrochemie v přístavu Burgas); tradiční je potravinářský průmysl a výroba cigaret. Velmi dobré *předpoklady pro zemědělství* má Trácká nížina, ale i některé další oblasti; na zemědělskou půdu připadá 35 % rozlohy země. Dominuje rostlinná produkce, zejména obilí, zeleni-

ny (rajčata), ovoce (meruňky, víno) a tabáku. Zvláštností jsou plantáže růží u města Kazanlaku ve středu země. Hlavní exportní komodity představuje strojírenské zboží 30 % (stroje, součástky), spotřební zboží 20 % (textil, cigarety, tabák) a potraviny 15 % (zelenina, růžový olej). Poněkud poklesl význam turistického ruchu, zejména přímořské turistiky (Varna, Zlaté písky, Sluneční břeh).

Rumunsko je daleko největším státem Balkánského subregionu – přes 40 % rozlohy i počtu obyvatel (20 mil. v roce 2015). Poloha není příliš exponovaná a v minulosti se jednalo o místo střetu politických ambic Turecka a Ruska. Novodobá státnost se datuje rokem 1878, kdy se z Osmanské říše vymanilo království, které patřilo k významným spojencům meziválečného Československa v rámci tzv. Malé dohody. V roce 1947 vznikla republika, kde se prosadila komunistická orientace země v rámci tzv. východního bloku, trvající do roku 1989. Podobně jako v Bulharsku, tak i v Rumunsku se *počet obyvatel snižuje*, ale ne tak rychle jako v Bulharsku. Příčinou je hlavně emigrace, zejména příslušníků etnických menšin. V současné době existují největší menšiny v Transylvánii, jedná se o 6 % Maďarů, 3 % Romů, zatímco německá menšina se snížila z 0,75 mil. v roce 1930 na 35 tisíc. V rumunském Banátu žila i malá česká menšina. Většina z těchto Čechů již z Rumunska odešla – převážně do Česka. Obyvatelstvo vyznává pravoslavné náboženství (80 % obyvatel se hlásí k Rumunské pravoslavné církvi). Podobně jako v Bulharsku není demografická situace příznivá a Rumunsko patří k zemím s nejnižší střední délkou života. Zůstává vysoký podíl osob žijících na venkově.

Rumunsko mělo a má *velmi dobré předpoklady pro ekonomický rozvoj*, které však nedokáže dostatečně využívat. Realitou jsou pro zemědělství vhodné půdy, potenciál pro rozvoj cestovního ruchu a na evropské poměry bohatá *základna nerostných surovin* – ropa, zemní plyn, uhlí, železná ruda a kamenná sůl. Vysoký je podíl elektřiny dodávaných vodními elektrárnami – 35 % (např. Železná vrata na Dunaji). Podle Eurostatu dosahovala hodnota HDP na obyvatele v roce 2016 pouze 57 % úrovně EU. Oproti roku 2007, kdy země vstoupila do EU, se však jedná o poměrně výrazné přiblížení k průměru EU (v roce 2007 to bylo 40 %). Klíčovou roli zde hrají zahraniční investice, zejména do největších firem, jakými jsou Automobile Dacia, Petrom, Rompetrol a Ford Romania. Průmyslové výrobky zahrnují širokou škálu produktů, od hutnictví (avšak pokles výroby oceli na pětinu oproti roku 1985), chemie (umělá hnojiva, petrochemie – Temešvár, Ploiești) po strojírenství (osobní auta – Brašov, Bukurešť, Craiova). Rumunsko má rovněž vhodné předpoklady pro rozvoj zemědělství (45 % orné půdy), zejména v úrodné Rumunské nížině. Pěstuje se hlavně kukuřice a pšenice, dále slunečnice, cukrovka, zelenina a ovoce (jablka). Silný je rekreační potenciál pro přímořskou (Konstanca, Mamaia) a horskou rekreaci (Transylvánské Alpy). Podíl cestovního ruchu na tvorbě HDP je však zatím velmi malý (cca 5 %).